Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
Південний науковий центр НАН та МОН
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України
Первинна профспілкова організація ЧНУ ім. Петра Могили

**«МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ – 2026:
досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний,
національний та регіональний аспекти»**

XXIX Всеукраїнська науково-практична конференція

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

ПРАВО

Миколаїв, 9–13 листопада 2026 року

Миколаїв – 2026

УДК 378(06)ЧНУ
М 74

М 74 Могилянські читання – 2026 : досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти. Право: XXIX Всеукр. щоріч. наук.-практ. конф. 9–13 листоп. 2026 р., м. Миколаїв : тези / М-во освіти і науки України ; ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2026. 272 с.

© ЧНУ ім. Петра Могили, 2026

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Dogot Beatrice, Cuciurca Angela DOMESTIC VIOLENCE: FORMS, CAUSES AND CRIMINAL LIABILITY 8

Svitlana Kovalova THE RECEPTION OF ROMAN LAW IN MEDIEVAL SCANDINAVIA 13

Tatiana Stahi, Beatricie Dogot PREVENTING PSYCHOSOCIAL RISKS IN THE CONTEXT OF WORK DIGITALISATION: EUROPEAN STANDARDS AND LEGAL CHALLENGES.....16

Tatiana Stahi, Angela Talambuta REMEDYING DAMAGE CAUSED BY SOIL DEGRADATION: THE LEGAL FRAMEWORK OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN RELATION TO EUROPEAN UNION LAW 24

Angela Talambuța, Ionela Harabagiu ABUSE OF RIGHTS IN CIVIL LEGAL RELATIONSHIPS: CRITERIA FOR IDENTIFICATION AND CHALLENGES IN APPLICATION.....33

Angela Talambuța, Tatiana Stahi PROTECTION OF PROPERTY IN CASES AGAINST THE REPUBLIC OF MOLDOVA: ISSUES AND JURISPRUDENTIAL TRENDS 39

Дар'я Булгакова НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЧАСТИН 1, 4 СТАТТІ 9 ЗАГАЛЬНОГО РЕГЛАМЕНТУ ПРО ЗАХИСТ ДАНИХВ ЧАСТИНІ ВИМОГ ЩОДО БІОМЕТРИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....44

Тетяна Вагнер, Олена Волкович МЕЖІ РОЗКРИТТЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ПІД ЧАС ПОДАТКОВОГОКОНТРОЛЮ ТА ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ 48

Оксана Валецька ОСОБЛИВЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 54

Олена Волкович ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ 59

Михайло Грибович, Алла Блага ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПРОЦЕСІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ.....64

Михайло Грибович, Сніжана Панченко ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ 70

Михайло Грибович, Олена Ткаля ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....77

Антон Долгов ПРЕДИКАТНИЙ ЗЛОЧИН ЯК УМОВА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ.....83

Маргарита Єрмоленко, Олена Волкович ДЕРЖАВНА АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ 88

Маргарита Єрмоленко, Іванна Лісна АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО НОРМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....94

Владислав Казарін, Вікторія Кур'ян ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АУТСТАФІНГУ В УКРАЇНІ ТА ФРАНЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ 98

Елучка Казарян МЕЖІ ПУБЛІЧНОГО ІНФОРМУВАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ 104

Олена Каплій СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ у територіальну громаду ЯК ЕЛЕМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ПСИХОТРАВМУВАЛЬНИХ ПОДІЙ.....108

Марина Кобак ВИХОВАННЯ ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ – ПІДСТАВА ДЛЯ ВІДСТРОЧКИ ВІД ПРИЗОВУ, АЛЕ НЕ ПІДСТВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ. 114

Алла Коваль МОВА ВОРОЖНЕЧІ ЯК ЧИННИК ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІВ УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.118

Вікторія Кур'ян ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ, ОСІБ ВИКЛЮЧЕНИХ З ВІЙСЬКОВГО ОБЛІКУ, АЛЕ ПРИЗВАНИХ ДО ЛАВ ЗСУ, ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД....121

Іванна Лісна ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....128

Анастасія Медведенко, Вікторія Кур'ян ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АУТСТАФІНГУ В УКРАЇНІТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....133

Крістіна Наглюк, Надія Сенченко ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК НОРМ ПРЯМОЇ ДІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....139

Олеся Недибалюк РОЗМЕЖУВАННЯ ТРУДОВОГО ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ: ОЗНАКИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 143

Михайло Орлов, Алла Блага РОЗМЕЖУВАННЯ КОНТРАБАНДИ Й ВНУТРІШНЬОГО ПОШИРЕННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН У ЗСУ.....148

Дарина Остапчук, Алла Блага ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИ КОНКУРЕНЦІЇ НОРМ.....152

Сніжана Панченко ОСОБЛИВОСТІ КОЛІЗІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВЯЗАНЬ В МЕЖАХ ЄС 157

Діана Поживілко, Олена Ткаля МЕХАНІЗМИ ВЕРБУВАННЯ ТА УТРИМАННЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ.....161

Лілія Пташкограй, Олена Волкович СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ 168

Катерина Пушкар, Алла Коваль НСРД ТА ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ: ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ 174

Анастасія Рак, Алла Блага НЕОБХІДНА ОБОРОНА: МЕЖІ ПРАВОМІРНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЇЇ МЕЖ 179

Анастасія Рак, Сніжана Панченко УЧАСТЬ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ 184

Анастасія Рак, Олена Ткаля ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗУПИНКИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ВОДІЯ.....190

Юлія Рознай, Василь Стратонов ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....197

Василь Стратонов ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ГАРАНТІЇ, СОЦІАЛЬНІ ВИПЛАТИ ТА СУДОВИЙ ЗАХИСТ 200

Василь Стратонов, Юлія Смоляр ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ У СПЕЦІАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ 205

Олена Ткаля ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ.....211

Анастасія Хабловська, Алла Блага КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА «В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ» У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ 219

Анастасія Хабловська, Сніжана Панченко ДОПУСТИМІСТЬ І ОЦІНКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ 224

Анастасія Хабловська, Олена Ткаля ПОВЕРХНЕВА ПЕРЕВІРКА ТА ОСОБИСТИЙ ОГЛЯД: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....229

Софія Череднюк, Олена Ткаля ЗАХИСТ ВИКРИВАЧІВ КОРУПІЇ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: ПОРІВНЯННЯ ДОСВІДУ УКРАЇНИ ТА ЧИЛІ.....235

Катерина Чумаченко, Алла Блага РОЗМЕЖУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ТА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ.....240

Катерина Чумаченко, Сніжана Панченко ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ОЦІНКИ СКРИНШОТІВ ЛИСТУВАННЯ В МЕСЕНДЖЕРАХ.....247

Катерина Чумаченко, Олена Ткаля ПРИТЯГНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИХ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 254

Дар'я Юзьків, Олена Волкович ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У ФІНАНСОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ 260

Дар'я Юзьків, Іванна Лісна СУДОВІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ У ДОБУ ГЕТЬМАНЩИНИ: СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦЬКОГО ПРАВОСУДДЯ 266

UDC 343.615:343.9.01

Dogot Beatrice
Student
Technical University of Moldova
Chisinau, Republic of Moldova
Cuciurca Angela
Associate Professor, PhD
Technical University of Moldova
Chisinau, Republic of Moldova

DOMESTIC VIOLENCE: FORMS, CAUSES AND CRIMINAL LIABILITY

Domestic violence is a serious violation of human rights with major social and legal implications. This paper examines the primary forms of domestic violence – physical, psychological, sexual and economic – alongside its root causes, such as socio-economic instability, alcohol abuse and gender stereotypes. In addition, the study assesses the legal framework of the Republic of Moldova, focusing on the criminalization of these acts under Article 201[1] of the Criminal Code of the Republic of Moldova and on the alignment of national legislation with the standards of the Istanbul Convention.

Difference between criminal and administrative liability is highlighted, as well as the influence of international jurisprudence. The conclusions underline the need for an integrated multidisciplinary approach and strengthened institutional cooperation to ensure victim protection and effective prosecution.

Keywords: *domestic violence, physical abuse, psychological violence, economic violence, root causes, criminal liability, administrative liability, victim protection, jurisprudence*

Domestic violence is now one of the most serious violations, endangering the health and safety of victims. Violence is not just a private conflict, this form of violence – especially directed against women – requires a firm and organized response from the authorities and the legal system, as noted by the World Health Organization [11, 12, 13].

In the Republic of Moldova, the approach to this phenomenon has changed considerably in recent times. The state has made efforts to align its domestic legislation with international standards [15], with the ratification

of the Istanbul Convention [4] serving as a key milestone. Through this study, we aim to analyze the types of domestic violence, the factors that facilitate it, and the ways in which Moldovan legislation holds perpetrators accountable.

According to Law No. 45-XVI of March 1, 2007, on preventing and combating domestic violence, domestic violence is defined as any intentional action or inaction - manifested physically, verbally, psychologically, sexually or economically – that occurs between members of the same family and causes physical or psychological harm or suffering [2]. In legal and criminological practice, several basic forms of this different behavior are identified, each having a destructive impact on the victim (table 1).

Physical violence consists of intentionally causing harm to a person's body or health [2]. It manifests itself through hitting, pushing, causing trauma or any other act of brute force that endangers a person's life and health; it is one of the most visible forms of abuse [8].

Psychological violence is the most common form, but often the most difficult to prove in criminal proceedings [2]. It includes insults, public or private humiliation, threats of dangerous acts, obsessive stalking, and isolating the victim from friends or family in order to exercise total control over them [12].

Sexual violence is the imposition of any act of a sexual nature without the free and express consent of the partner [2]. This form includes marital rape, sexual harassment within the family, or coercion to engage in degrading practices through the use of force or threats [4].

Economic violence involves absolute control over the family's financial resources, the denial of the right to work or have one's own income, and the deliberate refusal to provide the minimum financial means of living for children or other dependent members [2].

Table 1. – Forms of domestic violence, estimated proportion in reported cases and main legal and social consequences

Form of violence	**Estimated proportion in reported Cases**	**The main legal and social consequences**
Psychological and emotional violence	75-85%	Depression, isolation, reluctance to report the incident

Form of violence	Estimated proportion in reported Cases	The main legal and social consequences
Physical violence	40-50%	Bodily injury; classified under art. 01 of the Criminal Code of the Republic of Moldova
Economic violence	30-40%	Financial dependence, inability to leave home
Sexual and marital violence	15-25%	Severe trauma; classified as aggravated offenses

Sociological and criminological analyses show, that domestic violence does not occur spontaneously; rather, it is the result of a complex combination of personal, social, and cultural factors. Socio-economic hardships – such as poverty, lack of stable employment, precarious living conditions, and financial debt – create a state of constant stress within the family, increasing the frequency of violent outbursts [13].

Excessive alcohol and substance use serve as another factor in most domestic violence offenses. Alcoholism impairs judgment, diminishes self-control, and amplifies the aggressor's natural aggression, turning minor conflicts into serious abuse [10, 12].

Patriarchal mentalities and gender stereotypes, which are perpetuated in certain communities, directly contribute to the persistence of this phenomenon. The frequent and erroneous belief that a family member has absolute authority over his or her partner – or that domestic problems should not be reported to the authorities - prevents law enforcement from getting involved [4, 15].

Institutional deficiencies, such as victims' fears that they will not be effectively protected, delays in issuing protection orders, or reluctance to file formal complaints - lead to low reporting rates and perpetuate the cycle of abuse [9, 14].

In the criminal law of the Republic of Moldova, acts of domestic violence are explicitly sanctioned under Article 201[1] of the Criminal Code [1]. From a legal perspective, this crime protects social relations regarding the safety of the family and the integrity of the individual [6]. The perpetrator is defined as a «special subject», since the law targets a responsible person who has a kinship or family relationship with the victim [7]. The *actus reus* (objective element) is manifested by acts of ill-treatment or threats that cause physical or psychological suffering [1, 5].

Moreover, in practice, it is essential to make the correct distinction between criminal liability (under Article 201¹) and administrative liability (for minor offenses), depending on the gravity of the act and its systematic nature [3, 5].

Aggravated forms of the crime, such as committing the act against a pregnant woman or a minor or causing serious bodily harm, are punished much more severely, including long-term imprisonment [1, 8]. Furthermore, the case law of the European Court of Human Rights concerning the Republic of Moldova underlines the strong obligation of national law enforcement authorities to intervene promptly and conduct an objective investigation into each case of domestic violence [9].

In my opinion, domestic violence is not just a matter of laws and clauses written on paper. It is a problem engrave for ALL society , which affects us all . In the Republic of Moldova, we have laws that punish violence (such as Article 201¹ of the Criminal Code and Law 45). However, no matter how solid these laws are, laws , they are not respected in totality , especially of the cantre men . To truly solve this problem, we need lasting change. Police, prosecutors, judges and social workers must work together . for A notice a change. A protection order should not just be in theory, but a real source of safety for the victim; in addition, it must PROVIDED immediate support psychological and legal. Only by combining clear punishments for aggressors with education and prevention can we succeed in creating a society in which every individual feels safe and respected.

Bibliography

1. Criminal Code of the Republic of Moldova No. 985-XV of April 18, 2002 (art. 201¹). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=121991&lang=ro (last accessed: 20.10.2026).

2. Law of the Republic of Moldova No. 45-XVI of March 1, 2007 on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110200&lang=ro (last accessed: 20.10.2026).

3. Contravention Code of the Republic of Moldova. No. 218-XVI of October 24. 2008. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=6798&lang=ro (last accessed: 20.10.2026).

4. Council of Europe. Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). 2011. URL: https://www.coe.int/en/web/gender-matters/convention-of-the-

council-of-europe-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence (last accessed: 20.10.2026).

5. Brînza S., Stati V. Criminal liability for the crime of domestic violence (art. 201¹ CP RM) [Criminal liability for the crime of domestic violence (art. 201¹ CP RM)]. *National Law Review.* 2011. No. 10-11. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Raspunderea%20penala%203_11.pdf (last accessed: 20.10.2026).

6. Corcea N., Fortuna G. Generic legal object and special legal object of domestic violence. *Studia Universitatis Moldovae.* 2017. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/98_112_Obiectul%20juridic%20generic%20si%20obiectul%20juridic%20special%20al%20violentei%20in%20familie%20%20%20art.pdf. (last accessed: 20.10.2026).

7. Ionașcu V., Postovan O. Considerations on the subject of the offenses provided for in art. 201¹ Criminal Code of the Republic of Moldova – domestic violence [Considerations on the subject of the offenses provided for in art. 201¹ Criminal Code of the Republic of Moldova – domestic violence]. 2015. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/76-81_12.pdf (last accessed: 20.10.2026).

8. Ciugureanu M., Hadîrcă I. Domestic violence – controversies and solutions. *National Law Review.* 2011. No. 6-7. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Violente%20in%20familie%20140_141.pdf (last accessed: 20.10.2026).

9. Corcea N. Judgments of the European Court of Human Rights on Domestic Violence: Cases against the Republic of Moldova [Judgments of the European Court of Human Rights on Domestic Violence: Cases against the Republic of Moldova]. *National Law Review.* 2015. No. 3. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Hotararile%20Curtii%20Europene%20pentru%20drepturile%20omului%20Cu%20privire%20la%20violenta%20%C3%AEn%20familie%20contracazurile%20omului%20Cu%20privire%20la%20violenta%20%C3%AEn%20familie%20contracazurile%20publicii%20 (last accessed: 20.10.2026).

10. Corcea N. Some conclusions regarding domestic violence and related acts in comparative penal law . *National Law Review.* 2015. No. 5. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Unele%20concluzii%20privind%20violenta%20%C3%AEn%20familie%20si%20faptele%20conexe%20in%20parataldreptul%20comparataldreptul%20com . (last accessed: 20.10.2026).

11. World Health Organization (WHO). Violence against women. Fact sheet. 2026. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women (last accessed: 20.10.2026).
12. World Health Organization (WHO). Understanding and addressing violence against women: Intimate partner violence, 2012. URL: https://www.who.int/publications/i/item/WHO-RHR-12.36 (last accessed: 20.10.2026).
13. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Strengthening crime prevention and criminal justice responses to violence against women. 2014. URL: https://www.unodc.org/unodc/justice-and-prison-reform/cpcj-global-programmes.html (last accessed: 20.10.2026).
14. Council of Europe, GREVIO. Initial evaluation report on legislative and other measures implementing the provisions of the Council of Europe Convention: Republic of Moldova. 2023. URL: https://rm.coe.int/raport-grevio-ro/1680ae46d5
15. UN Women. Republic of Moldova – Laws and policies on violence against women and girls. URL: https://moldova.unwomen.org/en/stories/press-release/2025/07/enhanced-protection-against-gen-based-violent-in-the-online-environment-republic-moldova-is-aligning-its-laws-to-international-standards (last accessed: 20.10.2026).

UDC: 340.153

Svitlana Kovalova
PhD, docent,
docent of the History and Theory of Law Department
Petro Mohyla Black Sea National University
Mykolaiv, Ukraine

THE RECEPTION OF ROMAN LAW IN MEDIEVAL SCANDINAVIA

The reception of Roman law played a fundamental role in the forming of continental European legal system, providing a common legal framework and influencing the development of legislation, legal institutions, and legal scholarship. Studying this process is essential for understanding the historical foundations of modern European law and the differences of national legal traditions. However, the reception of Roman law in Scandinavia during the Middle Ages has received comparatively less

attention than its reception in continental Europe. Examining Denmark, Sweden, and Norway can therefore provide a deeper understanding of how Roman legal ideas interacted with local customs and contributed to the distinctive development of law in Scandinavian countries.

The reception of Roman law in medieval Scandinavia was a gradual and selective process. Unlike many continental European countries, where Roman law became an important foundation of the legal system, Denmark, Sweden, and Norway largely preserved their traditional laws. Nevertheless, Roman legal ideas influenced Scandinavian society through the Church, canon law, royal administration and the development of legal education. The Scandinavian experience therefore represents a distinctive form of legal reception, in which foreign legal ideas were adopted to existing traditions rather than replacing them.

The revival of Roman law in Western Europe began in the eleventh and twelfth centuries, when scholars rediscovered and systematically studied the *Corpus Juris Civilis*, the collection of roman laws compiled under the Byzantine emperor Justinian in the sixth century. The University of Bologna became an important center for the study of Roman law. Together with common law, Roman law contributed to the development of *ius commune*, a common European legal culture. Although Scandinavia was geographically distant from the principal centers of legal scholarship, it gradually became connected to this intellectual movement through the Christian Church and educated clergy.

Before the reception of Roman law, Scandinavian legal systems were primarily based on customary law. Legal traditions were closely connected to local communities and assemblies known as *ting*, where disputes were settled and legal matters were discussed. From the twelfth and thirteenth centuries, many regional laws were written down. This process helped preserve traditional rules while also supporting the development of more organized kingdoms.

In Denmark, an important legal landmark was the *Juske Lov* (Jutland Law), promulgated in 1241 under King Valdemar II. It was primarily based on Danish customs and existing legal practices rather than Roman law. However, the growing influence of Christianity introduced new legal concepts through canon law, particularly in matters concerning marriage, family relations and the Church's jurisdiction. Roman legal ideas also influenced educated clerics and administrators, although Danish secular courts continued to rely mainly on local legislation.

In Norway, the reception of European ideas was particularly visible in the legislation of King Magnus VI, known as Magnus Lagabøte. His *Landslov*, introduced in 1274, was a major achievement because it

established a common law for the Norwegian kingdom, replacing several regional legal systems. The law combined traditional Norwegian rules with Christian principles and elements of European legal ideas. It strengthened royal authority and contributed to the development of a more unified legal system. Nevertheless, it did not simply reproduce Roman law. Traditional institutions, including the *ting*, continued to play an important role in Norwegian legal life.

In Sweden, regional law, known as *landskapslagar*, also formed the foundation of the legal system. During the fourteenth century, King Magnus Eriksson's national law, commonly dated to around 1350, represented an important step towards legal unification. It was followed by Christipher's Law of 1442. These laws preserved mane traditional Swedesh legal principles. Roman law and canon law influenced the legal culture, especially through the Church and university education but Roman legal procedure did not replace traditional secular judicial practices.

The Protestant Reformation brought significant changes in the sixteenth century, particularly by weaking the Catholic Church's independent jurisdiction. However, Roman law continued to influence Scandinavian legal scholarship and professional legal practice.

In conclusion. The medieval reception of Roman law in Scandinavia was limited compared with that in continental Europe. Roman law rarely functioned as a comprehensive system of rules replacing local law. Instead, its concepts and methods entered Scandinavian societies mainly through canon law, the Church and educated legal professionals. Denmark, Norway, and Sweden adapted these influences to their own traditions, combining European legal ideas with customary law and royal legislation. This selective reception helped strengthen royal government and legal organization while preserving the distinctive character of Scandinavian law.

Bibliography

1. Korpiola M. High and Late Medieval Scandinavia: Codified Vernacular Law and Learned Legal Influences. *The Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford University Press, 2018. P. 379–404.

2. Tamm D., Vogt H. The Danish Medieval Laws. The Laws of Scania, Zealand, and Jutland. Routledge, 2016. 358 p.

3. Øyrehagen J. S. Speculum legale – Rettsspegelen: Ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv. Fagbokforlaget, 2005. 409 s.

4. Göran I. Svensk rätthistoria. Malmö : LiberFörlag, 1986. 332 s.

UDC 349.2:004](043.2)

Tatiana Stahi
PhD in Law, Associate Professor
Department of Law, Faculty of Law
Technical University of Moldova
Chișinău, Republic of Moldova
Beatricie Dogot
second-year student
Technical University of Moldova, Faculty of Law
Chișinău, Republic of Moldova

PREVENTING PSYCHOSOCIAL RISKS IN THE CONTEXT OF WORK DIGITALISATION: EUROPEAN STANDARDS AND LEGAL CHALLENGES

Introduction. The digital transformation of work involves more than replacing traditional tools with software applications and digital platforms. It changes the allocation of tasks, performance assessment and the balance between workers' autonomy and employers' control. Although technology may eliminate hazardous operations and facilitate professional activity, its use without appropriate assessment may encourage overwork, isolation and pressure to remain constantly available. These effects call for a reassessment of occupational risk prevention so that mental health protection is considered alongside physical safety.

This study focuses on a specific question: the scope of the employer's duty to identify and prevent psychosocial risks associated with the digital organization of work. An examination of international and European standards, complemented by an analysis of Moldovan law, seeks to distinguish existing legal requirements from the methodological solutions we propose. The central question is whether general occupational safety and health provisions can provide effective protection when the risk stems not from defective equipment but from how technology is used. In this respect, the identification of a risk in the literature does not, in itself, establish that a particular employer has breached the law. Legal assessment requires consideration of the nature of the activity, the information available and the measures that could reasonably have been taken. The relationship between prevention and the conduct legally required of the employer is the analytical contribution of this study.

Psychosocial risks and the specific features of digitalised work. In the workplace, psychosocial risks may arise from a combination of factors involving work pace, control over tasks, employment relationships and

performance monitoring. A digital application is not inherently harmful; its effects depend on the objectives pursued, the intensity of monitoring and the worker's ability to influence decisions affecting them. An assessment confined to the technical functioning of a system therefore cannot fully capture the risks arising from the organization of work.

From a legal perspective, individual discomfort must be distinguished from occupational exposure requiring employer intervention. Not every instance of stress establishes a legal breach, just as the use of an algorithm does not, in itself, indicate a health hazard. Prevention becomes relevant when tasks are systematically unpredictable, performance indicators encourage an excessive pace, or work-related messages encroach upon rest periods. In such circumstances, the assessment should focus on working conditions and whether their effects on workers could reasonably have been anticipated. Unlike a single accident, psychosocial exposure may be recurring and diffuse, while early warning signs are often overlooked. Consequently, the absence of a diagnosed illness does not remove the need for preventive measures. At the same time, risk assessment should not become a form of intrusive medical surveillance of employees.

This distinction is illustrated by automated task-allocation systems. They may bring order and consistency to the undertaking, yet opaque assessment criteria and the inability to explain a deviation may heighten workers' sense of job insecurity. What needs to be examined is not merely the accuracy of data processing but also whether productivity requirements, monitoring frequency and the consequences of automated decisions remain compatible with workers' health. EU-OSHA research on algorithmic management confirms the need to consider these organizational effects alongside the benefits of technology [1].

A similar concern is expressed by T. Karimova, who shows how intrusive surveillance, restricted autonomy and lack of transparency can alter the psychosocial work environment [15, pp. 15–19]. The significance of this observation is that prevention cannot be separated from managerial decision-making. EU-OSHA data and analyses on digitalization [2] likewise support an approach in which workers' health, task organization and the operation of digital tools are assessed together rather than treated as independent matters.

The international and European foundations of the duty of prevention. ILO Conventions No. 155 (1981) and No. 187 (2006) helped establish the understanding that occupational safety and health requires continuous preventive action, supported by national policies and cooperation among the parties to employment relations [3; 4]. The ILO Global Strategy for 2024–2030 develops the same approach, emphasizing a

stronger prevention culture and the participation of social partners [5]. These instruments do not regulate every emerging technology in detail. Their value lies precisely in the adaptability of their principles: changes in working methods must be accompanied by adjustments to protective measures.

At EU level, Framework Directive 89/391/EEC provides the general legal basis for this duty. Article 6(2) requires risks to be avoided, addressed at source, and work to be adapted to the individual, while incorporating work organization and social relationships into a coherent prevention policy. Article 6(3) concerns the assessment of risks in the light of the activities performed [6]. Read in today's context, these provisions allow for scrutiny of the pressure generated by electronic monitoring or algorithmically imposed work pace. In our view, their relevance does not require an artificial extension of the Directive's wording but follows from applying its principles to the actual conditions in which employees perform their duties. This gives rise to an organizational requirement: the employer cannot regard the duty of prevention as fulfilled merely by choosing safe equipment. Where automated indicators reshape the work process, their effects on workload intensity, professional cooperation and opportunities for recovery must also be assessed. The legally protected interest therefore concerns actual working conditions, not simply the technical compliance of a digital tool.

The EU Strategic Framework on Occupational Safety and Health 2021–2027 highlighted the need to adapt protection to technological change [7]. A further step is Directive (EU) 2024/2831 on platform work. Article 12 links automated monitoring and decision-making systems to the assessment of risks, including psychosocial and ergonomic risks, and to corresponding preventive measures [8]. The importance of this provision lies in its express recognition that algorithmic work organization can itself become a source of risk even where the technology causes no immediate physical injury.

Nevertheless, the Platform Work Directive has a specific scope, and Article 29(1) sets 2 December 2026 as the deadline for its transposition [8]. It would therefore be incorrect to assume that all its requirements automatically apply to every employer using monitoring software. Comparing this instrument with Framework Directive 89/391/EEC nonetheless reveals a common direction: prevention must take account of the impact of technological decisions on autonomy, work intensity and working conditions. Distinguishing between the general duty and sector-specific regulation is essential to avoid overstating the legal position.

The significance of legislative developments in the Republic of Moldova. In the Republic of Moldova, protection against occupational

risks, including psychosocial risks, is governed by Law No. 186/2008 on Occupational Safety and Health. The amendments introduced by Law No. 193/2025, applicable from 1 January 2026, mark an important development: Article 1 includes psychosocial conditions in the definition of the working environment and recognizes the protection of workers' physical and mental integrity. This recognition must be read alongside Article 9(1), which establishes the employer's responsibility for safety and health in all aspects related to work; Article 13(a), concerning risk assessment; and Article 14(1), on informing workers about risks [9]. A systematic reading of these provisions shows that the prevention of psychosocial risks forms part of existing legal duties rather than representing a merely declaratory goal. This conclusion is reinforced by Article 10(3)(g), which connects prevention policy with technology, work organization, working conditions and social relationships [9]. The provision is directly relevant to digital systems: work intensification through an application or excessive control over the pace of activity are not matters outside occupational safety and health but factors that may fall within the assessment required by law.

National legislation also provides mechanisms for implementing these duties. Article 10(4)(d) requires workers to be consulted on the consequences of introducing new technologies for working conditions, while Article 15 provides for their participation in occupational safety and health matters [9]. For remote work, Articles 3(2) and 13(y) lay down specific rules, including the allocation of the parties' responsibilities by agreement. This arrangement does not, however, remove the employer's underlying responsibility under Article 9(2)–(3). Protection therefore cannot be reduced to supplying equipment or obtaining a signature on a training record if the way work is organized results in excessive workloads or repeated demands during rest periods.

In our view, the practical effect of these provisions depends on incorporating psychosocial risks into periodic workplace assessments. Employers should consider not only the physical conditions of the workstation but also the pace of tasks, the genuine ability to disengage from work-related communication outside working hours, workers' autonomy and the availability of safe channels for reporting concerns. We do not suggest creating an artificial set of separate duties. Rather, we propose a means of applying existing provisions to digitally organized work. Assessment must be capable of bringing about real organizational changes, rather than ending with the completion of paperwork.

To assess whether the duty of prevention is effectively fulfilled, we propose a functional test of employer conduct. First, it matters which risks the employer knew about or could reasonably have identified from

workload, working hours and workers' reports. Second, it is necessary to establish whether the introduction of technology was preceded by an assessment of its health effects and whether that assessment was subsequently updated. The next question concerns practical interventions: adjusting work pace, explaining monitoring criteria and informing staff. Finally, it is important to determine whether measures were monitored and revised when signs of overload emerged. This doctrinal test is intended to make statutory duties operational, not to replace them. Its usefulness depends on the evidence an employer can provide: updated assessments, consultation records, reasons for selecting particular performance indicators and reviews of corrective measures. We do not propose a uniform standard for every occupation. The test should be applied in a differentiated manner, taking account of the reasonably foreseeable risks of each activity and the real possibilities for prevention.

For example, an undertaking may introduce an application that assigns tasks and sends notifications even on rest days. If failure to respond immediately is systematically treated as poor performance, the risk no longer concerns merely the use of a device; it concerns the pressure created by the organization of work. The employer must consider the relationship between productivity targets, agreed working hours and workers' ability to report overload. Limiting notifications, reviewing performance indicators and consulting employees may be appropriate responses, depending on the circumstances. The example shows how a general legal duty translates into concrete management decisions.

Prevention and legal liability: two distinct dimensions. In their study of legal liability in occupational safety and health, T. Stahi and V. Stahi emphasize the role of protective rules in preventing breaches, not merely sanctioning their consequences [10, p. 343]. N. Romandaș distinguishes among forms of liability according to the nature of the conduct and the legal conditions for liability to arise [16, p. 55–57]. Likewise, T. Stahi's research on occupational accidents provides a basis for examining preventive conduct and occupational risks [11, p. 215–216]. Taken together, these contributions help distinguish a continuing duty of prevention from the subsequent question of compensation for harm.

This distinction is particularly necessary when health effects develop gradually. Studies of the employer's pecuniary liability underline that liability depends on establishing specific legal conditions: the mere presence of stress does not automatically prove unlawful conduct or causation [12, p. 415–416; 13, p. 298–299]. It would be equally mistaken, however, to make risk assessment conditional on the occurrence of proven harm. Records of hazard identification, workers' reports and corrective

measures serve, above all, a preventive purpose; their potential evidentiary value should not displace that purpose. Liability analysis and preventive assessment must therefore inform one another without being conflated. The former determines, under applicable law, the consequences of a breach and resulting harm; the latter seeks to reduce risk before injury occurs. If an employer acts only after receiving a claim for compensation, the preventive function of the legal framework remains largely unrealized.

Psychosocial risks create additional evidentiary difficulties because impairments of mental health may have multiple causes. It cannot be presumed that every health problem results from digital surveillance, or that automated performance indicators automatically trigger employer liability. Expert assessment and examination of the specific circumstances are required. At the same time, recurring complaints, frequent extensions of working hours and high staff turnover may justify a fresh assessment of working conditions. The duty of prevention arises before harm is judicially established, which gives it a legal function distinct from that of compensation.

Prospects for strengthening protection. The present challenge is not merely to adopt further legislative wording but to develop tools that make the existing rules effective. Useful measures would include guidance on assessing psychosocial risks linked to digital monitoring, training for occupational safety and health specialists and employee consultation before the introduction of systems that substantially change work organization. The European debate on the right to disconnect and fair telework follows the same logic [14]. It highlights the importance of distinguishing working time from rest periods, without implying that a uniform EU rule already applies to all employees.

For the Republic of Moldova, we consider it a priority to develop methodological guidance explaining how the psychosocial conditions referred to in Article 1 of Law No. 186/2008 should be identified and assessed [9]. Such guidance should reflect the diversity of occupations: a software developer, a customer service operator and a platform-managed worker may experience different forms of pressure. Applying the same procedure mechanically to all of them risks concealing material differences. It would be more useful to update assessments whenever technology alters work pace, surveillance or the ability to organize working time.

Information and consultation should also address the real effects of digital systems on workers, not only technical operating instructions. Where algorithmic indicators influence workloads or performance appraisals, workers need sufficient explanations to understand the consequences and report potential risks. This does not require the full disclosure of proprietary

algorithms, but rather a balance between business interests and health protection. Opportunities for human intervention and the review of criteria that cause overload would turn consultation from a formality into an effective preventive tool. Transparency in this area must also be reconciled with privacy and personal data protection. A preventive measure that involves excessive collection of data about employees' behavior may create the very psychosocial pressure it is intended to reduce. Effective protection therefore requires a genuine assessment of whether monitoring is necessary and the use of means proportionate to its purpose.

Conclusions. Digitalisation does not render the traditional principles of occupational safety and health obsolete; instead, it requires their application to new working conditions. ILO standards and EU law direct protection towards the early identification of risks, including those arising from algorithmic work organization. In the Republic of Moldova, the explicit recognition of psychosocial conditions in occupational safety and health legislation from 2026 is an advance that must be followed by effective implementation. In our view, the practical value of this development will depend on employers' ability to assess the effects of technology, consult workers and revise procedures that generate excessive pressure. Only such an approach can transform mental health protection from a legal principle into an effective safeguard.

Acknowledgements. This research was carried out within the framework of the institutional project no. 020408 entitled *"Research on Ensuring Sustainable Development and Enhancing the Competitiveness of the Republic of Moldova in a European Context."*

Bibliography

1. EU-OSHA. Towards AI-based and algorithmic worker management systems for more productive, safer and healthier workplaces. 20 January 2025. URL: https://healthy-workplaces.osha.europa.eu/en/publications/towards-ai-based-and-algorithmic-worker-management-systems-more-productive-safer-and-healthier-workplaces

2. EU-OSHA. OSH Pulse 2025: Digitalization at work. URL: https://osha.europa.eu/en/tools-and-publications/infographics/osh-pulse-2025-digitalisation-work

3. International Labor Organization. Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155). Official ILO publication on the fundamental OSH conventions. URL: https://www.ilo.org/publications/fundamental-conventions-occupational-safety-and-health

4. International Labor Organization. Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention, 2006 (No. 187). Official ILO publication on the fundamental OSH conventions. URL: https://www.ilo.org/publications/fundamental-conventions-occupational-safety-and-health

5. ILO. Global Strategy on Occupational Safety and Health 2024–2030 and Plan of Action. Geneva, 2023. URL: https://www.ilo.org/resource/conference-paper/gb/349/global-strategy-occupational-safety-and-health-2024%E2%80%9330-and-plan-action-its

6. Council of the European Communities. Directive 89/391/EEC of 12 June 1989., Arts. 5–6. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:31989L0391

7. European Commission. EU Strategic Framework on Health and Safety at Work 2021–2027, COM(2021) 323 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:52021DC0323

8. European Parliament and Council. Directive (EU) 2024/2831 on improving working conditions in platform work, Arts. 12 and 29. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj?locale=ro

9. Republic of Moldova. Law No. 186-XVI of 10 July 2008 on Occupational Safety and Health, as amended by Law No. 193/2025, Arts. 1, 3, 9, 10, 13–15. URL: https://legi.md/LP_186-2008

10. STAHI T.; STAHI V. Răspunderea juridică în domeniul securității și sănătății în muncă [Legal liability in occupational safety and health]. *Cadastru și Drept.* Vol. 46. Chișinău, 2016. P. 343–346. URL: https://repository.utm.md/handle/5014/33229

11. STAHI T. The legal liability in cases of workplace accidents. *ConsGeoCad.* Vol. 2. Chișinău : Tehnica-UTM, 2025. P. 214–222. URL: https://repository.utm.md/handle/5014/33869

12. STAHI T. Analiza instituției răspunderii patrimoniale a angajatorului față de salariat [An analysis of employers' pecuniary liability towards employees]. *Cadastru și Drept.* 2018. Vol. 48. P. 414–418. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/414-418_3.pdf

13. STAHI T. Analiza instituției răspunderii patrimoniale în dreptul muncii [An analysis of pecuniary liability in labour law]. *Cadastru și Drept.* vol. 46. Chișinău, 2016. P. 297–300. URL: https://repository.utm.md/handle/5014/33227

14. European Commission. Commission starts second-stage talks with social partners on right to disconnect and fair telework. 25 July 2025. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/news/commission-starts-second-stage-talks-social-partners-right-disconnect-and-fair-telework-2025-07-25_en

15. KARIMOVA T. AI Systems at Work: A Changing Psychosocial Work Environment. ILO Working Paper No. 170, Geneva: ILO, 2026. P. 15–19 (passages cited). URL: https://www.ilo.org/publications/ai-systems-work-changing-psychosocial-work-environment

16. ROMANDAȘ N. Răspunderea juridică în domeniul securității și sănătății în muncă [Legal liability in occupational safety and health]. *Administrarea Publică.* 2019. No. 3. P. 55–61, cited p. 55–57. URL: https://aapir.usm.md/s/iap/item/720

UDC 349.4:005.334.4](043.2)

Tatiana Stahi
PhD in Law, Associate Professor
Department of Law, Faculty of Law
Technical University of Moldova
Republic of Moldova
Angela Talambuta
PhD in Law, Associate Professor
Department of Law, Faculty of Law
Technical University of Moldova
Republic of Moldova

REMEDYING DAMAGE CAUSED BY SOIL DEGRADATION: THE LEGAL FRAMEWORK OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN RELATION TO EUROPEAN UNION LAW

Introduction. Soil has both economic value for landholders and ecological functions that matter to society as a whole. This dual character explains why imposing a fine for degrading land does not, in itself, restore its productive capacity or eliminate contamination. Previous studies of liability under land law have examined the various civil, administrative-offence and criminal-law mechanisms, as well as difficulties in assessing damage and determining the conditions for liability [12, p. 384–386; 13, p. 39–42]. Building on those findings, the present study addresses a more specific question: how can the general obligation to make reparation be translated into an effective, verifiable measure proportionate to the degradation caused?

Particular attention is given to Directive (EU) 2025/2360 on soil monitoring and resilience, which allows us to examine how monitoring may contribute to preventing and remedying degradation. The Republic of

Moldova is not an EU Member State, and EU directives do not impose transposition obligations on it. They are therefore considered as normative reference points when assessing possible legislative alignment, with due regard to the subject matter and limits of each instrument.

Two dimensions of damage to soil. Under civil law, damage is examined in terms of the harm caused to an individual's property interests and the conditions for compensation under the general provisions of the Civil Code of the Republic of Moldova [4]. Where soil is degraded, the assessment may encompass lost agricultural output, reduced land value and restoration expenses. Such indicators do not, however, capture all ecological consequences: declining fertility, impaired water-filtration capacity or contamination may persist even after the landowner receives monetary compensation. The distinction between environmental harm and individual pecuniary loss is also developed in scholarship on pecuniary liability in environmental law, which cautions against reducing environmental damage to economic losses alone [11, p. 19–21].

At the same time, not every deterioration in land quality automatically engages the same legal liability. A claim for damages requires examination of the alleged conduct, the loss sustained, the causal link and the conditions laid down by the applicable law. In earlier research, we emphasized the importance of identifying and proving damage, including in relation to the specific form of reparation sought [10, p. 294–295]. In soil protection, this assessment must also identify the ecological function affected and the risk remaining after intervention. Monetary compensation and remediation in kind are therefore not interchangeable: the former compensates for loss, whereas the latter seeks to reduce or eliminate degradation.

The national framework: from establishing a violation to restoring the land. Land Code No. 22/2024 provides an important legal basis for this distinction. Article 22 requires landholders to comply with soil-protection duties, while Articles 64-65 govern protection and improvement measures. For agricultural land affected by certain works, Article 73 provides for land reclamation, namely restoring the land to a condition suitable for its original designated use. Article 75 also establishes soil-quality monitoring to track degradation processes [5]. Accordingly, legal protection extends beyond responding to an infringement after the event: it also encompasses prevention, observation and restoration of the resource.

Under Article 78(1) and (2) of the Land Code, failure to comply with land legislation may entail civil, administrative-offence or criminal liability; the imposition of a sanction does not remove the obligation to repair the damage. Paragraph (3) provides for proceeds from fines to be used for soil improvement and increased fertility [5]. This mechanism reflects the public

interest in restoring land resources, but it should not be confused with the responsible person's duty to remedy particular damage. A fine is punitive, whereas remediation requires identification of the damage, the person responsible and the measures needed. For example, a penalty for unlawfully removing fertile topsoil does not establish that the land was subsequently reclaimed.

Moreover, Article 72(5) of the Land Code refers to instructions approved by the environmental authority for calculating payments relating to damage to soil resources [5]. Such instructions were published in 2004 [6]. Their existence calls for a more precise assessment than the broad claim, sometimes encountered in scholarship, that national law lacks any damage-assessment methods. The real legal questions concern whether the indicators remain up to date, whether different types of degradation can be assessed individually, and how the calculated amount relates to the works needed to restore the land. Even an accurate monetary calculation does not demonstrate that remediation has achieved its ecological objective.

A further distinction is needed between situations primarily affecting the productive capacity of land and those in which soil becomes a medium through which pollutants spread. The first category includes loss of fertility, compaction and erosion caused by improper land management; the second requires consideration of the substances introduced, their mobility and the exposure of people or other environmental components. This is not merely a terminological distinction. It affects the expert assessments required, the allocation of costs and the point at which remediation may be deemed complete. Mechanical restoration of the surface may suffice for some forms of physical degradation but prove inadequate for contaminated land, where risks may remain beneath an apparently restored layer.

The Land Code also imposes protective duties on landholders, yet the person holding the land is not necessarily the person who caused its degradation. Where works were carried out by a third party, contractual relationships, supervision duties, permits and evidence of causation must be examined. Legally, such scrutiny avoids both automatically attributing all liability to the owner and allowing a responsible party to evade restoration duties by invoking subcontracting. The answer cannot be drawn solely from a general duty to care for land; it requires reading the special rules together with the principles governing attribution of liability and the actual responsibilities assumed in the activity creating the risk.

Directive 2004/35/EC: environmental liability, not general liability for all degradation. Directive 2004/35/EC establishes a system of public-law environmental liability based on the "polluter pays" principle. Articles 5–8 govern prevention, remedial measures, their determination by the

competent authority and the operator's obligation to bear costs, subject to the Directive's conditions [1]. Its distinctive purpose is to address environmental harm rather than merely award private damages. Importantly, "land damage" has a specific meaning: under Article 2(1)(c), it concerns contamination creating a significant risk of adverse effects on human health. Erosion or declining soil fertility does not automatically fall within that category; other legal instruments may apply [1].

Under Section 2 of Annex II, remedying land damage must, at a minimum, remove, control, contain or reduce contaminants so that the land no longer poses a significant risk to human health, taking account of its current or approved future use [1]. This does not invariably require every soil parameter to be fully restored to its previous value. Remedial action is determined by risk assessment and may include containment measures or consideration of natural recovery. In European scholarship, K. De Smedt and B. Gerritsen explain the shift underlying the Directive: from civil compensation towards preventing and remedying environmental damage [9, p. 200]. For Moldovan law, the comparison highlights the difference between monetary payment, actual remediation and verification that the risk has been effectively reduced. A proposal for "remediation in kind" must therefore specify both the intended outcome and how its achievement will be assessed.

The scope of Directive 2004/35/EC also calls for precision regarding the basis of liability. Article 3(1) distinguishes the regime governing occupational activities listed in Annex III from that applicable to other activities in respect of certain damage to protected species and natural habitats [1]. It would go beyond the Directive to infer a general rule of strict liability for everyone who degrades land. For contamination falling within its scope, analysis must begin with the relevant activity, the damage as defined in Article 2, the operator concerned and the causal relationship. Furthermore, measures taken to protect the environment are distinct from the civil compensation potentially due to a person who has suffered pecuniary loss. This distinction prevents both unjustified expansion of liability and the substitution of penalties for remedial action.

The Court of Justice of the European Union has clarified the Directive's interpretation. In Case C-378/08, ERG and Others, the Court held that, for activities covered by Annex III, environmental liability does not require proof of fault on the operator's part, but the authority must establish a causal link between the activity and the pollution. A presumption may be used only where supported by plausible evidence, such as the proximity of an installation to the contaminated area and a correspondence between the pollutants and the substances used [7, paras 55–65]. The judgment shows

that dispensing with fault does not dispense with proof of causation. This matters particularly for land, as contamination may stem from successive activities or multiple operators.

In Case C-534/13, Fipa Group and Others, the Court found that Directive 2004/35/EC does not preclude national legislation which, where the polluter cannot be identified, does not require an owner who did not cause the contamination to undertake preventive or remedial measures, while permitting a limited obligation to reimburse certain costs under the national rules examined [8, paras 57-63]. The case-law does not grant owners absolute immunity. Rather, it shows why the relationship between ownership, control over the site and actual causation requires clear rules. For the Republic of Moldova, these decisions support distinguishing the liability of operators, landholders and public authorities, rather than imposing costs solely because a person is registered as the owner.

The new Soil Directive: monitoring as a basis for remediation. The adoption of Directive (EU) 2025/2360 on soil monitoring and resilience marks a separate stage in EU regulation. Articles 6–10 establish mechanisms for monitoring and assessing soil health, while Articles 13-16 provide a phased, risk-based approach to identifying, investigating and managing potentially contaminated and contaminated sites [3]. The Directive relies on scientific data, indicators and assessments related to land use. It does not, however, replace national civil-liability regimes or make every instance of degradation an unlawful act attributable to an identified person.

For Member States, the general transposition deadline is 17 December 2028 under Article 26(1), while certain obligations are subject to specific deadlines [3]. Since the Republic of Moldova is not directly bound by those transposition obligations, these dates cannot be presented as existing requirements under Moldovan law. Nevertheless, the EU methodology provides useful guidance for future alignment: establishing a baseline soil condition, identifying contaminants and risks, selecting measures and evaluating outcomes after intervention. Where the link between monitoring and the remediation of damage is insufficiently explicit, the effectiveness of the duty to repair may be weakened, even if sanctions are prescribed by law.

A comparative analysis must also distinguish preventive monitoring from proof of attributable damage. Repeated measurements may reveal rising pollutant concentrations before an unacceptable risk threshold is reached; they may justify investigation or preventive action without identifying the person responsible. Conversely, the lack of a credible baseline can make it difficult to attribute degradation to a particular intervention. Directive (EU) 2025/2360 supports a stronger evidentiary

foundation, but cannot replace expert assessment of causation or the affected person's right to challenge an authority's findings. In our view, this is an important lesson for the Republic of Moldova: monitoring becomes legally effective only when its results feed into a transparent procedure for establishing obligations and verifying remediation.

Such an approach requires the authority's decision to distinguish verified findings from technical hypotheses, state the reference condition used, acknowledge measurement limitations and explain the choice between decontamination, temporary land-use restrictions and other interventions. Not every technically feasible solution is proportionate to the identified risk; equally, cost alone cannot justify leaving dangerous contamination unaddressed. In domestic law, these requirements could be developed through methodological rules and procedural safeguards, while maintaining the distinction between duties to protect soil and the owner's right to defend property interests.

Limits of criminal-law intervention and coordination of mechanisms. Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law complements preventive and remedial measures by laying down minimum rules concerning environmental offences and penalties [2]. Its relevance to soil degradation depends on whether the constituent elements and thresholds specified in the Directive are met; the mere existence of land-related damage is insufficient. Comparatively, the instrument confirms the need to distinguish conduct warranting criminal sanctions from administrative infringements and situations requiring remediation as the priority response. Such a distinction is compatible with the structure of Article 78 of the Moldovan Land Code, provided each mechanism is applied consistently [2; 5].

Directions for legislative and institutional improvement. In our view, improving liability for soil degradation should begin with a sequence of assessments. First, the nature of the harm must be identified: an individual pecuniary loss, impairment of soil functions or contamination that presents a risk to human health. The applicable legal regime and its particular requirements should then be determined, without conflating tort liability with administrative preventive measures or administrative-offence penalties. Finally, a remedial decision should define measurable outcomes, such as lower contaminant concentrations, restoration of topsoil, reduced erosion or restoration of the land to its permitted use, together with subsequent monitoring.

An example illustrates why this approach is necessary. If construction works remove fertile topsoil from agricultural land, the authority should not stop at calculating a payment and imposing a fine. It must establish whether

special land-reclamation duties apply, whether there is a separate private loss and whether technical measures restore the possibility of using the land for its designated purpose. If the same plot has also been contaminated by hazardous substances, the assessment must additionally address risks to human health and the environment. The legal questions differ even though the affected parcel is the same.

A further issue is how to allocate costs where different persons have used the land successively. The assessment should distinguish duties arising during a particular period of use from those associated with historical contamination, and consider how a lease or transfer of ownership affects the parties' legal relationships. Under EU law, Directive 2004/35/EC focuses on the operator and the activity responsible for the damage under its specific rules. It is not a general system under which every subsequent owner automatically bears the cost of earlier degradation [1; 8, paras 57–63]. Under Moldovan law, we consider that statutory soil-conservation duties must be read alongside the identification of the person responsible for the particular act, so that costs are not unjustifiably shifted to those who did not cause the damage.

Equally important is the quality of technical evidence. An inspection report that merely records a decline in fertility, without data on the land's earlier condition, the degradation process or the interventions undertaken, may be insufficient to determine tailored remedial action. Assessment should consider land-use records, soil-analysis results, changes in indicators over time and external factors such as climatic events. These data matter both for administrative measures and for possible pecuniary claims. They must also be collected and used through procedures that permit verification and challenge. A calculation formula alone cannot establish the causal link between the activity alleged and the deterioration recorded.

Environmental protection and the security of land rights should be treated as complementary concerns. For the landholder, protection entails compensation for loss and the ability to use the property for its designated purpose; for society, it entails conserving a finite resource. An appropriate legal response may therefore require both compensation for the owner and a separate duty to decontaminate or reclaim the land. In such circumstances, double recovery must be avoided and the beneficiary of each measure clearly identified. This enables coherent application of the "polluter pays" principle without confusing penalties, private damages and expenditure on environmental restoration.

We propose, clearer methodological rules governing the relationship between monetary damage assessment, land reclamation and contamination-remediation duties; indicators suited to different degradation processes; and,

where outcomes can be measured, closure of proceedings only after the results of remedial action have been verified. Such reform would build on the existing Land Code rather than artificially imposing general strict liability in every case. The criteria for attribution, causation, cost allocation and protection of the affected persons' rights must remain distinct and be governed by the applicable law.

Conclusions. Effective soil protection cannot be measured by the severity of penalties alone. The Land Code of the Republic of Moldova provides for reparation, soil improvement and monitoring, but their implementation should produce verifiable ecological outcomes. Directive 2004/35/EC offers a risk-based model for remediation of contamination, while Directive (EU) 2025/2360 promotes systematic monitoring of soil health. For the Republic of Moldova, alignment with EU law would first require linking damage assessment to restoration measures, updating methodological tools and clearly distinguishing pecuniary, administrative and criminal liability. Only then can the principle of reparation serve as an effective safeguard for land resources.

Acknowledgements. This research was carried out within the framework of the institutional project no. 020408 entitled *"Research on Ensuring Sustainable Development and Enhancing the Competitiveness of the Republic of Moldova in a European Context".*

Bibliography

1. EUROPEAN PARLIAMENT AND COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. Directive 2004/35/EC of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. *Official Journal of the European Union.* 2004. L 143. P. 56–75. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj?locale=ro

2. EUROPEAN PARLIAMENT AND COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. Directive (EU) 2024/1203 of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. *Official Journal of the European Union,* 2024. L series. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj?locale=ro

3. EUROPEAN PARLIAMENT AND COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. Directive (EU) 2025/2360 of 12 November 2025 on soil monitoring and resilience. *Official Journal of the European Union.* 2025. L series. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2025/2360/oj?locale=ro

4. Civil Code of the Republic of Moldova: No. 1107-XV of 6 June 2002. *Official Gazette of the Republic of Moldova.* 2002. No. 82–86. Art.

661; republished in 2019. No. 66–75. Art. 132. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=112573&lang=ro

5. Land Code of the Republic of Moldova: No. 22 of 15 February 2024. *Official Gazette of the Republic of Moldova.* 2024. No. 93–95. Art. 137. URL: https://legi.md/LP_22-2024

6. MINISTRY OF ENVIRONMENT. Instruction No. IMM383/2004 of 8 August 2004 on the assessment of damage caused to soil resources. *Official Gazette of the Republic of Moldova.* 2004. No. 189–192, Art. 383. Available at: https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/39606

7. COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION. Case C-378/08, ERG and Others, judgment of 9 March 2010, paras 55–65. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0378

8. COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION. Case C-534/13, Fipa Group and Others, judgment of 4 March 2015, paras 57–63. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62013CJ0534

9. DE SMEDT Kristel; GERRITSEN, Britt. The Environmental Liability Directive 20 years on: a critical evaluation. *Environmental Liability.* 2024. Vol. 28, No. 5. P. 199–211. URL: https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/the-environmental-liability-directive-20-years-on-a-critical-eval/

10. STAHI Tatiana. Prejudiciul – condiție a răspunderii patrimoniale [Damage as a condition of pecuniary liability]. *Cadastru și Drept.* 2016. Vol. 46. P. 293–296. URL: https://repository.utm.md/handle/5014/33226

11. STAHI Tatiana; BOSCAN, A. Răspunderea patrimonială în dreptul ecologic [Pecuniary liability in environmental law]. *Legea și Viața.* 2018. No. 3. P. 19–25. URL: https://www.academy.police.md/assets/files/revista/legea_si_viata_2018/ed3.pdf

12. STAHI Tatiana; ROBEA, Mariana. Theoretical Analysis of Land Legal Liability: Realities and Perspectives. *The Annals of "Dunărea de Jos" University of Galați: Legal Sciences.* 2025. Vol. 8, No. 1. P. 378–389. URL: https://gup.ugal.ro/ugaljournals/index.php/als/article/view/8807

13. STAHI Tatiana; TALAMBUȚĂ Angela. Forms of Legal Liability and Their Incidence in Cases of Violations of Land Legislation. *Journal of Legal and Administrative Studies.* 2025. No. 2(33). P. 36–53. URL: https://repository.utm.md/handle/5014/35818

UDC 347(043.2)

Angela Talambuța
PhD in Law, Associate Professor
Department of Law, Faculty of Law
Technical University of Moldova
Republic of Moldova
Ionela Harabagiu
Master's student
Department of Law, Faculty of Law
Technical University of Moldova
Republic of Moldova

ABUSE OF RIGHTS IN CIVIL LEGAL RELATIONSHIPS: CRITERIA FOR IDENTIFICATION AND CHALLENGES IN APPLICATION

The exercise of subjective civil rights is a manifestation of the legal freedoms recognized to individuals. Every holder of a right is entitled to exercise the powers granted by law to protect their interests and to determine how their rights are exercised. However, the existence of a right does not justify every form of conduct undertaken in its exercise. In certain circumstances, an action that, considered in isolation, appears to fall within the limits of a legally recognized right may become abusive because of the purpose pursued and the manner in which it affects another person's interests.

The issue of abuse of rights is of particular importance in civil law, as it involves distinguishing between the legitimate conduct of a rights holder and the exercise of a right for a purpose that conflicts with the requirements of the legal system. This distinction is not always clear. In civil legal relationships, the exercise of a right may have adverse consequences for others without necessarily constituting an abuse of rights [4, p. 28]. For example, demanding the performance of a contractual obligation or refusing to enter into a contract may affect the interests of the other party, but such circumstances are not, in themselves, sufficient to establish an abuse of rights.

Under the Civil Code of the Republic of Moldova, the prohibition of abuse of rights constitutes an essential standard for assessing the conduct of parties to legal relationships [1, p.82]. Nevertheless, its application requires a careful examination of the specific circumstances, the purpose pursued by the rights holder, and the relationship between their personal interests and the potential harm caused to others. The main challenge lies in establishing

criteria that make it possible to identify abusive conduct without unjustifiably restricting the freedom to exercise subjective rights.

In light of these considerations, the present study aims to examine the legal nature of abuse of rights, identify the relevant criteria for its recognition, and highlight the difficulties that may arise in applying civil law provisions [6, p. 543]. The research is based on an analysis of national legislation and a systematic interpretation of the principles governing the exercise of civil rights, with the aim of developing interpretative guidelines that contribute to distinguishing abusive conduct from the legitimate exercise of a right.

Abuse of rights occupies a distinctive place in civil law, as it concerns not the existence of the right itself, but rather the manner in which its holder exercises it. Unlike situations in which a person acts without possessing a legally recognized right, in cases involving abuse of rights, the person concerned generally holds a legitimate legal entitlement. The problem arises when the right is exercised for a purpose that cannot be justified by the interest it is intended to protect.

Moldovan legislation expressly addresses abuse of rights in article 13(1) of the Civil Code, which provides that no subjective right may be exercised for the purpose of harming or causing damage to another person [8, p. 213]. The wording of this provision emphasizes the importance of the purpose pursued by the rights holder. The legislator does not prohibit the exercise of a right merely because it affects another person's interests, but rather seeks to prevent its use as a means of causing harm.

The term "essential," used in the wording of the provision, is of particular importance. It indicates that the intention to cause harm does not have to be the sole motive behind the rights holder's conduct, but must constitute the principal purpose for which the right is exercised. Consequently, the existence of a personal interest does not automatically exclude the possibility of abuse. The crucial issue is determining whether the rights holder primarily sought to exercise the right legitimately or to cause adverse consequences to another person [10, p. 41].

Abuse of rights must also be examined in light of the principle of good faith, enshrined in article 11 of the Civil Code. This principle requires parties to legal relationships to act fairly, impartially, and with due regard for the interests of the other party. However, a breach of the requirements of good faith and an abuse of rights should not be regarded as synonymous [13, p. 95]. Good faith represents a general standard of conduct, whereas Article 13 establishes specific conditions under which the exercise of a right may be classified as abusive. Furthermore, conduct contrary to good faith does not necessarily have the primary purpose of causing harm.

From this perspective, the prohibition of abuse of rights serves to balance the interests of parties involved in civil legal relationships. Its purpose is not to restrict the freedom of rights holders, but rather to prevent the transformation of a legal entitlement into an instrument for harming another person. Nevertheless, the application of this prohibition requires caution, since an excessively broad interpretation could lead to unjustified restrictions on legitimately exercised rights. For this reason, establishing abuse must be based on an examination of the specific circumstances and an understanding of the predominant purpose of the conduct, rather than solely on an assessment of the adverse consequences suffered by the other party [14, p. 181].

Determining whether an abuse of rights has occurred is one of the most challenging issues in the application of civil law, as it involves assessing conduct that may initially appear legitimate. A rights holder does not necessarily act beyond the scope of their legal entitlements; rather, they may exercise the powers granted by law in a manner that raises doubts about the purpose pursued. For this reason, conduct cannot be classified as abusive merely because harm has occurred or because the affected party feels aggrieved.

The first criterion, derived from article 13(1) of the Civil code of the Republic of Moldova, concerns the predominantly harmful purpose of exercising a right. To establish an abuse of rights, it is necessary to determine whether the rights holder primarily sought to protect a legitimate interest or used the right as a means of causing harm or other adverse consequences to another person [12, p. 36]. This distinction is important because the normal exercise of a right may affect the interests of others without necessarily constituting an abuse of rights.

For example, a creditor who demands the performance of an obligation that has become due is, in principle, exercising a legally recognized right, even if the debtor suffers certain financial consequences. However, the situation requires a different assessment when the circumstances indicate that the creditor is primarily using their legal entitlements to harm the other party rather than to recover a debt or protect their own interests.

The second criterion concerns the objective circumstances in which the right is exercised. Although the intention to cause harm is subjective in nature, it can be assessed by examining the conduct of the rights holder. The manner in which the right is exercised, the sequence of actions, the existence of a specific legitimate interest, and the anticipated consequences are all relevant factors in determining the actual purpose of the conduct [9, p. 178]. In this regard, the assessment of abuse should not rely exclusively on the statements of the person exercising the right, but rather on an

examination of all the circumstances of the case. Another aspect worthy of consideration is the relationship between the benefit sought by the rights holder and the consequences for the other party. A clear disproportion between the legitimate benefit pursued and the resulting adverse effects may raise doubts about whether the conduct is abusive. However, such disproportion does not, in itself, constitute sufficient evidence of abuse of rights within the meaning of Article 13(1). Instead, it must be examined alongside other circumstances to determine whether causing harm was the predominant purpose of exercising the right.

In our view, the main difficulty lies in the fact that the intention to cause harm cannot always be proven directly. In such cases, particular attention must be paid to the conduct of the rights holder and the objective justifications for their actions [7, p. 54]. Nevertheless, the mere absence of a direct economic benefit is not sufficient to establish abuse, since rights holders may also pursue entirely legitimate non-financial personal interests.

Therefore, identifying abuse of rights requires a comprehensive assessment in which the intention to cause harm remains the central element, while objective circumstances are used to establish whether such an intention existed. This approach makes it possible to protect individuals against abusive conduct without turning the prohibition of abuse of rights into an instrument for excessively restricting legal freedoms [6]. The application of the prohibition of abuse of rights raises difficulties concerning both the interpretation of legal provisions and the assessment of the specific circumstances of each case. The issue becomes particularly sensitive when a court must determine whether a rights holder has exceeded the limits of the legitimate exercise of a right without allowing its own assessment to override the freedom of decision guaranteed to that person by law.

One of the main difficulties concerns proving the underlying intention to cause harm. In practice, a person's intention cannot always be established through direct evidence; instead, their conduct must be examined as a whole. Repeated actions, the absence of reasonable justification, a particular sequence of actions, or inconsistencies between the stated purpose and actual conduct may constitute relevant indicators. However, these circumstances must be assessed with caution, as none of them automatically proves an abuse of rights [10, p. 41].

One of the main findings of this research concerns the importance of distinguishing between the legitimate exercise of a right and abusive conduct. We believe that this distinction should be based on the predominant purpose pursued by the rights holder, without treating the mere existence of adverse consequences for another person as sufficient grounds

for establishing abuse. Such an interpretation helps maintain a balance between the freedom to exercise civil rights and the need to protect the legitimate interests of other parties to legal relationships.

At the same time, the research highlights the difficulty of proving the intention to cause harm, particularly in cases where the rights holder relies on a personal interest to justify their conduct. We believe that overcoming this difficulty requires examining the conduct as a whole, taking into account the objective circumstances, the justifications for the actions undertaken, and the purpose pursued. None of these elements should be assessed in isolation, since the legal characterization of abusive conduct requires a thorough analysis of the situation.

Another finding concerns the need for a careful and balanced application of the prohibition of abuse of rights. An unjustified expansion of this concept could undermine legal certainty, as rights holders might face legal consequences merely because exercising a right causes inconvenience to others. Similarly, an excessively restrictive interpretation would diminish the effectiveness of legal protection against harmful conduct [5, p. 46].

In this context, we consider that the application of Article 13 of the Civil Code of the Republic of Moldova would benefit from clearer judicial reasoning, identifying the circumstances that demonstrate a predominantly harmful intention and explaining why the conduct in question exceeds the limits of the legitimate exercise of a right. We believe that this approach could contribute to greater predictability in judicial decisions and a more balanced application of the prohibition of abuse of rights. Ultimately, the effectiveness of this legal institution does not depend on restricting the entitlements of rights holders, but on identifying situations in which a right ceases to serve the protection of a legitimate interest and becomes a means of causing harm to others.

Acknowledgements. This research was carried out within the framework of the institutional project no. 020408 entitled *"Research on Ensuring Sustainable Development and Enhancing the Competitiveness of the Republic of Moldova in a European Context".*

Bibliography

1. BAIEȘ Sergiu; ROȘCA Nicolae. Civil law. General part. Natural persons. Legal persons. 5th edition. Chisinau, 2014, 392 p.

2. BAIEȘ Sergiu; ROȘCA, Nicolae. Civil law. Principal rights in rem. Chișinău, 2005. 302 p.

3. BAIEȘ Sergiu; MÎȚU Gheorghe; CAZAC, Octavian et al. Civil Law. General theory of obligations. Chișinău : Typographic Central, 2015. 752 p.

4. DELEANU Ion. Subjective rights and abuse of rights. Cluj-Napoca: Editor Dacia, 1988. *This work is cited in the bibliography of a scientific study on the theory of abuse of rights; the publication details should be verified against a library copy*

5. MATTEI Ugo; BAIEȘ Sergiu; ROȘCA Nicolae. Fundamental principles of property law. Chișinău : ARC, 2000. 346 p.

6. MINGAM Christine; DUVAL Astrid. Abuse of rights: the state of positive law. *Revue judicious de l`Ouest.* 1998. No. 4. P. 543–570. DOI: 10.3406/juro.1998.2487

7. JOSSERAND Louis. On the spirit of rights and their relativity: the so-called theory of abuse of rights. Paris : Dallol, 2006 (reprint). 454 p.

8. TALAMBUȚĂ Angela. Protection of property rights. *Modern approaches to property rights. 12-13 mai 2022, Chisinau.* Chişinău : MS Logo, 2022. P. 213–220. URL: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/22969/Conf-Abordari-moderne-drepturi-patrimoniale-2022-p-213-220.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. TALAMBUȚĂ Angela, STAH, Tatiana. Analysis of national legislation governing the sale and purchase of immovable property. *Legea şi Viaţa*, 2025, No. 2(382). P. 178–190. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17628010

10. TALAMBUTA Angela. The comparative study on the defense of patrimonial rights*. Balkan and Near Eastern Congress Series on Economics, Business and Management*. *Ed. 21. 16-17 Martie 2024, Plovdiv.* Plovdiv : University of agribusiness and rural development, 2024. Ediţia 21. P. 41–47.

11. TALAMBUȚĂ Angelina. Civil law. Theory of obligations: course materials. Technical University of Moldova, Faculty of Constructions, Geodesy and Cadaster, Department of Engineering, Law and Real Estate Valuation. Chișinău : Tehnica-UTM, 2026. 185 p. URL: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/34939/Drept-civil-Teoria-obligatiilor-Suport-curs_DS.pdf?sequence=1&isAllowed=y

12. STAHI Tatiana, TALAMBUTA Angela. Forms of legal liability and their incidence in cases of violations of land legislation. *Journal Legal and Administrative studies (JLAS)*. 2025. No. 2(33). P. 36–53. URL: https://upit.ro/_document/310090/jlas_2_2025.pdf#page=37

13. TĂLĂMBUȚĂ Angelina. Civil Law. Rights in rem and their subdivisions : course materials. Chișinău : Tehnica UTM, 2023. 295 p. URL: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/24331/Drept-civil-Drepturile%20reale-dezmembramintele-Suport-curs_DS.pdf?sequence=1&isAllowed=y

14. TALAMBUTA Angela. Legal approaches regarding heritage in the Republic of Moldova.*Universitas Europaea: Towards a knowledge society through Europeanization and Globalization, 16-18 octombrie 2024, Chişinău.* Chişinău : Editor ULIM, 2024. Vol. 1. P. 181–185. URL: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/32013/Conf-Societate-Cunoas-Europ-Glob-2024-V1-p181-185.pdf?sequence=1&isAllowed=y

15. TALAMBUTA Angela. Patrimonial assets according to the legislation of the Republic of Moldova.*Proceedings of XXI International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress series on Economics, Business and Management*, *12-13 octombrie 2024.* Skopje, 2024. P. 30–35. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/30-35_48.pdf

UDC 347.2(043.2)

Angela Talambuța
PhD in Law, Associate Professor
Department of Law, Faculty of Law
Technical University of Moldova
Republic of Moldova
Tatiana Stahi
PhD in Law, Associate Professor
Department of Law, Faculty of Law
Technical University of Moldova
Republic of Moldova

PROTECTION OF PROPERTY IN CASES AGAINST THE REPUBLIC OF MOLDOVA: ISSUES AND JURISPRUDENTIAL TRENDS

The jurisprudence of the European Court of Human Rights in cases against the Republic of Moldova provides an opportunity to observe how the principles developed in the interpretation of Article 1 of Protocol No. 1 operate in relation to concrete legal situations [3]. The importance of these judgments does not lie only in the finding of individual violations of the Convention. Taken as a whole, they may highlight deficiencies in the domestic mechanisms for the protection of property rights and may indicate areas in which the mere existence of a legislative guarantee was not sufficient to ensure effective protection.

One of the issues that has marked the case law concerning the Republic of Moldova is the non-execution or late execution of final court decisions of

a patrimonial nature. The case of *Prodan v. Moldova* constitutes an important landmark in this regard. The dispute concerned the applicant's inability to effectively benefit from the result of a final court decision by which certain patrimonial rights had been recognized. The Court held that there had been a violation of Article 6 § 1 of the Convention and Article 1 of Protocol No. 1 [3].

The significance of this case goes beyond the issue of enforcement in the strict sense. It demonstrates that the protection of property does not end when the court recognizes the existence of a right. When the holder has a sufficiently established claim, and the state does not ensure its effective recovery, the patrimonial right risks becoming a purely formal one.

The problem has acquired a scope that has gone beyond the scope of individual cases. The qualification of the case of *Olaru and Others v. Moldova*, judgment of 28 July 2009, as a pilot judgment is correct [5]. The European Court identified the structural nature of the problem of non-enforcement of final court decisions concerning the granting of social housing and imposed the adoption of an effective domestic remedy for non-enforcement or late enforcement of such decisions.

This case must be maintained in the article because it supports one of the central theses of the research: the protection of property cannot be assessed only at the moment of judicial recognition of the right, but must also include the possibility of its effective realization.

A recent confirmation of the importance of legal certainty for the protection of heritage can be found in the case of *Galina Roșca and Others v. the Republic of Moldova*, judgment of 24 September 2026 [6]. The case originated in a succession dispute concerning land, and the applicants invoked both Article 6 § 1 of the Convention and Article 1 of Protocol No. 1, challenging the re-examination of a consolidated legal situation.

The European Court found a violation of Article 6 § 1 of the Convention and Article 1 of Protocol No. 1, which gives the case direct relevance for the analysis of the protection of property in the Republic of Moldova [3]. Its importance lies in the link it highlights between the security of legal relations and the effective protection of patrimonial interests. A legally recognized patrimonial situation does not benefit from real protection if its stability can be affected by procedural mechanisms applied in a manner incompatible with the principle of legal certainty [1].

In the analysis of the relationship between art. 46 and art. 54 of the Constitution, the following clarification must be maintained: art. 54 does not enshrine an autonomous fundamental right. According to the case law of the Constitutional Court, it establishes the framework within which the proportionality of an interference with a fundamental right is analyzed. In

the matter of property, the incidence of art. 54 must therefore be examined together with the right guaranteed by art. 46 of the Constitution. Another important dimension of the case-law concerns direct interferences by the authorities with property. The case of *Bimer SA v. Moldova* is relevant to the way in which legislative or administrative measures can affect the economic use of property [4]. The Court examined the effects of the change in legislation on the activity of the applicant company and analyzed the interference from the perspective of Article 1 of Protocol No. 1, putting into question the relationship between the general interest pursued by the State and the effects produced on the patrimonial interests of the owner.

This category of disputes is particularly useful for understanding the difference between conventional protection and the classic image of a civil claim. The person does not have to be physically deprived of an asset for Article 1 of Protocol No. 1 to become relevant. A regulation that substantially affects the possibility of economic use of an asset may constitute an interference and must be examined from the perspective of legality, general interest and proportionality [2].

The case law of the Republic of Moldova thus demonstrates that the violation of property rights can have different origins. It can result from the non-enforcement of a judgment, from the unjustified removal of the effects of a final judgment, from the unpredictable application of legislation or from the adoption of measures that affect the economic use of the property. The common element is not the legal form of the interference, but the need for a system that effectively protects the patrimonial position recognized by the person.

In our opinion, at least three general requirements for the national legal order can be derived from this case law. The first is the effectiveness of the right. Legislative or judicial recognition of a patrimonial position is not sufficient if the holder cannot exploit it in practice. *Second*i's the stability of the legal relationship. A consolidated patrimonial situation, especially through a final court decision, cannot be permanently called into question without affecting the person's trust in the legal order. *Third*'s the foreseeability of the interference. The person must be able to reasonably anticipate the conditions under which the State may intervene in his property or interests and must have adequate procedural guarantees for challenging the measure [8].

These requirements are closely linked. An unstable law cannot be fully effective, just as an unpredictable interference affects both the protection of property and legal certainty. For this reason, the case-law of the European Court regarding the Republic of Moldova should not be read only in terms of the compensation awarded to applicants in individual cases [11]. Its value

for domestic law lies above all in identifying the mechanisms that generate the risk of repetition of such violations. From this perspective, the case law against the Republic of Moldova must be viewed not only retrospectively, as evidence of violations found in the past, but also prospectively, as a source for preventing new interferences incompatible with the European standard [7]. The enforcement of judgments, respect for the finality of judicial decisions, the predictability of rules and the control of the proportionality of measures affecting property are elements of the same general obligation: ensuring real and not merely declarative protection of property.

In the context of the European integration process of the Republic of Moldova, this conclusion acquires additional significance. The protection of property should not be assessed exclusively by the existence of appropriate constitutional and civil norms, but also by the capacity of institutions to apply them coherently, predictably and effectively [9]. From this point of view, the jurisprudence of the European Court constitutes an important indicator of the areas in which the national system has encountered difficulties and, at the same time, a benchmark for the directions in which it needs to be strengthened.

Acknowledgements. This research was carried out within the framework of the institutional project no. 020408 entitled "*Research on Ensuring Sustainable Development and Enhancing the Competitiveness of the Republic of Moldova in a European Context".*

Bibliography

1. European Commission, Republic of Moldova 2025. Report, Brussels, 4 November 2025.
2. European Commission, documents regarding the screening process of the Republic of Moldova and the completion of bilateral screening in September 2025.
3. European Court of Human Rights, Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Protection of property, Council of Europe/European Court of Human Rights, version updated on 28 February 2026.
4. ECtHR, Bimer SA v. Moldova, the decision of 10 July 2007 – regarding the state's interference in the exercise of patrimonial interests and the application of Article 1 of Protocol No. 1.
5. ECtHR, Olaru and Others v. Moldova, the pilot decision of 28 July 2009 – on the structural problem of non-execution of final court decisions.
6. ECtHR, Galina Roșca and Others v. the Republic of Moldova, the decision of September 16, 2026 – regarding the security of legal

relationships in the context of the annulment of final decisions through review.

7. TALAMBUTA Angela. Legal approaches regarding heritage in the Republic of Moldova. *Universitas Europaea: Towards a Knowledge Society through Europeanization and Globalization. 16-18 October 2024, Chisinau.* Chisinau : Editor ULIM, 2024. Vol. 1. P. 181–185. URL: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/32013/Conf-Societate-Cunoas-Europ-Glob-2024-V1-p181-185.pdf?sequence=1&isAllowed=y

8. TALAMBUTA Angela. Patrimonial assets according to the legislation of the Republic of Moldova. *Proceedings of XXI International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series on Economics, Business and Management*, *12-13 octombrie 2024.* Skopje, 2024. P. 30–35. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/30-35_48.pdf

9. TALAMBUŢĂ Angela. Protection of the right of ownership. *Modern Approaches to Proprietary Rights, May 12–13, 2022, Chișinău*. Chișinău : MS Logo, 2022. P. 213–220. URL: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/22969/Conf-Abordari-moderne-drepturi-patrimoniale-2022-p-213-220.pdf?sequence=1&isAllowed=y

10. STAHI Tatiana, TALAMBUTA Angela. Forms of legal liability and their incidence in cases of violations of land legislation.*Journal Legal and Administrative studies (JLAS)*. 2025. No. 2(33). P. 36–53. URL: https://upit.ro/_document/310090/jlas_2_2025.pdf#page=37

11. ROBEA Mariana, STAHI, Tatiana TALAMBUTA Angela. Civil liability in the matter of real estate transactions in the legislation of the Republic of Moldova. EIRP Conferences, 2026. URL: https://conferences.univ-danubius.ro/index.php/EIRPCO/article/view/2

УДК 341

Дар'я Булгакова
адвокат,
доктор філософії з міжнародного права,
доцент кафедри права та публічного управління
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій
м. Запоріжжя, Україна

НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЧАСТИН 1, 4 СТАТТІ 9 ЗАГАЛЬНОГО РЕГЛАМЕНТУ ПРО ЗАХИСТ ДАНИХ В ЧАСТИНІ ВИМОГ ЩОДО БІОМЕТРИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Відповідно до проведеного аналізу Дослідницькою службою Верховної Ради України [1, 12] чинного законодавства України, актів Європейського Союзу, документів Ради Європи, рекомендацій Європейської комісії та науково-експертних джерел, можна констатувати те, що правове регулювання обліку та використання біометричних даних в Україні ще перебуває на етапі фрагментарного розвитку та потребує системного оновлення відповідно до європейських стандартів. На нашу думку, для цього є важливим визначити напрями такого оновлення з урахуванням конкретних норм у законодавство України на прикладі імплементації Загального регламенту про захист даних Європейського Союзу (GDPR) [2] у національне законодавство держав-членів.

Дослідження D. Bulgakova [3, 22–23] показало, що для імплементації норм європейських правових актів у законодавство держав-членів важливим питанням є те, якою мірою положення національних законів можуть відрізнятися. GDPR містить понад 40 норм, які можуть бути деталізовані державами-членами. Дослівне відтворення тексту GDPR у спеціальних національних законах має бути винятковим і обґрунтованим; його не можна використовувати як підставу для запровадження додаткових умов чи тлумачень. Це впливає на практику застосування GDPR і залишає державам відносно вузькі межі для прийняття додаткових положень. Держави-члени повинні вжити необхідних заходів для узгодження свого законодавства, зокрема шляхом скасування або внесення змін до положень, що стосуються GDPR. Громадяни, юридичні особи, державні органи та інші організації, на яких поширюється дія GDPR, можуть безпосередньо посилатися на його вимоги. У зв'язку з цим

інституції ЄС мають забезпечити механізм, який гарантує єдине тлумачення положень законодавства про захист даних у межах Союзу.

З урахуванням меж дослідження з обраної теми, то воно стосується норм, які врегульовують біометричну ідентифікацію, а саме частин 1 та 4 статті 9 GDPR.

При цьому варто враховувати особливості самої біометрії. Дослідження R. Montinaro [4, 1008] стверджує, що біометрія стосується поняття вимірюваності (метрики). Біометрія не націлюється на «природні властивості» загалом, а лише на «вимірювані фізичні властивості». Механічний пристрій (датчик) модифікується вхідним сигналом таким чином, що є пропорційним величині сигналу. Це генерує електричний вихід. Потім, шляхом повторного вимірювання електричного вихідного сигналу через певний інтервал часу, величина напруги перетворюється на пропорційне число, яке зазвичай кодується як двійкове число, або код Грея, або ще іншими способами. Системи «налаштовуються» для визначення допустимого рівня допуску, і збіг вважається збігом у заданому довірчому інтервалі. Так, для ефективної імплементації у національне законодавство України частини вимог щодо біометричної ідентифікації слід включити аналіз таких аспектів: (1) чи є біометрична ідентифікація необхідною для задоволення поточної потреби; (2) чи є вона ефективним способом задоволення цієї потреби, і (3) чи існують потенційні негативні наслідки для захисту приватності осіб [5, 34].

Відповідно до частини 1 статті 9 GDPR про опрацювання спеціальних категорій персональних даних, врегульована заборона опрацювання біометричних даних для цілі єдиної ідентифікації фізичної особи. Також частина 4 статті 9 даного Закону передбачає, що держави-члени можуть мати або вводити деталізовані умови, в тому числі, обмеження, у зв'язку з опрацюванням біометричних даних.

Відповідно до дослідження D. Bulgakova & V. Bulgakova [6, 67], Франція була на передовій обробки біометричних даних серед держав-членів (ЄС), маючи спеціальні правила, що діяли ще до запровадження GDPR. Нові правила були передбачені Декретом № 2019-452 від 13 травня 2019 року Державної ради, прийнятим після обґрунтованого, але не підтримуючого бачення французького регуляторного органу даних Комісії з інформатики та свободи/Національної комісії з інформатики та свобод (CNIL) у Делібераці № 2018-342.19. Зміни були включені до колишнього французького регулювання захисту даних Законом № 2018-493 від 20 червня 2018 року та Декретом № 2018-687 від 1 серпня 2018 року. Відповідно до частині 4 статті 9 GDPR, французький законодавчий орган додав додаткові умови для

обробки біометричних даних, включаючи вимогу про те, щоб обробка була дозволена від імені держави. За винятком цього важливого випадку, CNIL може призначати додаткові правові, технічні та організаційні заходи для обробки біометричних даних та надавати правові гарантії для фізичних осіб. У нестандартних випадках може бути дозволена обробка біометричних даних з метою державної безпеки, оборони або громадської безпеки.

Згідно з дослідженням Tsaousis Georgios [7, 132], упровадження GDPR на Кіпрі відбулося в рамках якісного оновлення ключових прав особистості, а в преамбулі Конституції у 2016 році було додано посилання на статтю 8(2) Європейської конвенції з прав людини та згадку про введення додаткового винятку з права на приватність. Щодо впровадження GDPR, то 31 липня 2018 року в Офіційному віснику було опубліковано Закон про захист фізичних осіб від обробки персональних даних та вільний рух таких даних (Закон 125 (I)/2018). Слід зазначити, що у 2018 році у звіті Парламентського юридичного комітету щодо вищезгаданого закону було зроблено посилання на Хартію основних прав Є. Президент Республіки Кіпр повернув законопроект до Палати представників на повторний розгляд. Зокрема, початковий законопроект (у його формулюванні Парламентом) не повністю визначав, хто може законно обробляти персональні дані. За словами Президента Республіки, це зробило закон проблематичним, оскільки він суперечив букві та духу GDPR, на якому він базувався.

Австрійський закон про захист даних (Datenschutzgesetz – DSG) [8] є національним законом в Австрії, який адаптує GDPR під австрійське правове поле. Відповідно до статті 5 DSG, біометричні дані є категорії чутливих даних, біометричні дані, що унікально ідентифікують фізичну особу. Спеціальної норми щодо вимог з опрацювання такої категорії даних зазначений нормативно-правовий акт не містить. В той же час, мають місце спеціальні норми в частині законів, що врегульовають конкретний вид правововідносин. Наприклад, у трудовому праві на додачу до DSG діє § 96 та § 96a Закону про трудові відносини Австрії (Arbeitsverfassungsgesetz – ArbVG), які вимагають обов'язкової письмової згоди Виробничої ради (*Betriebsrat*) або окремої згоди кожного працівника для впровадження систем контролю, що зачіпають людську гідність (наприклад, біометричні сканери часу) [9].

З урахуванням дослідженого досвіду трьох держав-членів Європейського Союзу на прикладі Франції, Кіпру та Австрії пропонуються наступні основні напрями імплементації частин 1 та 4 статті 9 GDPR в частині вимог щодо біометричної ідентифікації у

національне законодавство України: 1) Нормативне закріплення чітких і узгоджених понять біометричних даних та процесу з біометричної ідентифікації; 2) Визначення вичерпних правових підстав для опрацювання біометричних даних з метою унікальної ідентифікації фізичної особи з урахуванням загальної заборони, встановленої частиною 1 статті 9 GDPR, та передбачених особливостей національного спрямування; 3) Установлення спеціальних умов і гарантій опрацювання таких даних у публічній та приватній сферах, наприклад, у трудових відносинах.

Отже, пріоритетним напрямом імплементації статті 9 GDPR у законодавство України має стати формування цілісної системи правового регулювання біометричної ідентифікації, яка поєднуватиме визначені законом підстави опрацювання біометричних даних, спеціальні умови їх використання, належні гарантії захисту прав людини та ефективний контроль за дотриманням установлених вимог. Такий підхід дасть змогу подолати фрагментарність чинного регулювання та забезпечити баланс між суспільними інтересами, потребами цифровізації й правом особи на повагу до приватного життя та захист персональних даних.

Список використаних джерел

1. Дослідницька служба Верховної Ради України. Парламентське дослідження щодо правового регулювання обліку і використання біометричних даних людини в Україні у контексті євроінтеграційних орієнтирів. 2026. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/34441.pdf?fbclid=IwY2xjawVFdBlleHRuA2FlbQIxMABwZG9mBXNydGMGYXBwX2lkEDIyMjAzOTE3ODgyMDA4OTIAAR78Fl4WUONJtu7geA2AibYNUtdDfJ3MaGPPfwwgK6otV-W9nh8Kzqsdr9hwfA_aem_LaKosqSed3bXLjVz95RZdQ

2. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union.* 2016. L. 119. P. 1–88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#n303

3. Bulgakova D. (2022). Case Study on the Fingerprint Processing in a Workplace under GDPR Article 9 (2, b). *Teisė*, 124, 22–38. DOI: https://doi.org/10.15388/Teise.2022.124.2

4. Montinaro R. (2024). Emotion Recognition and Personalized Adverting. *European Review of Private Law*, 32 (Issue 6), 1003–1036. DOI: https://doi.org/10.54648/ERPL2025012

5. Bulgakova D., & Bulgakova V. (2023). The practice of artificial intelligence for the time-attendance detection in a workstation. *Actual Problems of Law (Aktual'ni Problemi Pravoznavstva)*, 3, 30–38. DOI: https://doi.org/10.35774/app2023.03.030
6. Bulgakova D., & Bulgakova V. (2023). The Compliance of Facial Processing in France with the Article 9 Paragraph 2 (a) (g) of (EU) General Data Protection Regulation. *NaUKMA Research Papers. Law*, 11, 64–76. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.64-76
7. Tsaousis G. (2025). Personal Data Protection: A Preeminent EU Right for the Cypriot Legal System. *Cyprus Review* (Nicosia, Cyprus: 1989), 37(2), 125–151A.
8. Schweizerische Eidgenossenschaft. (2020). Bundesgesetz über den Datenschutz (Datenschutzgesetz, DSG). Vol. 25. September 2020 (Stand am 7. Juli 2025). Fedlex. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2022/491/en
9. Global Law Experts. (2026). Employee Monitoring in Austria 2026: What Employers Can Lawfully Track Under GDPR & the DSG. URL: https://globallawexperts.com/employee-monitoring-austria/

УДК 347.734:336.225.673

Тетяна Вагнер
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Волкович
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри
цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

МЕЖІ РОЗКРИТТЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ПІД ЧАС ПОДАТКОВОГОКОНТРОЛЮ ТА ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Ефективне функціонування фінансово-кредитної системи держави безпосередньо залежить від правильного розуміння сутності

банківської таємниці як фундаментального правового інституту, що забезпечує стабільність цивільного обороту та довіру суспільства до банківського сектору. Зведення її виключно до комерційної привілеї чи технічного обов'язку фінансової установи є хибним підходом, який звужує масштаби конституційних гарантій невтручання в особисте і сімейне життя особи та захисту прав власності. У сучасних умовах євроінтеграції та імплементації міжнародних стандартів фінансової прозорості традиційне розуміння банківської таємниці як абсолютного інформаційного імунітету клієнта трансформується у складну концепцію балансу між приватним інтересом щодо збереження конфіденційності та публічним інтересом держави у протидії податковим правопорушенням і відмиванню злочинних доходів. Як справедливо зазначає О. Ю. Волкович, Україна тривалий час перебуває на зламі бурхливих трансформаційних перетворень у соціально-політичній та економічно-правовій сферах, а активізація інноваційних процесів закономірно призводить до глибоких інституційних трансформацій у банківській діяльності як на національному, так і на глобальному рівнях [1, с. 127–128]. Питання публічного управління у фінансово-банківському секторі, правового режиму банківської таємниці, фінансового моніторингу та податкового контролю знайшли відображення в наукових дослідженнях і публікаціях О. Ю. Волкович, О. Є. Користіна, О. І. Барановського, О. П. Орлюк, М. П. Кучерявенка, Д. О. Гетманцева та інших вітчизняних учених [1; 2].

Особливої гостроти проблема визначення меж розкриття банківської таємниці набуває крізь призму реалізації механізмів публічного управління у сфері фінансової безпеки та оподаткування. У контексті досліджуваних правовідносин публічне управління слід визначити як цілеспрямовану, нормативно врегульовану організаційно-розпорядчу та контрольно-наглядову діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації (Національного банку України, Державної податкової служби України та Державної служби фінансового моніторингу України), що спрямована на впорядкування інформаційних потоків у банківському секторі, забезпечення фіскальної дисципліни та протидію легалізації злочинних доходів за умови обов'язкового дотримання прав та законних інтересів клієнтів банків. Як наголошує О. Ю. Волкович, базовим стратегічним орієнтиром системних реформ в Україні виступає Угода про асоціацію з Європейським Союзом, яка передбачає реформування органів виконавчої та судової влади і водночас закріплює у статті 3 такі головні принципи відносин, як верховенство права, належне

врядування, боротьба з корупцією, транснаціональною організованою злочинністю і тероризмом [1, с. 128–129]. Саме необхідність забезпечення ефективного публічного адміністрування у цих сферах зумовила формування у статтях 60-62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» диференційованих правових моделей доступу суб'єктів владних повноважень до банківської інформації [3]. Однак на практиці паралельне застосування управлінських інструментів податкового контролю та фінансового моніторингу часто призводить до розмивання тонкої межі між правомірним публічним контролем за підозрілими транзакціями та надмірним адміністративним втручанням у законну господарську діяльність платників податків.

Для чіткого розмежування компетенції суб'єктів публічної адміністрації вітчизняний законодавець сформував багаторівневу модель доступу до конфіденційних банківських даних, яка поєднує прямі та опосередковані механізми контролю. Якщо розглядати безпосередні повноваження Державної податкової служби України, то традиційно прямий доступ фіскальних органів до динамічної інформації (обігу коштів на рахунках) вимагав рішення суду. Однак теза про абсолютну «жорсткість» цих обмежень спростовується нормами статті 62-2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яка наділяє Національний банк України надзвичайно широкою адміністративною дискрецією [3]. Згідно з цією статтею, НБУ має право самостійно, без рішення суду, розкривати органам державної влади інформацію, що становить банківську таємницю (зібрану під час виконання ним своїх функцій), якщо вона може свідчити про правопорушення або використовуватися для їх розслідування та притягнення винних до відповідальності [3]. Більше того, НБУ легально уповноважений передавати такі дані митним органам, державній виконавчій службі та Мінфіну. Це означає, що в системі публічного управління НБУ виступає потужним інформаційним транслятором, здатним передавати конфіденційні дані контролюючим органам в обхід стандартної судової процедури. На додаток до цього, в умовах воєнного стану Національна стратегія доходів до 2030 року передбачає повне зняття банківської таємниці та надання ДПС прямого доступу до руху коштів платників податків [6]. Таке стрімке розширення управлінської дискреції органів публічної влади створює серйозні ризики. Як переконливо доводить у своєму дослідженні О. Ю. Волкович, головними чинниками несприятливого інвестиційного клімату та регресу фінансових систем в Україні залишаються недостатнє забезпечення верховенства права, що тягне за собою незахищеність прав власності, корумпованість окремих

державних органів та правовий нігілізм [1, с. 128–129]. За таких інституційних умов звуження судового контролю як головного запобіжника здатне спровокувати управлінське свавілля та паралізувати роботу добросовісного бізнесу.

Проте в умовах воєнного стану вектор державної політики суттєво змінився. Відповідно до Національної стратегії доходів до 2030 року, ухваленої Кабінетом Міністрів України наприкінці 2023 року, передбачено докорінну зміну цієї моделі: поступове зняття банківської таємниці та надання податковим органам доступу до інформації про рух коштів на рахунках платників податків без необхідності отримання рішення суду [6]. Таке різке розширення дискреції органів публічної влади, з одного боку, мотивоване фіскальними потребами держави в період війни, але з іншого – створює ризики. Як переконливо доводить у своєму дослідженні О. Ю. Волкович, головними чинниками несприятливого інвестиційного клімату та регресу фінансових систем в Україні залишаються недостатнє забезпечення верховенства права, що тягне за собою незахищеність прав власності і рейдерство, корумпованість окремих державних органів, нестабільність нормативної бази економічної діяльності, а також такі стресові чинники ринку капіталу, як слабка обізнаність населення у сфері банківської інформації та правовий нігілізм [1, с. 128–129]. За таких інституційних умов ліквідація судового контролю як запобіжника здатна спровокувати управлінське свавілля та паралізувати роботу добросовісного бізнесу.

Надзвичайно важливим є практичний аспект функціонування другої моделі розкриття банківської таємниці, яка діє у межах системи фінансового моніторингу та демонструє зміщення публічно-управлінських акцентів саме у площину фінансового права. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів...» [5], банківські установи виступають суб’єктами первинного фінансового моніторингу, реалізуючи превентивний внутрішньобанківський комплаєнс [2, с. 45–47]. Проте головним регулятором у цих відносинах виступає Національний банк України, який здійснює державний нагляд за дотриманням банками законодавства у сфері фінмоніторингу. Визначальну фінансово-правову роль у цьому механізмі відіграє стаття 62-2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3]. Відповідно до її положень, конфіденційна інформація про клієнтів, що збирається НБУ під час перевірок банків з питань фінансового моніторингу, отримує особливий режим обігу. Стаття 62-2 прямо наділяє НБУ дискреційним правом розкривати органам державної влади зібрану інформацію (яка

становить банківську таємницю), якщо вона може свідчити про фінансові та інші правопорушення [3].

Відтак, ключова колізія публічного управління полягає не стільки у криміналістичній площині, скільки у суто фінансово-правовій. Завдяки нормам статті 62-2 формується потужний легальний адміністративний канал: динамічна інформація про рух коштів, яку органи ДПС за загальним правилом не можуть отримати напряму без рішення суду (у межах суто податкових правовідносин), акумулюється в процесі фінансового моніторингу і може бути передана іншим органам державної влади поза процедурою жорсткого судового контролю. Реальні масштаби такого фінансово-правового адміністрування підтверджуються статистикою Держфінмоніторингу за 2023 рік: за результатами опрацювання інформації від банків виявлено підозрілих транзакцій на загальну суму понад 106,6 млрд гривень та безпосередньо зупинено фінансових операцій на 4,1 млрд грн. [7]. Це свідчить про те, що інструменти фінансового моніторингу сьогодні фактично розмивають традиційні межі банківської таємниці, перетворюючись на визначальний механізм публічного управління фінансовою системою держави.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на тому, що сучасна трансформація інституту банківської таємниці вимагає встановлення чітких запобіжників у сфері публічного адміністрування, де фіскальні потреби держави не повинні руйнувати інвестиційний клімат. За результатами проведеного аналізу можна виокремити такі ключові висновки. По-перше, у вітчизняному законодавстві сформувалася системна фінансово-правова колізія між режимами податкового контролю та фінансового моніторингу. Наділення регулятора дискреційними повноваженнями щодо розкриття конфіденційної інформації органам влади створює легальний «адміністративний канал», який дозволяє обходити традиційні процедури судового контролю. По-друге, задекларване у Національній стратегії доходів до 2030 року надання податковим органам позасудового доступу до руху коштів на рахунках несе суттєві загрози для економіки. В умовах нестабільної правозастосовної практики ліквідація судового контролю як головного стримуючого фактора неминуче призведе до збільшення адміністративного тиску на бізнес. По-третє, для збалансування публічних інтересів держави та приватних інтересів суб’єктів господарювання необхідне жорстке законодавче розмежування цих управлінських процедур. Критично важливою є нормативна заборона на використання органами ДПС даних, отриманих через механізми фінансового моніторингу, як бази для донарахування податкових

зобов'язань у суто фіскальних спорах.

Отже, будь-яке розширення повноважень суб'єктів публічної адміністрації щодо доступу до банківської таємниці має бути співмірним і супроводжуватися дієвими гарантіями захисту прав клієнтів банків. У цій правовій парадигмі презумпція правомірності дій платника податків є фундаментальною, а всі сумніви щодо законності розкриття його фінансових даних мають беззаперечно тлумачитися на його користь.

Список використаних джерел

1. Волкович О. Ю. Питання правового забезпечення України в контексті залучення банками капіталу на міжнародних ринках. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Право.* 2021. № 1(2). С. 127–131. URL: https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/18.pdf (дата звернення: 06.10.2026).
2. Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В. Фінансовий моніторинг : навч. посіб. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2018. 384 с. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/Fin_monitoring_posibnyk_2018.pdf (дата звернення: 06.10.2026).
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 груд. 2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 5–6. Ст. 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14 (дата звернення: 07.10.2026).
4. Податковий кодекс України : Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2011. № 13–17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 07.10.2026).
5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 груд. 2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20 (дата звернення: 08.10.2026).
6. Національна стратегія доходів до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2023 р. № 1218-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80 (дата звернення:10.10.2026).
7. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2023 рік. Державна служба фінансового моніторингу України. 2024. 22 січ. URL:https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-

pro-rezultati-roboti-derzhfinmonitoringu-za-2023-rik.html (дата звернення: 10.10.2026).

УДК. 349.2 : 331

Оксана Валецька
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ОСОБЛИВЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інститут охорони праці як один із важливих інститутів трудового права отримав в реаліях війни нові виклики, які не могли навіть передбачити в умовах мирного часу. Це високі ризики для безпеки на роботі та для здоров'я працівників, пов'язані з обстрілами, мінуванням, плановими та екстреними відключеннями світла, відсутністю опалення, води (або значним погіршенням її якості), багатогодинними повітряними тривогами тощо. Якщо в мирний час існувала чітка градація щодо стандартів з охорони праці та виробничої гігієни відносно окремих вразливих груп осіб (жінок, особливо вагітних; осіб з інвалідністю; неповнолітніх) та осіб, які зайняті на роботах зі шкідливими, небезпечними та важкими умовами праці, но в сучасний період ситуація значно змінилася. У групі ризиків перебувають всі, хто продовжує працювати, особливо у прифронтових територіях, однакі у відносно віддалених областях ніхто не може почуватися безпечно на робочому місці, по дорозі до роботи чи з роботи, у відрядженні або при виконанні трудових обов'язків поза місцем розташування підприємства, установи, організації. «Для системи управління охороною праці бойові дії є зовнішніми небезпечними чинниками, які впливають на систему функціонування підприємства та підвищують ризики виникнення додаткових нещасних випадків на робочих місцях, які є нетиповими для мирного часу та мають наслідки різної тяжкості» [1, с. 415].

Змінився гендерний аспект щодо окремих категорій професій і посад, які традиційно вважалися чоловічими – в умовах війни їх активно почали обіймати жінки, але ж зі всіма ризиками,

притаманними цим роботам (небезпечні, шкідливі, пов'язані з підняттям та переміщенням важких речей). І ще один аспект в трактуванні «охорона праці» з'явився саме в період війни – це охорона не тільки фізичного здоров'я працівника, але і психоемоційного стану, або, у широкому розумінні – ментального здоров'я працівника. Все це і обумовлює актуальність дослідження проблеми охорони праці і збереження трудового потенціалу нашої держави на майбутнє. Актуальність теми зумовлена і активним впровадженням європейських трудових стандартів в наше трудове законодавство з метою набуття членства в ЄС.

У звіті про оцінку потреб «Соціальні права в Україні під час війни», виконану під егідою Ради Європи зазначено, що ст. 3 Європейської соціальної хартії гарантує право кожного працівника на здорове та безпечне робоче середовище [2]. «Щоб забезпечити права, зазначені у ст. 3, необхідні дії на рівні національного законодавства та практичні дії, які включають як превентивні, так і захисні заходи. Це передбачає впровадження заходів з невідкладного захисту здоров'я та безпеки на робочому місці, як-от процедури евакуації та засоби індивідуального захисту» [3, с. 45–46].

Л. А. Катренко підкреслює, що вихідними для розроблення проєкту довгострокового плану і комплексних заходів з охорони праці є результати атестації умов праці на робочих місцях, результати вивчення причини травматизму та цільових перевірок стану охорони праці, матеріали аналізу виконання попередніх планів, пропозицій та цільових програм з охорони праці. «Довгостроковий план має вміщувати необхідну кількість працівників, яким будуть поліпшені умови праці, план заходів з приведення умов праці у відповідність до вимог і норм охорони праці; план організаційних заходів для попередження виробничого травматизму; план будівництва і розширення санітарно-побутових приміщень, лікувально-профілактичних і оздоровчих установ» [4, с. 312–315].

Термін «охорона праці» насамперед необхідно розуміти у широкому та у вузькому значенні. У широкому значенні «охорона праці» - це сукупність правових норм, які регулюють відповідний комплекс суспільних відносин у сфері застосування праці, що включає і гарантії при прийнятті на роботу, і при звільненні, і створенні необхідних, здорових і безпечних умов, а також необхідного психологічного клімату на робочому місці, а також питання робочого часу, часу відпочинку тощо. Все те, що включає поняття «гідна праця». У вузькому значенні – це комплекс безпечних умов та гарантій для працівників.

На законодавчому рівні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я зазначені у «Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці», затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 № 1804, в яких п.1 ч. ІІ. встановлює, що «для забезпечення безпеки та захисту здоров'я працівників роботодавець зобов'язаний забезпечити за свій рахунок придбання, комплектування, видачу та утримання (забезпечення працездатності та належного гігієнічного стану) засобів індивідуального захисту» [5]. Однак Концепція реформування системи охороною праці в Україні, схвалена розпорядженням КМУ від 12.12.2018 р. № 989-р, у назві залишає термін «охорона праці», хоча далі по тексту використовує нарівні з ним і термін «безпека праці»: «недостатньою є робота з підвищення обізнаності та інформування суспільства про безпеку та гігієну праці з метою формування культури профілактики нещасних випадків і професійних захворювань» [6].

Відповідно до пункту 4.10 Національного стандарту України «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» ДСТУ2293:2014, затвердженого Наказом Мінекономрозвитку України від 02.12.2014 р. №1429, який унормовує українські терміни та визначення понять у сфері охорони праці, безпеку праці визначено як захищеність трудової діяльності людини від перевищеного прийнятного ризику [7].

В сучасний період в ЄС охорона праці набула нових форм: «пропаганда «добробуту на роботі», що означає моральний, фізичний та соціальний добробут працівника» [8, с. 70]. І сама політика у сфері охорони праці ЄС спрямована на розвиток культури попередження ризиків і ґрунтується на «превентивних підходах через освіту, обізнаність і профілактику» [8, с. 70]. У цій сфері були прийнятті Директива Ради № 89/654/ЄЕС від 30.11.1989 р. про мінімальні вимоги стосовно безпеки і охорони здоров'я на робочому місці; Директива Ради № 92/85/ЄЕС від 19.10.1992 р. про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць; Директива Ради Європейського Союзу № 94/33/ЄС від 22.06.1994 року про захист працюючої молоді; Директива Ради 89/391/ЄЕС про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки та охорони здоров'я працівників під час роботи. Ю.Ю. Івчук зазначає, що принципи охорони праці є предметом ретельного правового регулювання права ЄС, що відображено в Рамковій директиві 89/391/ЄЕС від 12 червня 1989 р. [8, с. 29]. Остання Директива

стосується не тільки питань фізичної безпеки працівників, але і «соціальних відносин на виробництві, створення психологічно-здорових умов праці, а роботодавець зобов'язаний організувати спеціальні служби для проведення захисних і превентивних заходів від професійних небезпек на підприємстві» [10, с. 290]. Такі ж обов'язки роботодавця поширюються і на ризики, які пов'язані зі стресом на роботі, що «включає необхідність попереджати, ліквідувати чи зменшувати стрес на робочому місці, у разі виявлення відповідної проблеми через запровадження різних індивідуальних та колективних заходів» [10, с. 290]. Саме на такі обов'язки було наголошено у Рамковій угоді про стрес на роботі [11]. До таких обов'язків можна віднести управлінські (удосконалення системи розподілу трудових обов'язків, узгодження меж відповідальності та контролю за трудовою діяльність; покращення організації та умов праці) або інформаційними (організація та проведення навчань по розумінню сутності стресу та способів його мінімізації чи подолання) [11].

Підбиваючи підсумок даного наукового дослідження, необхідно визначити, що безпека виробничого середовища та охорона праці в умовах воєнного стану є надзвичайно складною та важливою задля збереження життя, здоров'я працівників та трудового потенціалу держави.

Список використаних джерел

1. Бужанська М. В. Актуальні проблеми безпеки праці під час воєнного стану в Україні. *Вісник ХНТУ*. 2023. № 4(87). С. 414–418. DOI https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.4.54 (дата звернення 10.04.2026).

2. Європейська соціальна хартія (переглянута). URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення 12.04.2026).

3. Смуш-Колеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. Переклад цього документа здійснено в межах Проєкту Ради Європи «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні». Рада Європи. Серпень 2022 р. URL: https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408 (дата звернення 12.04.2026).

4. Катренко Л. А., Кіт Ю. В., Пістун І. П. Охорона праці. Курс лекцій. Практикум : Навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2009. 540 с.

5. Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на

робочому місці», затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 № 1804. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-18#Text (дата звернення 12.04.2026).

6. Концепція реформування системи охорони праці в Україні : схвалена Розпорядженням КМУ 12.12.2018 р. № 989-р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2018-%D1%80#Text (дата звернення 12.04.2026).

7. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять ДСТУ2293:2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1429731-14#Text (дата звернення 12.04.2026).

8. Пожарова О. В. Охорона праці : навчально-методичний посібник. Одеса, 2021. 80 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.15565 (дата звернення 13.04.2026).

9. Івчук Ю. Ю. Застосування принципів охорони праці при дослідженні співвідношення приватних і публічних інтересів у сфері охорони праці. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* № 1(39). 2020. С. 19–36. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-19-36 (дата звернення 11.04.2026).

10. Framework agreement on work-related stress. URL: https://travail emploi.gouv.fr/IMG/pdf/StressAccordCadresEuropeen.pdf (accessed: 10.04.2026).

11. Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу та його вплив на розвиток трудового права України : дис. …. д-ра юрид. наук; спец. 12.00.05 Трудове право; право соціального забезпечення. Львів, 2021. 507 с.

УДК 336.71:351.862(477)

Олена Волкович
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри
цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

В умовах динамічної дестабілізації соціально-економічного та політичного середовища банківська система зазнає комплексного впливу нових системних викликів, подолання яких детермінується рівнем її інституційної стійкості та адаптивності. З огляду на це, особливої актуальності набуває науково-практичне дослідження специфіки банківських ризиків, розробка інноваційних механізмів їх мінімізації та реформування системи забезпечення комплексної безпеки банківського сектору.

Банківські установи належать до числа фундаментальних та найбільших за обсягом активів суб'єктів фінансового посередництва. На відміну від негрошових кредитних інституцій, банки здійснюють безперервну емісію та трансформацію фінансових активів, а також регулюють їхні грошові потоки. Банківська сфера має властивість підвищеного ступеня ризику у порівнянні з іншими сферами, оскільки зумовлена специфікою функцій, які виконує кожен комерційний банк держави. Усі ці чинники слід пов'язувати із ризиками у банківській діяльності, тому слід приділити цьому увагу.

На думку І. М. Кривцун та О. І. Кутник стосовно окремих позицій щодо ризик-менеджменту, спектр банківських ризиків слід поділяти на: «традиційні», які супроводжують діяльність будь-якої банківської установи, тобто кредитні, депозитні, відсоткові, валютні, інфляційні ризики тощо; «нетрадиційні», що зумовлені розширенням діяльності банку, як наприклад, інноваційний, лізинговий, конкурентний та інші види ризику [1, с. 105].

Національний банк України в якості дієвого інструменту банківського нагляду виділив дев'ять основоположних категорій ризику, зокрема: кредитний ризик, ліквідності, ризик зміни відсоткової ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний

ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик [2].

На думку М. О. Губи та М. В. Полійчук, ця класифікація ризиків, певним чином, відображає підхід Національного банку України до ідентифікації ризиків банків, але вона не є вичерпною і кожен окремий банк може доповнити її відповідно до власного бачення ризиків, з якими він працює або планує працювати. У цьому разі саме банк має стати розробником власної нормативної бази щодо управління визначеними категоріями ризиків, у тому числі з урахуванням кращої світової та вітчизняної практики, зокрема Базельського комітету з банківського нагляду, а також Принципів корпоративного управління [3, с. 5].

Слушний акцент роблять І. М. Кривцун та О. І. Кутник, досліджуючи нетрадиційні ризики у банківській діяльності серед яких: інноваційний, країнний, ризик, що пов'язаний з наданням нетрадиційних для банківського сектору послуг, конкурентний ризик [1, с. 106].

Будь-яка діяльність на довготривалу перспективу потребую серйозних стратегічних задач, тому саме банківська діяльність, особливо потребує потужних дієвих механізмів для вирішення різних викликів сьогодення. Таким стратегічним напрямком можна визначити саме Стратегію розвитку фінансового сектору України (далі – Стратегія). На підставі оновленої редакції Стратегії у 2025 році прослідковується прогрес, так станом на кінець 2025 року повністю реалізовано 77% передбачених заходів Стратегії [5]. Зокрема, ми зупинимося на основних досягненнях в межах реалізації Стратегії у 2025 році:

– проведено оцінку стійкості банків у 2025 році, включно зі стрес-тестуванням 21 найбільшого банку за базовим сценарієм із визначенням необхідних рівнів нормативів достатності капіталу [6];

– рівень проникнення чистих кредитів бізнесу до ВВП України зріс до 8,7% порівняно із 7,7% у 2024 році;

– затверджено Стратегію іпотечного кредитування;

– представлено нову редакцію проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» [7];

– затверджено Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту надавачами фінансових послуг [8];

– затверджено Міністерством фінансів України Середньострокову стратегію управлінню державним боргом на 2027-2029 роки [9].

Серйозним чинником несанкціонованого впливу на банківську систему, фінансову стабільність в цілому, як повідомляє Національний банк України залишаються російські атаки на цивільну інфраструктуру та логістику. У відповідь на нові виклики Рада з фінансової стабільності схвалила нову Стратегію розвитку кредитування та Стратегію з розвитку іпотечного кредитування [10]. Цілком логічним виходом залишається постійна міжнародна підтримка західних партнерів нашої держави, що надає нам новий пакет ресурсу для боротьби із агресією рф.

За даними статистики НБУ, станом на 21 серпня 2026 року підбито підсумки півріччя щодо активів центрального банку порівняно з консолідованими даними станом на 31 грудня 2025 року збільшився на 3% та становив 3 393 млрд грн. Наразі, прослідковуються зміни в активах, що зумовлено збільшенням на 12% (до 1 218 млрд грн.) обсягу цінних паперів нерезидентів, що включаються до складу міжнародних резервів України. Щодо обсягу міжнародних резервів на кінець першого півріччя 2026 року, то він зменшився на 10% – до 51,3 млрд дол. США (з 57,3 млрд дол. США станом на кінець 2025 року). В контексті зобов'язання НБУ станом на кінець першого півріччя 2026 року становлять 2 712 млрд. грн. (80% валюти балансу). Як свідчать офіційні дані, що основні зміни в зобов'язаннях НБУ відбулися за рахунок: збільшення на 37% (до 658,6 млрд. грн.) суми за статтею «Кошти державних та інших установ»; зменшення на 28% (до 16,1 млрд грн.) отримання НБУ від МВФ. Збільшення розміру власного капіталу НБУ в першому півріччі 2026 року на 17,6% – з 580 млрд грн. до 682 млрд грн. – відбулося переважно за рахунок накопичення прибутку поточного року [12].

Основним індикатором безпеки та ефективності банківської діяльності є стабільність фінансово-економічного стану банку. Гарантування безпеки здійснення банківських операцій виступає інструментом запобігання виникненню можливих збитків і втрачених можливостей, що забезпечує належний рівень ефективності відповідних операцій. Саме до окремих завдань забезпечення безпеки банку відносять безпосередньо правовий захист законних інтересів банку та його працівників, виявлення та попередження злочинів і правопорушень проти власності банків та працівників, оперативне виявлення реальних і потенційних загроз, а також здійснення заходів, спрямованих на усунення загрози, швидке реагування зовнішнім і

внутрішнім загрозам, що нівелює негативні тенденції розвитку навколишнього середовища.

Загальновідомо, що активне впровадження автоматизованих алгоритмів та безкоштовний доступ до онлайн-банкінгу полегшують залучення нових клієнтів, фінансові установи мають значний пріоритет перед іншими банківськими установами, що використовують застарілі методи технологій. Цей етап показав те, що впровадження цифрових технологій привів до появи нових інновацій, що є привабливим та зручним для клієнтів.

Так, банківські інновацій стали важливим зручним механізмом у нашому житті, тим самим слугують певним чином безпековим гарантом фінансової безпеки банку, запобігають кібербезагрозам, оптимізують управліннями ризиків, посилюють нагляд та забезпечують безпеку грошових операцій. Завдяки популяризації диджитал-технологій інновації у банківській галузі охоплюють широкий спектр таких сфер, як саме цифрові технології, фінансові продукти, системи управління ризиками та безпеки в цілому. При цьому можна суттєво підвищувати якість обслуговування клієнтів, оптимізувати операційні процеси та поліпшувати наявну систему управління ризиками, у тому числі в різних структурних підрозділах банку.

Так само за допомогою такого інструменту, як чат-бот на основі штучного інтелекту, можна досить швидко отримати необхідну інформацію, отримати консультацію із нагальних питань, при цьому скоротивши час та вирішив оперативно поставлену задачу. При цьому банк, застосовуючи ці інноваційні механізми, намагається турбуватися про кожного клієнта, вчасно виявляти та запобігати потенційним загрозам прояву випадків шахрайських впливів.

Отже, державне забезпечення інформаційно-фінансової безпеки банківського сектору охоплює нормативне закріплення не лише традиційних методів захисту, а й застосування прогресивних засобів цифрової обробки та збереження даних банківських систем і їхніх контрагентів. Використання зазначених інновацій оптимізує процеси надання банківських послуг та підвищує надійність правовідносин із клієнтами. Наразі ці чинники у сфері протидії кібератакам вимагають подальшого вдосконалення понятійно-категоріального апарату, зокрема, чіткої нормативної дефініції понять «кібербезпека», «кіберзлочинність» та «кіберпростір» у контексті нейтралізації дестабілізувальних факторів зовнішнього та внутрішнього характеру.

Список використаних джерел

1. Кривцун І. М., Кутник О. І. Управління ризиками комерційного банку. *Регіональна економіка*. 2026. № 4. С.104–106.

2. Постанова Правління Національного банку України. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» від 15.03.2004 р. № 104.

3. Губа М. О., Полійчук М. В. Ризики в банківській системі України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5. С. 4–9.

4. Рада фінансової стабільності схвалила зміни до Стратегії розвитку фінансового сектору України. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/rada-z-finansovoyi-stabilnosti-shvalila-zmini-do-strategiyi-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini

5. Оновлена Стратегія розвитку фінансового сектору України: збереження стабільності, залучення інвестицій та євроінтеграція. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovlena-strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-zberejennya-stabilnosti-zaluchennya-investitsiy-ta-yevrointegratsiya

6. НБУ затвердив методологію стрес-тестування банків у 2025 році. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3990431-nbu-zatverdiv-metodologiu-strestestuvanna-bankiv-u-2025-roci.html

7. Про прийняття за основу проекту Закону України Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо регулювання обороту віртуальних активів в України : Постанова Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4588-20#Text

8. Про затвердження Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту надавачами фінансових послуг : Постанова Правління Національного банку України від 09.12.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0143500-25#Text

9. Середньострокова стратегію управлінню державним боргом на 2027-2029 роки : Постанова Кабінету Міністрів України №118 від 09.09.2026. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A1%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%91_2027-2029_%D0%A3%D0%9A%D0%A0%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82(1).pdf

10. Щодо протидії негативному впливу російських атак на цивільну інфраструктуру та логістику була в центрі уваги Ради з фінансової стабільності за останній рік. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/protidiya-negativnomu-vplivu-rosiyskih-

atak-na-tsivilnu-infrastrukturu-ta-logistiku-bula-v-tsentri-uvagi-radi-z-finansovoyi-stabilnosti-za-ostanniy-rik

11. Звіт про діяльність Ради фінансової стабільності (вересень 2025 – серпень 2026). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSB_Report_2025-2026.pdf?v=19

12. Оприлюднено Проміжну скорочену консолідовану фінансову звітність Національного банку України за перше півріччя 2026 року (21 серпня 2026 р.). URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/oprilyudneno-promijnu-skorochenu-konsolidovanu-finansovu-zvitnist-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2026-roku

УДК 343.211

Михайло Грибович
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Алла Блага
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПРОЦЕСІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Правильна кримінально-правова кваліфікація є необхідною передумовою законного притягнення особи до кримінальної відповідальності. Водночас у правозастосуванні нерідко виникають ситуації, коли фактичні обставини діяння зовні відповідають ознакам кількох кримінально-правових заборон. Такі випадки потребують особливо уважного аналізу, адже помилкове визначення статті Кримінального кодексу України (далі – КК України) може вплинути не лише на вид і межі покарання, а й на оцінку суспільної небезпечності діяння, процесуальні рішення та дотримання прав особи. Проблема

полягає в тому, що суміжні склади мають спільні або подібні ознаки, але відрізняються окремими юридично значущими елементами, які й повинні визначати остаточну кваліфікацію.

Відповідно до ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. Звідси випливає, що під час кваліфікації недостатньо встановити загальну подібність поведінки до опису забороненого діяння. Необхідно з'ясувати, чи наявні всі обов'язкові ознаки конкретного складу, а також чи відсутні ознаки іншого складу, який точніше відображає встановлені факти. Принцип законності, закріплений у ст. 3 КК України, не допускає розширення кримінальної відповідальності за аналогією або на підставі припущень [1].

Суміжними є склади кримінальних правопорушень, які мають ознаки, що частково збігаються, однак розрізняються однією чи кількома істотними ознаками. Такими ознаками можуть бути безпосередній об'єкт посягання, предмет, характер і спосіб діяння, особливості наслідків, ознаки спеціального суб'єкта, форма вини, мотив або мета. Відмежування полягає у встановленні саме тієї ознаки, яка має юридичне значення для розрізнення відповідних норм. Ю. В. Власенко на прикладі ст. 384 КК України досліджує співвідношення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу з іншими складами, зокрема передбаченими статтями 358, 376, 383 та 385 КК України. Такий аналіз демонструє, що зовнішня схожість неправдивих відомостей або поведінки, пов'язаної з кримінальним провадженням, сама по собі не дає достатньої відповіді: необхідно визначити зміст посягання, характер дії та спеціальні ознаки відповідного складу [2, с. 258–260]. Погоджуючись із позицією дослідниці, вважаємо, що зовнішня подібність юридичних фактів у сфері судочинства є лише первинним орієнтиром, тоді як вирішальну роль для розмежування норм має розкриття змісту спеціальних ознак складу кримінального правопорушення.

На нашу думку, розмежування доцільно проводити послідовно за всіма елементами складу кримінального правопорушення. Спершу потрібно визначити об'єкт посягання і з'ясувати, які саме суспільні відносини охороняє відповідна норма. Далі необхідно зіставити об'єктивну сторону: діяння, наслідки, причинний зв'язок, спосіб, місце, час та інші ознаки, якщо вони мають значення за диспозицією статті. Після цього встановлюються ознаки суб'єкта, у тому числі вік, осудність і спеціальний статус, а також суб'єктивна сторона – форма вини, мотив і мета, якщо вони передбачені законом або мають

значення для кваліфікації. Порівняння не повинно бути формальним переліком усіх ознак: головне – виявити відмінності, які справді визначають межі кримінально-правової заборони.

Значення такого підходу простежується у дослідженні Т. О. Павлової, присвяченому відмежуванню складу, передбаченого ст. 297 КК України, від суміжних кримінальних правопорушень. Аналіз наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого вимагає враховувати не лише зовнішній характер дії, а й об'єкт та предмет посягання, об'єктивні ознаки поведінки, суб'єкта й суб'єктивну сторону. Це важливо, оскільки подібні дії можуть мати різне кримінально-правове значення залежно від того, на які саме охоронювані законом відносини вони спрямовані та які конкретні ознаки встановлено у справі [3, с. 177–179]. Отже, правильне розмежування не може ґрунтуватися виключно на словесній схожості диспозицій або на тому, як діяння сприймається в побуті.

Особливу складність становить встановлення суб'єктивної сторони. Однаковий або подібний зовнішній результат може бути наслідком умисного чи необережного діяння, а вимога передати майно може бути висловлена з різною метою. Саме тому умисел, мотив і мету не можна виводити лише з факту настання шкоди, розміру майна чи самої поведінки особи. Вони встановлюються за сукупністю доказів, з урахуванням обстановки, взаємин між учасниками події, способу дії до, під час і після вчинення діяння, а також інших фактичних обставин. Водночас суб'єктивна сторона не повинна оцінюватися ізольовано: висновки про намір мають узгоджуватися з об'єктивними ознаками та іншими доказами.

Показовою є постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 червня 2026 року у справі № 607/1286/21, у якій поставало питання розмежування вимагання, передбаченого ст. 189 КК України, та примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань за ст. 355 КК України. За обставинами справи від потерпілого вимагали 30 000 доларів США нібито як компенсацію нестачі товарно-матеріальних цінностей, погрожуючи застосуванням насильства. Водночас апеляційний суд визнав недоведеною поза розумним сумнівом наявність у частини обвинувачених прямого умислу на заволодіння чужим майном з корисливих мотивів з метою особистого збагачення [4].

У цій справі вирішальне значення мало встановлення спрямованості умислу обвинувачених, а не лише факт висунення вимоги про передачу грошей із погрозами насильства. Розмежовуючи склади, передбачені статтями 189 та 355 КК України, суд виходив із

того, що вимагання характеризується корисливим умислом на незаконне заволодіння чужим майном або правом на майно чи одержання дій майнового характеру на свою користь. Натомість ст. 355 КК України передбачає відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання шляхом протиправного примусу, якщо умисел особи спрямований саме на домагання такого виконання, а не на незаконне особисте збагачення. У розглянутій справі апеляційний суд установив, що обвинувачені мали реальні підстави вважати, що на підприємстві виникла нестача товарно-матеріальних цінностей, і вимагали від потерпілого кошти для її відшкодування. Верховний Суд погодився з висновком про відсутність доведеного поза розумним сумнівом умислу на незаконне особисте збагачення та залишив ухвалу апеляційного суду без змін [4]. Отже, розмежування цих складів залежало передусім від установлених мотиву, мети та спрямованості умислу обвинувачених, а не від зовнішньої схожості їхніх дій.

Інший критерій ілюструє постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28 травня 2026 року у справі № 751/2051/24, яка стосувалася розмежування умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за ст. 121 КК України та необережного заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень за ст. 128 КК України. Сторона захисту наполягала, що тяжке ножове поранення потерпілої було спричинене ненавмисно. Суд зазначив, що розмежування цих складів проводиться за об'єктивною та суб'єктивною сторонами. При оцінці обставин мають значення локалізація та характер ушкоджень, механізм їх утворення, спосіб дії, усвідомлення особою характеру своєї поведінки, передбачення наслідків і ставлення до них [5].

Цей приклад показує, що наявність тяжкого наслідку не встановлює автоматично умисну форму вини. Водночас заперечення обвинуваченим бажання заподіяти тяжку шкоду саме по собі не свідчить про необережність. Форма вини визначається через інтелектуальний і вольовий моменти психічного ставлення особи до діяння та наслідків, а її встановлення має спиратися на об'єктивні дані справи. У наведеному провадженні Верховний Суд залишив судові рішення без змін, погодившись із висновком про умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Практична цінність цієї позиції полягає в тому, що вона вимагає пояснювати, якими саме доказами підтверджено відповідну форму вини, а не обмежуватися констатацією тяжкості наслідків [5].

Проблеми суміжності проявляються також у кримінальних

правопорушеннях проти основ національної безпеки України. В.В. Ваврух аналізує співвідношення державної зради, колаборaційної діяльності та пособництва державі-агресору, наголошуючи на значенні об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивних ознак і спрямованості умислу. У цих випадках суспільно небезпечна поведінка може зовні виглядати як сприяння окупаційним органам або участь у певних заходах, але кваліфікація залежить від того, чи наявні конкретні ознаки державної зради, колаборaційної діяльності або пособництва державі-агресору. Окремого розгляду потребує й питання конкуренції кримінально-правових норм та ідеальної сукупності, коли одне фактичне діяння за наявності всіх необхідних ознак може утворювати склади двох самостійних кримінальних правопорушень [6, с. 255–260]. Практичне значення такого підходу полягає в необхідності встановлювати конкретні ознаки кожного суміжного складу, оскільки загальна спрямованість поведінки на користь держави-агресора сама по собі не дає змоги визначити належну кримінально-правову кваліфікацію.

Тому важливо відрізняти розмежування суміжних складів від конкуренції норм і сукупності кримінальних правопорушень. Під час розмежування потрібно встановити, яка з норм відповідає фактичним обставинам за сукупністю своїх ознак. За конкуренції норм одне діяння формально підпадає під декілька правових приписів, проте їх співвідношення вимагає визначити норму, що має застосовуватися відповідно до правил конкуренції, наприклад загальну та спеціальну. Натомість сукупність має місце тоді, коли встановлено ознаки двох або більше самостійних кримінальних правопорушень, і кожен склад зберігає окреме юридичне значення. Змішування цих конструкцій може призвести як до зайвої кваліфікації одного діяння за кількома статтями, так і до необґрунтованого неврахування самостійного кримінального правопорушення.

На нашу думку, для зменшення кількості помилок доцільно дотримуватися чіткого алгоритму кримінально-правової кваліфікації. По-перше, необхідно повно встановити фактичні обставини, не підмінюючи їх припущеннями. По-друге, визначити всі норми КК України, які потенційно можуть охоплювати діяння. По-третє, зіставити обов'язкові ознаки кожного складу, окремо перевіривши ознаки, які відрізняють суміжні склади: об'єкт і предмет, спосіб діяння, наслідки, суб'єкта, форму вини, мотив та мету. По-четверте, вирішити, чи йдеться про один склад, конкуренцію норм або реальну чи ідеальну сукупність кримінальних правопорушень. Нарешті, у процесуальному рішенні потрібно обґрунтувати не тільки обрану

норму, а й причини, з яких інші суміжні склади не застосовуються або підлягають додатковій кваліфікації.

Отже, проблеми розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень зумовлені подібністю їхніх окремих ознак і потребують комплексного аналізу об'єктивної та суб'єктивної сторін у взаємозв'язку з об'єктом посягання та характеристиками суб'єкта. Судова практика Верховного Суду у справах щодо вимагання і примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань, а також умисного й необережного заподіяння тілесних ушкоджень підтверджує, що вирішальними можуть бути спрямованість умислу та форма вини. Правильна кваліфікація вимагає не механічного вибору статті за зовнішньою схожістю діяння, а встановлення всіх ознак складу, чіткого відмежування суміжних норм і належного мотивування висновків. Такий підхід сприятиме дотриманню принципу законності, правової визначеності та обґрунтованості кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 12.10.2026).

2. Власенко Ю. В. Проблемні аспекти відмежування введення в оману суду або іншого уповноваженого органу від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 1–2. С. 258–269. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/258-269

3. Павлова Т. О. Відмежування складу ст. 297 КК України від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Наука і техніка сьогодні.* 2025. № 8(49). С. 169–180. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-8(49)-169-180

4. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11.06.2026 у справі №607/1286/21, провадження № 51-2746км25. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=137649512 (дата звернення: 12.10.2026).

5. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.05.2026 у справі № 751/2051/24, провадження № 51-3163км25. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=137028018 (дата звернення: 12.10.2026).

6. Ваврух В. В. Співвідношення понять «державна зрада», «колабораційна діяльність» та «пособництво державі-агресору» у кримінально-правовій доктрині: критерії розмежування на етапі

досудового розслідування. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія : Право.* 2026. Вип. 43. С. 253–263. DOI: http://doi.org/10.34142/23121661.2026.43.26

УДК 347.51:347.426.6

Михайло Грибович
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна
Сніжана Панченко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Відшкодування моральної шкоди є важливим способом захисту особистих немайнових прав у цивільному праві. На відміну від майнових втрат, душевні страждання, фізичний біль, тривога або істотні зміни звичного способу життя не мають безпосереднього грошового еквівалента. Саме тому в деліктних зобов'язаннях виникають дві взаємопов'язані проблеми: як установити наявність моральної шкоди та її зв'язок із протиправною поведінкою, а також як визначити розмір компенсації, який був би справедливим для конкретної особи. Наявність законодавчих критеріїв не усуває складності їх застосування, оскільки однакові зовнішні обставини можуть по-різному впливати на потерпілих.

Основні засади визначено у ст. 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) від 16.01.2003 року. Моральна шкода може полягати у фізичному болю та стражданнях, душевних стражданнях у зв'язку з протиправною поведінкою щодо особи або її близьких, а також у приниженні честі, гідності чи ділової репутації. Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК України, розмір грошового відшкодування визначається судом з урахуванням характеру правопорушення, глибини страждань, погіршення можливостей потерпілого, ступеня вини заподіювача,

якщо вина є підставою відповідальності, та інших істотних обставин; компенсація має відповідати вимогам розумності й справедливості [1]. Отже, закон установлює орієнтири, але не містить універсальної формули перерахунку страждань у грошову суму.

У деліктних правовідносинах ст. 1167 ЦК України закріплює загальне правило про відшкодування моральної шкоди, завданої неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, за наявності вини заподіювача. Водночас у передбачених законом випадках компенсація допускається незалежно від вини, а окремі норми встановлюють спеціальні підстави відповідальності, зокрема за шкоду, завдану органами державної влади або їх посадовими особами (статті 1173–1174 ЦК України), чи джерелом підвищеної небезпеки [1]. Тому для правильної правової оцінки необхідно встановити не лише факт страждань, а й конкретну підставу деліктної відповідальності та те, чи вимагає відповідна норма доведення вини.

Моральна шкода не поглинається майновою шкодою й може компенсуватися самостійно, навіть якщо матеріальні втрати відсутні або відшкодовуються окремо. Це має значення для деліктних зобов'язань, адже одна подія може одночасно спричинити витрати на лікування чи ремонт майна й немайнові втрати, але підстави та докази щодо кожного виду шкоди не є тотожними. Наприклад, рахунки за лікування підтверджують матеріальні витрати, але самі по собі не визначають інтенсивності душевних страждань; водночас свідчення про зміну способу життя можуть бути релевантними для моральної шкоди, проте не доводять розміру майнових збитків. Відповідно до ст. 1168 ЦК України, спеціально врегульовано відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи [1]. Тому суду важливо окремо встановлювати кожен заявлений вид шкоди та уникати як необґрунтованого дублювання компенсації, так і зведення всіх наслідків правопорушення до одного грошового показника.

Труднощі визначення моральної шкоди, як підкреслюють дослідники, пов'язані з її немайновою природою та індивідуальністю наслідків. Наприклад, О. О. Хорватова аналізує відсутність єдиного підходу до розуміння моральної шкоди й визначення її розміру, наголошуючи на тому, що подібні життєві ситуації можуть оцінюватися судами неоднаково [2, с. 109]. Н. В. Степаненко та В. В. Корольова також відзначають неоднозначність практики щодо визначення суми компенсації, доказування причинного зв'язку й умов виникнення права на відшкодування [3, с. 899]. Проблема, таким чином, полягає не стільки у відсутності заздалегідь установлених

розмірів відшкодування, скільки в необхідності пояснювати, чому конкретні обставини свідчать про певну інтенсивність немайнових втрат і чому присуджена сума є співмірною з ними.

Надання суду можливості індивідуально визначати компенсацію є виправданим: фіксована шкала не змогла б повною мірою врахувати тривалість страждань, стан здоров'я, вік потерпілого, вплив події на його сімейне та професійне життя, незворотність наслідків і можливість відновлення попереднього стану. Однак надто широкий судовий розсуд може створювати ризик істотної різниці у сумах за подібних обставин. Для запобігання цьому судове рішення має містити не лише загальне посилання на розумність і справедливість, а й пояснення того, які саме факти підтверджені доказами, яке значення вони мають для оцінки страждань та чому обраний розмір є співмірним. Доцільно не запроваджувати жорстку формулу, а виробити послідовний підхід до мотивування присудженої компенсації.

Не менш важливим є доказування моральної шкоди. За правилами Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) від 18.03.2004 року, сторони доводять обставини, на які посилаються; доказами можуть бути будь-які дані, що мають значення для справи, а суд оцінює їх у сукупності з погляду належності, допустимості, достовірності та достатності [4]. Залежно від обставин, моральні страждання можуть підтверджуватися медичними документами, показаннями свідків, листуванням, документами про зміну умов життя чи праці, а також висновками психолога або судово-психологічної експертизи. Водночас експертний висновок не є обов'язковою умовою компенсації в кожній справі й не визначає за суд грошовий розмір відшкодування. Він може допомогти з'ясувати характер і глибину страждань, але остаточна оцінка належить суду [2, с. 110–111]. Отже, доказування моральної шкоди потребує використання належної сукупності доказів, серед яких висновки експертиз та інші документи виконують допоміжну роль, тоді як остаточне визначення характеру страждань і розміру компенсації завжди залишається за судом.

Окремого аналізу потребує співвідношення факту порушення права та факту моральної шкоди. Неправомірність поведінки сама по собі не завжди дає підстави автоматично присудити компенсацію: необхідно встановити, які саме немайнові втрати настали для потерпілого та чи є вони наслідком відповідного порушення. Водночас вимога довести страждання не означає, що вони обов'язково мають підтверджуватися виключно медичним діагнозом або експертним висновком. Характер доказів залежить від природи порушеного блага та фактичних

обставин. Наприклад, у справі про поширення недостовірної інформації важливими можуть бути зміст і масштаб поширення, коло осіб, які її сприйняли, та вплив на репутацію; у справах про заподіяння ушкоджень здоров'ю – характер травми, лікування, тривалість відновлення і обмеження повсякденного життя [3, с. 396–398]. Такий підхід дає змогу не ототожнювати моральну шкоду з самим порушенням, але й не встановлювати надмірних формальних бар'єрів для її доведення.

Важливо також ураховувати спеціальні правила деліктної відповідальності. Зокрема, у разі заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки діє особливий режим відповідальності володільця такого джерела, передбачений ст. 1187 ЦК України. У таких спорах наслідки події можуть включати не лише витрати на лікування чи ремонт майна, а й фізичний біль, страх, тривалу реабілітацію та зміни звичного способу життя. Дослідження щодо відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, підкреслює значення спеціальних норм та судових правових позицій для однакового застосування деліктного законодавства [5, с. 213]. Отже, механічне перенесення критеріїв з однієї категорії спорів до іншої може бути помилковим: спочатку необхідно визначити юридичну підставу відповідальності, а вже потім оцінювати немайнові наслідки й суму компенсації.

Визначаючи суму, суду доцільно розмежовувати три питання: чи доведено сам факт моральної шкоди; які обставини характеризують її інтенсивність і тривалість; який грошовий еквівалент за цих обставин відповідає розумності та справедливості. Розмір, указаний у позові, є позицією позивача, а не наперед установленим виміром втрат. Його доцільно обґрунтовувати через конкретні обставини, а не лише загальне твердження про переживання або посилання на тяжкість правопорушення. Водночас суд має пояснити, чому він погоджується із заявленою сумою або зменшує її, які обставини вважає визначальними та як ураховує співмірність компенсації. Саме якість мотивування забезпечує можливість перевірити, що судовий розсуд не перетворився на довільне визначення суми [3, с. 897].

Свої особливості має визначення моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії. О. О. Хорватова звертає увагу на відсутність у національній практиці єдиного підходу до оцінювання таких немайнових втрат та на складність застосування однакових критеріїв до ситуацій, що відрізняються за характером і наслідками [2, с. 109]. Сам факт перебування людини в небезпечних умовах не повинен замінювати індивідуального з'ясування обставин конкретного

позову, однак оцінка також не може зводитися до вимоги надати лише медичний діагноз. Суд має розглянути, які події пережила особа, як вони вплинули на її повсякденне життя, сімейні зв'язки, здоров'я та можливість реалізовувати звичні життєві плани. За потреби, судово-психологічна експертиза може допомогти встановити характер психоемоційних змін і їхній зв'язок із травмувальною подією, проте її висновок залишається одним із доказів у сукупності з іншими матеріалами. Для однакового застосування закону важливо виробляти зрозумілі підходи до оцінювання таких обставин, не перетворюючи їх на механічні нормативи, що ігнорують індивідуальні наслідки для потерпілого.

Практичне значення цих підходів відображено в постанові Верховного Суду від 29 травня 2026 року у справі № 686/8646/25. Позивач пов'язував моральну шкоду з бездіяльністю органів досудового розслідування та тривалістю кримінального провадження. Верховний Суд погодився з відмовою в позові, оскільки сама тривалість розслідування без доказів невиправданої затримки, протиправної поведінки, фактичних немайнових втрат і причинного зв'язку не підтверджувала підстав для компенсації [6]. Цей приклад свідчить про те, що вимога повинна містити не лише названу позивачем суму, а й опис того, у чому полягали страждання, як вони проявилися та яким чином пов'язані з конкретною поведінкою відповідача.

Інший аспект демонструє постанова Верховного Суду від 28 січня 2026 року у справі № 686/12310/25. Спір стосувався компенсації моральної шкоди, пов'язаної з тривалим невиконанням судового рішення про оформлення відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування. Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду та направив справу на новий розгляд, вказавши, що апеляція не перевірила належним чином саме заявлену підставу позову – невиконання остаточного судового рішення [7]. Ця справа доповнює попередню: недоведеність моральної шкоди не можна презюмувати в кожному випадку, але суд також не повинен відмовляти у захисті без аналізу конкретної підстави вимоги та юридично значущих обставин.

Під час доказування слід відмежовувати обов'язок позивача обґрунтувати власну вимогу від питання про юридичну презумпцію вини заподіювача. У практиці Верховного Суду підкреслюється, що за встановлення конкретної особи, яка завдала шкоди, позивач має довести сам факт моральної шкоди та причинний зв'язок, тоді як відповідач доводить відсутність протиправності й вини у випадках,

коли вина презюмується [6]. Для шкоди, завданої владними органами, застосовуються спеціальні правила статей 1173–1174 ЦК України, однак і в такому разі необхідно встановити протиправне рішення, дію або бездіяльність, шкоду та її причинний зв'язок із поведінкою органу. Така диференціація важлива, аби доказові вимоги не були ані надмірними для потерпілого, ані настільки зниженими, щоб сама заява про переживання вважалася достатньою підставою для стягнення будь-якої суми. Судове рішення має відображати оцінку доказів у сукупності відповідно до статей 12, 81 і 89 ЦПК України [4].

На нашу думку, для підвищення передбачуваності судової практики доцільно застосовувати послідовний алгоритм оцінки вимог про компенсацію моральної шкоди. Спочатку слід визначити порушене благо й протиправну поведінку; далі – встановити конкретні прояви та тривалість немайнових втрат; окремо перевірити причинний зв'язок і необхідні за законом умови відповідальності; після цього зіставити докази та мотивувати розмір компенсації з огляду на критерії ст. 23 ЦК України. Такий підхід не усуне неминучого елемента судового розсуду, однак допоможе зробити його прозорішим і полегшить перевірку обґрунтованості судових рішень.

Отже, головні проблеми відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях полягають у складності грошового оцінювання немайнових втрат, визначенні достатніх доказів і забезпеченні послідовності судового розсуду. Справедливість компенсації не означає встановлення однакової суми в кожній справі; вона передбачає індивідуальну оцінку обставин за зрозумілими критеріями та належне мотивування результату.

Оптимальним напрямом удосконалення практики є не механічна тарифна шкала, а послідовне застосування вимог розумності й справедливості, належне встановлення причинного зв'язку та чітке пояснення того, як доведені наслідки вплинули на визначення суми компенсації.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 14.10.2026).

2. Хорватова О. О. Національна та міжнародна практика визначення критеріїв відшкодування моральної шкоди: цивільно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2026. № 2. С. 109–112. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-2/22

3. Степаненко Н. В., Корольова В. В. Право на відшкодування шкоди: теорія та практика застосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2025. Том 34, № 1. С. 893–901. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.75

4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 14.10.2026).

5. Ганьба О. Б., Івашкова Т. О. Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 03, ч. 1. С. 213–219. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.30

6. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 29.05.2026 у справі № 686/8646/25 (реєстраційний № 137215793). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/137215793 (дата звернення: 14.10.2026).

7. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 28.01.2026 у справі № 686/12310/25 (реєстраційний № 133782556). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133782556 (дата звернення: 14.10.2026).

УДК 342.9:343.2/.7

Михайло Грибович
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Ткаля
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри
конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розмежування адміністративного проступку та кримінального правопорушення є однією з проблем, що безпосередньо впливає на законність притягнення особи до юридичної відповідальності. Подібність фактичних обставин, спільність об'єктів посягання та використання схожих юридичних конструкцій у різних нормативних актах іноді ускладнюють вибір належної норми. Помилка на цьому етапі впливає не лише на вид і суворість відповідальності, а й на процесуальні гарантії особи, порядок збирання доказів та подальші правові наслідки. Тому проблема полягає не в механічному порівнянні санкцій, а у встановленні того, чи відповідає конкретна поведінка всім ознакам адміністративного проступку або кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (далі – КУпАП), адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян або встановлений порядок управління. За неї законом передбачено адміністративну відповідальність, яка настає, якщо таке порушення за своїм характером не тягне за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності [1]. Натомість ст. 11 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (далі – КК України) визначає кримінальне правопорушення як передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне

винне діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. За ст. 12 КК України кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки та злочини [2]. Отже, ці поняття не є взаємозамінними: кримінальний проступок – це різновид кримінального правопорушення, тоді як адміністративний проступок належить до іншого виду протиправної поведінки.

Складність розмежування посилюється тим, що законодавче визначення адміністративного проступку містить вказівку на відсутність підстав для кримінальної відповідальності, проте не надає універсального переліку обставин, за якими має встановлюватися ця межа в усіх випадках. Як зауважують дослідники, спільні ознаки адміністративних і кримінальних деліктів можуть стосуватися характеру посягання та зовнішнього прояву поведінки, але юридична оцінка залежить від ознак, закріплених у конкретній нормі [3, с. 6]. При цьому терміни «суспільна небезпечність» і «суспільна шкідливість» самі по собі не вирішують питання кваліфікації: їх зміст у конкретній справі потрібно розкривати через характер об'єкта, спосіб дії, наслідки та інші передбачені законом ознаки. Застосування лише загальної оцінки, що діяння є «незначним» або, навпаки, «серйозним», не може замінити юридичного аналізу складу правопорушення.

На нашу думку, під час розмежування слід виходити насамперед із сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретного складу правопорушення. Передусім необхідно встановити об'єкт посягання, діяння та його наслідки, спосіб, місце й обстановку вчинення. Якщо закон пов'язує відповідальність із певним розміром шкоди, спеціальним способом, повторністю або іншою кваліфікуючою ознакою, кожна з них має бути підтверджена належними доказами. Важливими є також форма вини, мотив і мета, якщо вони передбачені відповідною нормою, а також вік і правовий статус особи. Наприклад, склад адміністративного проступку може передбачати спеціального суб'єкта, а суміжна кримінально-правова норма – додаткові вимоги до наслідків чи характеру службового діяння. Сам факт зовнішньої схожості поведінки ще не доводить наявності одного й того самого складу.

Самостійної перевірки потребують ознаки суб'єкта. Адміністративній відповідальності за загальним правилом підлягають особи із шістнадцяти років, тоді як за окремі кримінальні правопорушення КК України передбачає відповідальність із чотирнадцяти років, проте загальний вік кримінальної відповідальності становить 16 років. Деякі склади вимагають

спеціального суб'єкта, наприклад особу з визначеними службовими повноваженнями. Для правопорушень у сфері військової служби потрібно встановити не лише факт невиконання обов'язку, а й відповідність особи ознакам суб'єкта, визначеного нормою [3, с. 7]. Отже, вік і правовий статус слід перевіряти окремо, а не виводити з характеру поведінки.

Сукупність критеріїв особливо помітна в тих випадках, коли адміністративна та кримінальна відповідальність передбачені за подібне порушення службових обов'язків. Михайло Моісєєв, порівнюючи відповідальність за бездіяльність військової влади, звертає увагу на спільність окремих ознак складів за ст. 172-16 КУпАП і ст. 426 КК України, водночас виокремлюючи істотну шкоду або тяжкі наслідки як обставини, з якими закон пов'язує кримінальну відповідальність [4]. Такий приклад показує, що вирішальний критерій залежить від конструкції конкретної норми: в одному випадку значення матиме розмір майнової шкоди, в іншому – наслідки невиконання обов'язку, спеціальний суб'єкт чи особливий спосіб дії. Через це загальна формула про вищий рівень суспільної небезпечності кримінального правопорушення потребує конкретизації через ознаки відповідного складу.

Ця проблема безпосередньо пов'язана з принципом правової визначеності: із тексту закону має бути можливо передбачити, яка поведінка тягне адміністративну, а яка – кримінальну відповідальність. Близькі формулювання суміжних норм і різне їх тлумачення створюють ризик непослідовної кваліфікації. Водночас сама наявність матеріальної шкоди автоматично не доводить кримінальної протиправності, так само як її невеликий розмір не в усіх випадках виключає кримінальну відповідальність [5, с. 1407]. Рішення має спиратися на ознаки конкретного складу та доведені обставини, а його мотивування повинно пояснювати, які ознаки наявні або відсутні. Це дає змогу перевірити правильність кваліфікації та зменшує ризик свавільного застосування державного примусу.

Виразним прикладом нормативного встановлення межі є співвідношення ст. 51 КУпАП і ст. 185 КК України щодо дрібного викрадення та крадіжки. Після набрання чинності 9 серпня 2024 року Законом України № 3886-IX ст. 51 КУпАП було викладено в новій редакції: адміністративна відповідальність передбачається за дрібне викрадення, якщо вартість майна не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, із поділом діяння на відповідні частини залежно від вартості та повторності [1]. Зміна законодавства вплинула на розмежування адміністративної і

кримінальної відповідальності за діяння, які раніше кваліфікувалися як крадіжка. При цьому слід враховувати, що для цілей кваліфікації правопорушень неоподатковуваний мінімум визначається на рівні податкової соціальної пільги (ПСП), яка становить 50% від прожиткового мінімуму для працездатної особи станом на 1 січня звітного року. Отже, в цій категорії справ важливими є не лише спосіб заволодіння чужим майном і умисел особи, а й встановлена вартість викраденого, момент учинення діяння та редакція закону, що підлягає застосуванню.

Застосування такого кількісного критерію також породжує практичні питання. Вартість майна необхідно встановлювати станом на час учинення правопорушення, а не на момент розгляду справи; помилка в оцінці може спричинити застосування іншого виду відповідальності. Окремо потребують оцінки ситуації з кількома епізодами, коли кожне діяння, взяте окремо, має певну вартість, але правова кваліфікація може залежати від повторності, єдиного умислу чи інших ознак, прямо визначених законом. Водночас ні повторність, ні вчинення діяння в особливій обстановці не повинні застосовуватися як універсальне пояснення для ігнорування встановлених законодавцем меж. Правозастосувач має зіставляти фактичні обставини з чинною на відповідний момент редакцією норми та перевіряти, чи поширюється на особу закон, який скасовує або пом’якшує кримінальну відповідальність.

Практичне значення таких змін відображено в ухвалі Личаківського районного суду м. Львова від 8 травня 2025 року у справі № 463/7005/24. У кримінальному провадженні йшлося про викрадення товарів із магазинів на суми в декілька сотень гривень, дії особи були кваліфіковані за ч. 4 ст. 185 КК України як крадіжки, вчинені в умовах воєнного стану. Після законодавчих змін прокурор порушив питання про закриття провадження у зв’язку з декриміналізацією відповідних діянь. Суд задовольнив клопотання, закрив кримінальне провадження через втрату чинності законом, яким установлювалася кримінальна протиправність діяння, та направив копію ухвали до поліції для вирішення питання про адміністративну відповідальність за ст. 51 КУпАП [6]. Ця справа демонструє, що межа між видами відповідальності може змінюватися внаслідок законодавчого рішення, а більш сприятливий для особи кримінальний закон має зворотну дію в часі. Водночас правова оцінка таких ситуацій вимагає уважного встановлення часу вчинення діяння, вартості майна та змісту редакцій закону.

Водночас процесуальна форма має допоміжне, а не замінне значення для кваліфікації. Адміністративне провадження та кримінальне провадження відрізняються порядком фіксації правопорушення, процесуальним статусом особи, обсягом гарантій захисту та характером остаточного рішення. Це особливо важливо в ситуаціях, коли адміністративне стягнення через свою суворість і каральну мету може підпадати під автономне поняття «кримінального обвинувачення» для цілей ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такий підхід впливає на застосування процесуальних гарантій, але сам собою не перетворює адміністративний проступок на кримінальне правопорушення за національним законодавством [5, с. 1414]. Інакше кажучи, слід розрізняти матеріально-правову класифікацію діяння та визначення рівня процесуальних гарантій, які мають бути забезпечені особі.

Окремою проблемою є те, що санкція не завжди може бути самостійним критерієм розмежування. Штраф передбачено як адміністративне стягнення та як кримінальне покарання, однак однакова назва заходу не означає однакової правової природи. Різняться підстави їх призначення, процесуальний порядок, органи, уповноважені ухвалювати рішення, та наслідки для правового статусу особи. Як підкреслюється в дослідженні правової природи кримінального проступку, для належного розмежування необхідно враховувати галузеву належність заборони, ступінь суспільної небезпечності, характер державного осуду, процесуальну форму реагування та обсяг правових наслідків [5, с. 1413]. Тому формальні ознаки, зокрема місце норми в законодавстві й вид санкції, слід оцінювати разом із фактичними обставинами та юридичними елементами складу.

Вважаємо, що підвищенню правової визначеності сприятимуть послідовне узгодження суміжних норм КУпАП і КК України та докладне мотивування рішень у справах, де можливі різні варіанти кваліфікації. Правозастосувач має не просто зазначити, що діяння не досягає рівня кримінальної протиправності, а показати, які саме ознаки кримінального складу відсутні або не доведені та чому встановлені факти охоплюються адміністративною нормою. За наявності кількісних критеріїв слід забезпечувати однакове визначення вартості майна чи розміру шкоди; за наявності кваліфікуючих ознак – окремо встановлювати кожну з них. Важливо також враховувати дію закону в часі, оскільки зміна законодавчої межі може впливати на оцінку діянь, учинених до набрання чинності новими положеннями.

Отже, розмежування адміністративного проступку та кримінального правопорушення потребує комплексного аналізу норми й обставин справи. Вирішальними є галузева належність заборони, ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкт, наслідки, а також установлені законом кількісні чи кваліфікуючі показники. Судова практика щодо дрібного викрадення підтверджує, що від точності цих критеріїв і правильного застосування закону в часі залежить сам вид юридичної відповідальності. На нашу думку, головною умовою належного розмежування є мотивоване встановлення відповідності всіх фактичних обставин обов'язковим ознакам конкретного складу.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text (дата звернення: 11.10.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 11.10.2026).
3. Буряк Є. В., Комзюк А. В., Назаренко П. Г. Адміністративні проступки і кримінальні правопорушення. *Академічні візії.* 2023. Вип. 21. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.8022992
4. Моісєєв М. С. Щодо розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за бездіяльність військової влади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки.* 2024. № 3, Том 35(74). С. 113–118. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/18
5. Школа С. М. Правова природа кримінального проступку та межі його відмежування від злочину й адміністративного правопорушення. *Наукові перспективи.* 2026. № 3(69). С. 1407–1418. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-3(69)-1407-1418
6. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 08.05.2025 у справі № 463/7005/24, документ № 127220108. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127220108 (дата звернення: 11.10.2026).

УДК 343.7

Антон Долгов
доктор філософії з права,
в.о. доцента (б.в.з.)
кафедри цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРЕДИКАТНИЙ ЗЛОЧИН ЯК УМОВА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

Частина перша статті 209 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначає об'єктивну сторону легалізації (відмивання) майна як «набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, ... вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом» [1]. Отже, склад цього злочину є похідним (вторинним) щодо іншого, раніше вчиненого кримінального правопорушення – так званого предикатного злочину, а характер зв'язку між основним діянням і предикатом протягом останніх двадцяти років неодноразово змінювався законодавцем і залишається одним із найбільш дискусійних питань кваліфікації економічних злочинів в Україні.

До набрання чинності Законом України від 06.12.2019 № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2] (28.04.2020) практика виходила з необхідності встановлення предикатного діяння з достатньою мірою конкретизації, що нерідко зводилося до фактичної вимоги обвинувального вироку за попередній злочин. Чинна редакція замінила предмет злочину з «доходів» на «майно» та закріпила формулу «фактичні обставини», доповнивши суб'єктивну сторону елементом необережного усвідомлення. Ця зміна системно наблизила національне регулювання до стандарту статті 9 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування

тероризму (Варшава, 16.05.2005), ратифікованої Україною Законом від 17.11.2010 № 2698-VI (набрала чинності для України 01.06.2011) [3].

У доктрині кримінального права об'єктивну сторону ст. 209 КК України традиційно розкладають на кілька форм вчинення діяння. Зокрема, М. О. Гладковський виокремлює сім таких форм – набуття, володіння, використання, розпорядження, переміщення майна, зміну його форми, а також приховування чи маскування його походження, володіння або права на нього [9]. Попри відмінності у способі вчинення, кожна з цих форм вимагає доведення того самого юридичного факту – походження майна від предикатного злочину.

Метою цих тез є аналіз того, наскільки послідовно вітчизняна правозастосовна практика реалізує гнучкий («фактичний») стандарт доказування предикату в порівнянні з підходами, усталеними у праві Європейського Союзу та практиці Ради Європи.

Верховний Суд послідовно застосовує темпоральне правило: діяння, вчинені до 28.04.2020, кваліфікуються за попередньою редакцією статті (ухвала Верховного Суду від 03.06.2024 у справі № 592/8124/21) [4]. Щодо чинної редакції, Верховний Суд у постанові від 22.05.2025 у справі № 991/493/22 підтвердив, що обізнаність особи про злочинне походження майна може встановлюватися на підставі непрямих (побічних) доказів – без формального встановлення особи, яка вчинила предикатне діяння, і без вироку щодо неї [5].

Порівняльний аналіз показує, що Україна рухається в руслі спільної європейської тенденції, але не на її межі. Директива (ЄС) 2018/1673 прямо встановлює у ст. 3(3), що «попереднє або одночасне засудження за кримінальну діяльність, від якої походить майно, не є передумовою» для засудження за відмивання, а встановлення всіх фактичних обставин предикатного діяння чи особи його вчинення не вимагається [10]. Німеччина пішла ще далі: реформою § 261 Кримінального кодексу (StGB) від 2021 року законодавець повністю скасував перелічувальний каталог предикатних злочинів, запровадивши модель «Allkriminalität» («усезлочинність»), за якою підставою для відмивання може бути будь-яке протиправне діяння без встановлення його конкретного складу, часу, місця чи виконавця [11]. Водночас Європейський суд з прав людини застерігає проти надмірного спрощення: у справі Geerings v. the Netherlands (заява № 30810/03, рішення від 01.03.2007) автоматичний висновок про злочинне походження майна лише на підставі підозр визнано порушенням презумпції невинуватості (ст. 6 § 2 Конвенції), тоді як у справі Phillips v. the United Kingdom (заява № 41087/98, рішення від 05.07.2001) статутні презумпції після засудження визнані

допустимими в «розумних межах» [12]. Це підтверджує, що чинна редакція ст. 209 КК України перебуває в межах європейського консенсусу, але, на відміну від німецької моделі, свідомо зберігає прив'язку до конкретних фактичних обставин, а не переходить до повної «усезлочинності».

Водночас Ю. Сухов, А. Чистякова та А. Мерзлюк слушно звертають увагу на протилежний практичний ризик – недостатньо обґрунтоване застосування ст. 209 КК України, коли підозра висувається за самим фактом виявлення майна з ознаками невідповідності легальним доходам, без викладення системи обставин, які у сукупності дозволяли б зробити висновок про злочинне походження конкретного майна [6]. Узагальнюючи практику, можна виокремити такі основні проблеми:

– підміна обов'язку довести предикатне джерело майна формальним посиланням на «непрямі докази» без розкриття їх змісту;

– відсутність у ст. 209 КК України вичерпного переліку предикатних злочинів – на відміну від суміжної ст. 198 КК України, де коло предикатних діянь тлумачиться вужче й суворіше;

– складність встановлення предикатного джерела майна, здобутого за кордоном, без ефективної міжнародної правової допомоги;

– ризик паралельної (дублюючої) кваліфікації одного й того самого діяння за ст. 209 та суміжними статтями КК України через відсутність єдиних методичних роз'яснень;

– недостатній рівень цифрової криміналістичної спроможності слідчих і прокурорів у справах, пов'язаних із легалізацією через криптоактиви.

Висновки. Реформа 2020 року обґрунтовано наблизила ст. 209 КК України до автономної моделі переслідування легалізації майна, закріпленої Варшавською конвенцією 2005 року та Директивою (ЄС) 2018/1673. Порівняння з Німеччиною показує, що Україна обрала поміркованіший варіант цієї моделі – без переходу до «усезлочинності», а практика ЄСПЛ (Geerings, Phillips) окреслює межу, за якою гнучкість стандарту доказування переростає в порушення презумпції невинуватості.

У зв'язку з цим доцільним видається: по-перше, вироблення Верховним Судом критеріїв достатності «фактичних обставин» для доведення предикатного походження майна – з урахуванням стандартів ЄСПЛ щодо неприпустимості автоматичних висновків із самої лише підозри; по-друге, законодавче уточнення співвідношення ст. 209 та ст. 198 КК України в частині кола предикатних злочинів; по-

третє, методичне узагальнення слідчої та прокурорської практики обґрунтування підозри за ст. 209 КК України та посилення спроможності підрозділів фінансових розслідувань у роботі з транскордонними й цифровими схемами легалізації. Гармонізація національної практики з міжнародними стандартами є завданням не лише національного, а й регіонального та глобального виміру, оскільки ефективність кожної окремої юрисдикції прямо залежить від злагодженості міжнародної системи протидії відмиванню коштів у цілому.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 29.09.2026).
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20 (дата звернення: 29.09.2026).
3. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Варшава, 16.05.2005; ратифікована Законом України від 17.11.2010 № 2698-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948 (дата звернення: 29.09.2026).
4. Ухвала Верховного Суду від 03.06.2024 у справі № 592/8124/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 29.09.2026).
5. Постанова Верховного Суду від 22.05.2025 у справі № 991/493/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 29.09.2026).
6. Сухов Ю., Чистякова А., Мерзлюк А. Проблема «предикату» при кваліфікації діяння за статтею 209 КК України. Судово-юридична газета. Блог. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/341882 (дата звернення: 29.09.2026).
7. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Нью-Йорк. 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 29.09.2026).
8. Державна служба фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua (дата звернення: 29.09.2026).

9. Гладковський М. О. Форми і способи легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, при визначенні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2024. Том 3, № 85. С. 248–254. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.39 (дата звернення: 29.09.2026).

10. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. Art. 3(3). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/2024-05-19/eng (дата звернення: 29.09.2026).

11. Літкевич В. Сучасні підходи у справах про відмивання коштів: аналіз огляду рішень судів Німеччини та Суду ЄС. *Актуальні проблеми правознавства.* 2026. № 1. С. 185–197. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2279 (дата звернення: 29.09.2026).

12. Geerings v. the Netherlands, no. 30810/03, ECHR 1 March 2007; Phillips v. the United Kingdom, no. 41087/98, ECHR 5 July 2001. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 29.09.2026).

УДК: 336.148:351.72(477)

Маргарита Єрмоленко
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
юридичного факультету
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Волкович
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри
цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ДЕРЖАВНА АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Державна аудиторська служба України (Держаудитслужба) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю [1]. Її основне призначення полягає в реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю та забезпеченні законного, цільового, ефективного й результативного використання державних фінансових ресурсів та інших активів. Основним завданням Держаудитслужби є здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку законності, ефективності, цільового та результативного використання і збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, а також досягнення економії бюджетних коштів. Сфера контролю охоплює міністерства, інші органи виконавчої влади, державні фонди, бюджетні установи, суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також підприємства, установи й організації, які отримують бюджетні кошти або використовують державне чи комунальне майно [2].

Держаудитслужба реалізує державний фінансовий контроль через державний фінансовий аудит, інспектування (ревізію), перевірку закупівель та моніторинг закупівель. При цьому контроль не обмежується лише перевіркою факту витрачання коштів.

Держаудитслужба оцінює управління бюджетними ресурсами, стан фінансової та господарської діяльності, ефективність і результативність діяльності підконтрольних установ, а також достовірність їх фінансової звітності [3]. Держаудитслужба має широкі контрольні та інформаційні повноваження. Вона може безоплатно отримувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших осіб документи й інформацію, необхідні для здійснення контролю; перевіряти фінансові, бухгалтерські та закупівельні документи; отримувати письмові пояснення; проводити інвентаризації та зустрічні звірки; мати доступ до приміщень підконтрольних установ; у визначених законом випадках отримувати інформацію, що містить банківську таємницю [2]. Наприклад, відповідно до підпункту 12 пункту 6 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» Держаудитслужба має право отримувати від Національного банку і його установ, банків та інших кредитних установ певні необхідні відомості, копії документів, довідки про банківські операції та залишки коштів на рахунках об'єктів, що контролюються, а від інших підприємств і організацій, в тому числі недержавної форми власності, що мали правові відносини із зазначеними об'єктами, довідки і копії документів про операції та розрахунки з підприємствами, установами, організаціями [1].

Особливістю правового статусу Держаудитслужби є можливість реагування на виявлені порушення. За результатами контролю вона може вимагати усунення порушень, контролювати виконання відповідних вимог, застосовувати передбачені законодавством заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладати адміністративні стягнення, а також передавати матеріали правоохоронним органам у випадках виявлення порушень, що можуть мати ознаки кримінальних або корупційних правопорушень. У разі невиконання вимог щодо усунення порушень Держаудитслужба може звертатися до суду в інтересах держави [4].

Відповідно до Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, про участь України у програмі Союзу «Механізм «Сполучення Європи»» актуальним напрямом діяльності є те, що Союз надає Україні інформацію стосовно фінансової участі, що передбачено у п. 8 ст.3 цієї Угоди [5]. Така інформація міститься в бюджетних, облікових, виконавчих та звітних документах, які подаються до бюджетних та виконавчих органів Союзу стосовно програми «Механізм «Сполучення Європи»» та надається з урахуванням правил Союзу і України щодо

конфіденційності і захисту даних. В ст. 2 Додатку II Угоди зазначено, що Союз має право проводити технічні, наукові, фінансові або інші види огляду та аудиту у приміщенні будь-якої фізичної особи, яка проживає в Україні, або юридичної особи, яка створена в Україні, та яка отримує фінансування від Європейського Союзу, а також будь-якої третьої сторони, залученої до використання коштів Союзу, котра проживає або створена в Україні. Такі огляди та аудити можуть проводити представники установ і органів Європейського Союзу, зокрема, Європейської комісії та Європейського суду аудиторів, або інші особи, уповноважені Європейською комісією. Держаудитслужба бере участь у проведенні адміністративних розслідувань та перевірок спільно з Європейським управлінням з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF), виконує функції Служби координації боротьби із шахрайством у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та забезпечує відповідні функції у межах Ukraine Facility [6]. Після змін 2025 року її повноваження також охоплюють функцію Національного контролера щодо управлінських перевірок у межах програм Interreg та Interreg NEXT [7].

За результатами діяльності органів Держаудитслужби у 2025 році зафіксовано такі показники: проведено 1352 ревізії та перевірки закупівель, 166 державних фінансових аудитів та 10 828 моніторингів закупівель. За результатами контрольної діяльності відшкодовано понад 3,4 млрд грн. фінансових порушень, що призвели до втрат державних і комунальних ресурсів. При цьому понад 2,4 млрд грн становили втрати за порушеннями, виявленими у попередні звітні періоди [8]. Такі показники свідчать про значний масштаб контрольної діяльності, однак водночас вказують на необхідність підвищення оперативності виявлення та усунення порушень.

За результатами контрольних заходів Держаудитслужба застосовує різні способи реагування: передачу матеріалів до правоохоронних органів, ініціювання досудових розслідувань, притягнення винних осіб до адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності, призупинення асигнувань, зменшення бюджетних призначень, звернення до суду щодо відшкодування втрат. В той час суттєвою проблемою залишається результативність контролю саме на етапі реального усунення порушень та відшкодування завданих державі збитків. У 2026 році відшкодування збитків було визначено одним із ключових напрямів роботи Держаудитслужби. Показовим прикладом проблематики діяльності Держаудитслужби стали контрольні заходи у сфері оборонних закупівель. У 2023 році голова Держаудитслужби Алла Басалаєва повідомляла, що за дев’ять місяців служба охопила

контролем 1,4 трлн грн, а обсяг добровільно відшкодованих об'єктами контролю коштів перевищив 4 млрд грн. Значний суспільний резонанс викликали висновки Держаудитслужби щодо закупівель Міністерства оборони України та підходу до визначення прибутку постачальників як складової можливих втрат держави [9].

Конфлікт виник через різне тлумачення постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 335, ухваленої для спрощення та прискорення оборонних закупівель в умовах воєнного стану. Документ передбачав визначення ціни контрактів на підставі калькуляції витрат виконавця, однак прямо не згадував прибуток у складі ціни. Держаудитслужба витлумачила цю обставину як підставу для невключення прибутку до вартості відповідних контрактів. Натомість Міністерство оборони України та представники оборонно-промислового комплексу наполягали на тому, що відсутність прямої згадки про прибуток не означає його законодавчої заборони. Держаудитслужба виявила 81 контрагента Міністерства оборони, до контрактів яких, на думку аудиторів, безпідставно включили прибуток загальною сумою близько 2,4 млрд грн. [10].

Наслідки такого підходу відчули українські виробники озброєння. Зокрема, КБ «Луч» повідомило про ризики для фінансування виробництва через вимоги аудиторів щодо повернення близько 800 млн грн. прибутку. Подібні проблеми порушували представники ТОВ «Українська бронетехніка» та ТОВ «Пожмашина», які заявляли про кримінальні провадження, пов'язані з висновками аудиторів щодо включення прибутку до ціни продукції. Про загрози для виробничої діяльності також повідомляли ДП «Південмаш», КБ «Південне» та Павлоградський хімічний завод [11].

Вирішення проблеми розпочалося з ухвалення постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 року № 736, яка скасувала постанову № 335 та прямо передбачила включення прибутку виконавця до ціни оборонних контрактів [12]. Надалі Закон України від 22 лютого 2024 року № 3589-IX вніс відповідні зміни до Закону України «Про оборонні закупівлі», поширивши правила врахування прибутку, зокрема, на контракти, укладені під час воєнного стану без проведення процедур закупівель [13]. Відповідно до статті 38 Закону України «Про оборонні закупівлі», за невиконання або неналежне виконання державного контракту виконавець зобов'язаний відшкодувати державному замовнику завдані збитки [14].

Важливим напрямом реформування є євроінтеграція державного фінансового контролю. Україна має орієнтувати систему контролю на міжнародні стандарти INTOSAI та EUROSAI, удосконалювати

методологію державного аудиту та гармонізувати національне законодавство з європейськими підходами. Окрім того, що вже передбачено участь служби в адміністративних розслідуваннях та перевірках спільно з OLAF, виконання функцій Служби координації боротьби із шахрайством (AFCOS), у 2026 році Держаудитслужба також отримала додаткові інструменти для контролю за використанням європейського фінансування, зокрема можливість перевіряти кінцевих отримувачів коштів та проводити відповідні перевірки на місцях [15].

Отже, Державна аудиторська служба України відіграє важливу роль у забезпеченні законного та ефективного використання публічних фінансових ресурсів. Результативність її діяльності залежить не лише від виявлення порушень, але й також від своєчасного їх усунення та реального відшкодування завданих державі втрат. Розширення участі Держаудитслужби у програмах Ukraine Facility та співпраці з OLAF посилює її роль у захисті фінансових інтересів України та ЄС. Подальше вдосконалення правового регулювання й координації контрольної діяльності є необхідною умовою підвищення ефективності державного фінансового контролю.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лют. 2016 р. № 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text

2. Державна аудиторська служба України. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/the_state_audit_service_of_ukraine-381 (дата звернення: 06.10.2026).

3. Як перевіряють? (Держаудитслужба) // LIGA ZAKON : інформаційно-правова система. 23.04.2026. URL: https://ips.ligazakon.net/document/TO000928 (дата звернення: 06.10.2026).

4. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#n58 (дата звернення: 06.10.2026).

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони : Угоду ратифіковано із заявою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-23#n98 (дата звернення: 20.10.2026).

6. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 і від 25 жовтня 2017 р. № 1110 : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 верес. 2024 р. № 1031. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.10.2026).

7. Про запровадження системи управління та здійснення контролю за виконанням програм транскордонного, транснаціонального та міжрегіонального співробітництва Interreg та Interreg NEXT : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 лист. 2024 р. № 1268. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2024-%D0%BF?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 06.10.2026).

8. Звіт за результатами моніторингу виконання Річного плану роботи Державної аудиторської служби України на 2025 рік : затв. наказом Державної аудиторської служби України від 20 лют. 2026 р. № 39. Державна аудиторська служба України. 2026. 6 с. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/a0fddd44-c5b5-453e-9da8-a662da8b24eb_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%202025%20%D1%80.pdf?utm_sourc

9. Басалаєва А. Інтерв'ю щодо діяльності Державної аудиторської служби України. Державна аудиторська служба України. URL: https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3887 (дата звернення: 06.10.2026).

10. Держаудитслужба знайшла у закупівлях Міноборони за 2022 рік порушень на понад 2,5 млрд грн. *Ми Україна*. URL: https://weukraine.tv/novyny/derzhaudytsluzhba-znajshla-u-zakupivlyah-minoborony-za-2022-rik-porushen-na-ponad-2-5-mlrd-grn.html (дата звернення: 13.10.2026).

11. Атака на своїх. Пояснюємо суть «дивного скандалу» між владою і українськими виробниками зброї. BBC News Україна | BBC Mirror. BBC Mirror. URL: https://bbcinsight.pages.dev/ukrainian/articles/cjq4ngep91po (дата звернення: 13.10.2026).

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 736 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2022 р. № 1275 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.10.2026).

13. Про внесення змін до Закону України “Про оборонні закупівлі” щодо удосконалення правового регулювання ціноутворення в оборонних закупівлях під час дії правового режиму воєнного стану : Закон України від 22 лютого 2024 р. № 3589-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3589-20#Text (дата звернення: 13.10.2026).

14. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 липня 2020 р. № 808-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n491 (дата звернення: 13.10.2026).

15. Алла Басалаєва: В 2026 році Держаудитслужба сконцентрується на проблемі відшкодування збитків. Державна аудиторська служба України. 7 січ. 2026 р. URL: https://dasu.gov.ua/ua/news/5440 (дата звернення: 07.10.2026).

УДК 341.171:340.13(477)

Маргарита Єрмоленко
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Іванна Лісна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри
історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО НОРМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Основу сучасного процесу адаптації законодавства України до права Європейського Союзу становить Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV. У ньому адаптацію законодавства визначено як процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність із acquis communautaire [1]. Відповідно, адаптація є

одним із основних правових механізмів поступового зближення національної правової системи України з правом Європейського Союзу.

Необхідність такого зближення зумовлена загальним процесом європейської інтеграції України, важливою складовою якої є інтеграція у правовій сфері. У науковій літературі правова інтеграція розглядається як процес зближення правових систем різних держав, що може здійснюватися у формах уніфікації, гармонізації, адаптації та стандартизації [2, с. 108]. Уніфікація передбачає приведення правового регулювання до єдиної системи, тоді як гармонізація спрямована на досягнення узгодженості правових норм без обов'язкового встановлення їх повної тотожності. Правова адаптація, своєю чергою, полягає у пристосуванні національного законодавства до визначеної правової моделі [2].

Саме адаптація має особливе значення для України у процесі наближення до Європейського Союзу. Її особливістю є те, що національне законодавство не замінюється безпосередньо нормами права ЄС, а поступово приводиться у відповідність до його положень з урахуванням особливостей національної правової системи. Такий підхід передбачає належне врахування європейських правових норм під час розроблення та вдосконалення українського законодавства.

Формування механізму адаптації законодавства України відбувалося поступово. Важливим етапом стало затвердження Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1496 [3]. Концепція визначала адаптацію як процес зближення законодавства України із законодавством Європейського Союзу та передбачала її здійснення за визначеними пріоритетними напрямами. Наступним етапом стало прийняття Закону України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 21 листопада 2002 року № 228-IV, який визначив основні засади та пріоритети подальшої роботи у цій сфері [4].

Подальший розвиток механізму адаптації пов'язаний із прийняттям Закону № 1629-IV, який закріпив Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС та визначив її основні завдання, етапи й організаційні засади [1]. Таким чином, адаптація законодавства поступово перетворилася з окремого напряму правової політики на системний процес зближення української правової системи з правом Європейського Союзу.

Важливе значення для сучасного етапу адаптації має Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014

року [5]. Її положення визначають конкретні сфери, у яких Україна повинна поступово наближати своє законодавство до права Європейського Союзу. Таким чином, Угода про асоціацію стала важливою правовою основою практичного здійснення адаптації та визначення пріоритетних напрямів законодавчих змін.

Сучасний етап характеризується переходом від виконання окремих зобов'язань за Угодою про асоціацію до системної адаптації законодавства в межах процесу вступу України до Європейського Союзу. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 1 квітня 2026 року № 438 «Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС)» [6]. Цим актом затверджено Національну програму, яка спрямована на виконання зобов'язань України в межах переговорного процесу про вступ до ЄС.

Національна програма має комплексний характер та пов'язує адаптацію законодавства з виконанням завдань, визначених у процесі переговорів про вступ України до Європейського Союзу. При цьому її складовими є, зокрема, дорожні карти з питань верховенства права, реформи державного управління, функціонування демократичних інституцій, а також заходи щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин [6]. Це свідчить про те, що сучасна адаптація охоплює фундаментальні засади функціонування державних інституцій.

Важливу роль у реалізації цього процесу відіграє правотворча діяльність. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX визначає загальні засади планування, розроблення та прийняття нормативно-правових актів [7]. У контексті європейської інтеграції це має значення для забезпечення системного врахування міжнародних зобов'язань України та положень права Європейського Союзу під час підготовки національних нормативно-правових актів.

Окремим напрямом сучасної адаптації є виконання завдань, визначених у межах Кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС». Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р передбачено заходи щодо забезпечення переговорного процесу за цим кластером [8]. Серед відповідних завдань визначено розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади відповідно до принципу субсидіарності, законодавче закріплення результатів реформи місцевого самоврядування, посилення фінансової основи місцевого

самоврядування та вдосконалення механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів [8].

Таким чином, сучасний механізм адаптації передбачає визначення пріоритетів, аналіз відповідності національного законодавства acquis ЄС, розроблення та прийняття необхідних нормативно-правових актів, внесення змін до чинного законодавства та подальший моніторинг результатів їх реалізації. При цьому адаптація здійснюється одночасно за декількома напрямами, що охоплюють реформування державного управління, судову систему, економічне регулювання, захист прав людини, функціонування демократичних інституцій та інші сфери. Адаптація законодавства України до норм Європейського Союзу є комплексним і послідовним процесом наближення національної правової системи до права ЄС. Її нормативне становлення пройшло шлях від Концепції 1999 року та Концепції Загальнодержавної програми 2002 року до Закону № 1629-IV та сучасної Національної програми, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 438 від 01.04.2026. На сучасному етапі адаптація безпосередньо пов'язана з переговорним процесом щодо вступу України до Європейського Союзу та охоплює системну трансформацію законодавства і державних інституцій відповідно до вимог acquis ЄС.

Список використаних джерел

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15 (дата звернення: 07.10.2026).

2. Адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу : *зб. матеріалів наук.-практ. конф.* (м. Київ, 10 жовт. 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 376 с.

3. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 № 1496. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1496-99-п (дата звернення: 07.10.2026).

4. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 № 228-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15 (дата звернення: 07.10.2026).

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27.06.2014 № 984_011. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 07.10.2026).

6. Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2026 № 438. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-п (дата звернення: 07.10.2026).

7. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20 (дата звернення: 07.10.2026).

8. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-р (дата звернення: 07.10.2026).

УДК 347.454

Владислав Казарін
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Вікторія Кур'ян
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри
конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АУТСТАФІНГУ В УКРАЇНІ ТА ФРАНЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що аутстафінг дедалі активніше витісняє класичні трудові відносини, а національні правопорядки по-різному відповідають на ризик використання цієї конструкції для обходу трудових гарантій. Для України, яка реформує трудове законодавство та рухається шляхом європейської інтеграції, особливо цінним є досвід Франції, де сформовані розгалужене

законодавство, усталена судова практика й розвинена доктрина щодо відмежування легальних форм передачі персоналу (тимчасова праця, некомерційна позичка робочої сили) від незаконної позички робочої сили, зокрема прихованої під фіктивним субпідрядом (fausse sous-traitance).

Передусім слід зазначити, що в Україні аутстафінг, як і суміжний з ним аутсорсинг, не має єдиної нормативної конструкції, а самі поняття в практиці нерідко змішують. Т. Ямненко та В. Василенко наголошують, що вітчизняна доктрина не виробила єдиної позиції щодо ознак договору аутсорсингу, а сам цей договір не передбачений цивільним законодавством [1, с. 132–133]. Закон України «Про зайнятість населення» натомість регулює саме аутстафінг, оперуючи поняттям наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в іншого роботодавця (ст. 39) [2], тоді як Цивільний кодекс України (далі – ЦК) містить лише загальні положення про підряд, надання послуг та свободу договору [3].

Метою даної розробки є порівняння підходів законодавця та науковців України й Франції до правового регулювання аутстафінгу.

В Україні термін «аутстафінг» не визначений на рівні закону, а Закон України «Про зайнятість населення» описує його як наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в іншого роботодавця. Держпраця при цьому розмежовує аутстафінг (направлення працівників до замовника) й аутсорсинг (виконання робіт чи надання послуг, ведення бізнес-процесу) [4]. Це розмежування є принциповим: за аутсорсингу замовник отримує результат роботи чи послугу (Національний класифікатор ДК 009:2010 описує його як угоду, за якою замовник доручає підрядникові виконати певні завдання, частину або весь виробничий процес, надати послуги з підбору персоналу чи виконати допоміжні функції), тоді як за аутстафінгу предметом відносин є сама праця працівників, яких передають іншому роботодавцю. Цивільно-правовою основою аутсорсингу слугують глави 61 та 63 ЦК (підряд і надання послуг), ст. 626–628 ЦК про свободу договору та змішані договори [3], внаслідок чого, за висновком Т. Ямненко та В. Василенко, договір аутсорсингу належить до змішаних, або непойменованих, договорів [1, с. 132–133].

Правове регулювання аутстафінгу в Україні здійснюється ст. 39 Закону України «Про зайнятість населення»: суб'єкти господарювання, які направляють працівників до іншого роботодавця, мають право на це лише за умови, що таку можливість передбачено колективним договором роботодавця-користувача й надано згоду первинної профспілкової організації. Вони зобов'язані укласти з

роботодавцем договір про застосування праці працівника, виплачувати заробітну плату не нижчу за мінімальну та за ту, яку отримують працівники користувача за таку саму роботу, забезпечувати час роботи й відпочинку на умовах користувача, сплачувати єдиний внесок і не перешкоджати укладенню трудового договору з користувачем [2]. Забороняється направляти працівників до роботодавця, у якого протягом року скорочено чисельність працівників [2]. Водночас, як зазначає А. Юшко, окремі положення ст. 39 є неоднозначними й складними для сприйняття, а єдиного підходу до понять запозиченої праці та до природи відповідних договорів наука не виробила [5, с. 46–47].

Українські вчені пропонують різні моделі аутстафінгу (запозиченої праці). О. Прилипко розглядає запозичену працю як комплексні правовідносини з третім учасником – кадровим агентством; М. Поліщук, О. Арсентьєва та Л. Котова вважають, що позиковий працівник перебуває у двох трудових відносинах – з агентством і з користувачем; В. Кохан обґрунтовує конструкцію з двох договорів – цивільного й трудового [5, с. 46]. І. Лагутіна, навпаки, застерігає, що позикова праця використовується як інструмент придушення профспілкових і трудових прав [5, с. 47]. А. Юшко підтримує двосторонню модель (трудовий договір плюс договір про застосування праці), пропонує закріпити термін «запозичена праця» та гарантувати таким працівникам участь у колективних переговорах [5, с. 47–48].

Французький підхід принципово інший: законодавець не регулює «аутстафінг» як єдиний інститут, а встановлює межі допустимої передачі персоналу. Закон № 75-1334 від 31 грудня 1975 р. визначає субпідряд як операцію, за якої підрядник доручає під власну відповідальність іншій особі (субпідрядникові) виконання всього або частини договору підряду чи публічного контракту, укладеного із замовником (maître de l’ouvrage) [6]; ця легальна форма співпраці відрізняється від передачі персоналу, але нерідко використовується для її маскування. Кодекс праці Франції забороняє будь-яку операцію з метою отримання прибутку, предметом якої є виключно передача робочої сили (ст. L8241-1), за винятком тимчасової праці та підприємств «поділеної» зайнятості (travail à temps partagé); так само заборонено marchandage – прибуткову операцію з постачання робочої сили, наслідком якої є шкода для працівника або ухилення від застосування закону чи колективних угод (ст. L8231-1) [7]. Некомерційну передачу працівників (prêt de main-d’œuvre) дозволено (ст. L8241-2) за умов письмової угоди, згоди працівника та попередньої консультації з соціально-економічним комітетом; за

незаконну передачу передбачено до двох років позбавлення волі та штраф 30 000 євро (ст. L8243-1) [7].

Французька доктрина акцентує на межі між субпідрядом і «прихованою позичкою» робочої сили. Д. Метен пояснює, що суди оцінюють, чи виконується чітко визначене завдання, чи зберігає виконавець владу над персоналом, чи надає він обладнання та як визначено винагороду за саму послугу; ці критерії не є кумулятивними, але їх відсутність свідчить про виключно позичковий характер операції [8, с. 175–176]. М.-С. Оможе-Латт, коментуючи рішення Кримінальної палати щодо фіктивного субпідряду, вказує на такі «класичні» ознаки: відсутність технічної специфіки робіт, надання матеріалів замовником, керівництво працівниками з боку замовника й відсутність загальної паушальної оплати [9]. Д. Метен критикує Закон № 2011-893 від 28 липня 2011 р., який після рішення Касаційного суду у справі John Deere (18 травня 2011 р.) визначив, що позичка робочої сили не є прибутковою, якщо підприємство-позичодавець фактурує користувачеві лише заробітну плату, соціальні внески та витрати: на його думку, це послабило захист працівників [8, с. 174–175]. Посилаючись на Е. Докеса, він підкреслює, що довга історія зловживань не виправдовує допуск прибуткової позички робочої сили поза виключними випадками [8, с. 174].

Розглядаючи ширший контекст, А. Сюп'йо зазначає, що введення третіх осіб через субпідряд чи тимчасову працю ускладнює відносини роботодавця й працівника, збільшує незахищеність працівників і розширює «сіру зону» між залежною й незалежною працею, а тому слід зберегти право судді переглядати кваліфікацію договору за сукупністю ознак та розвивати співвідповідальність замовника [10, с. 295–296]. Подібний підхід відображено у французькому праві: замовник, який не перевірив, що контрагент дотримується заборони прихованої праці (travail dissimulé), несе солідарну відповідальність за сплату податків, внесків і штрафів контрагента, щодо якого складено протокол про приховану працю (ст. L8222-1, L8222-2 Кодексу праці) [7], а великі компанії зобов'язані розробляти й виконувати «план пильності» щодо дочірніх компаній, субпідрядників і постачальників (Закон № 2017-399 від 27 березня 2017 р.) [11].

Окремий напрям захисту працівників пов'язаний із питанням, у якого саме роботодавця зберігається трудовий договір працівника. Згідно зі ст. L1224-1 Кодексу праці, у разі зміни правового становища роботодавця чинні трудові договори зберігаються між новим роботодавцем і персоналом [7]. За усталеною судовою практикою автоматичний перехід договорів відбувається тоді, коли передається

автономна економічна одиниця (entité économique autonome), що зберігає свою ідентичність, тому сама по собі передача окремих працівників чи функції без такої одиниці, як правило, не тягне автоматичного переходу договорів [13]. Отже, французька модель поєднує заборону «чистої» позички робочої сили, судовий контроль за реальністю субпідряду та гарантії збереження трудових договорів.

Порівняння виявляє три відмінності. По-перше, Франція обрала модель «заборони з винятками» й спеціально регулює легальні форми (тимчасова праця, некомерційна позичка), тоді як Україна допускає аутстафінг на підставі єдиної норми ст. 39 Закону України, а суміжні договірні конструкції залишаються непойменованими. По-друге, у Франції критерії розмежування сформовано судовою практикою та доктриною, а в Україні, за оцінкою Т. Ямненко та В. Василенко, доктрина не виробила єдиних критеріїв [1, с. 132], що ускладнює відмежування аутстафінгу від аутсорсингу. По-третє, французький законодавець доповнив регулювання відповідальністю замовника; ст. 39 Закону України такого механізму не містить.

На нашу думку, українському законодавцеві доцільно, використовуючи французький досвід, закріпити критерії відмежування легального аутстафінгу від прихованого надання персоналу, що маскується під аутсорсинг чи підряд, визначити співвідповідальність замовника (користувача) й гарантувати колективні права запозичених працівників, як пропонує А. Юшко [5, с. 47–48]. Такі зміни потребують узгодженого розвитку цивільного, господарського й трудового законодавства та уточнення ст. 39 Закону України «Про зайнятість населення».

Ключові слова: *аутстафінг, запозичена праця, субпідряд, незаконна передача робочої сили, порівняльне правознавство, Україна, Франція*

Список використаних джерел

1. Ямненко Т. М., Василенко В. О. Договір аутсорсингу та його специфічні ознаки. *Юридичний вісник Повітряне і космічне право.* 2019. № 4(53). С. 130–135. URL: https://jrnl.kai.edu.ua/index.php/UV/article/view/14302 (дата звернення: 16.10.2026).

2. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (дата звернення: 16.10.2026).

3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 16.10.2026).

4. Аутстафінг та аутсорсинг – в чому різниця? Дебет-Кредит. URL: https://news.dtkt.ua/law/contractual-relationship/43788-autstafing-ta-autsorsing-v-comu-riznicia (дата звернення: 16.10.2026).

5. Юшко А.М. Запозичена праця: проблеми правового регулювання. *Право та інновації.* 2016. № 1(13). С. 44–52. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11283/1/Ushko_44-52.pdf (дата звернення: 16.10.2026).

6. Закон Франції № 75-1334 від 31 грудня 1975 р. про субпідряд (Loi n 75-1334 du 31 décembre 1975 relative à la sous-traitance) / пер. з фр. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000700236 (дата звернення: 16.10.2026).

7. Кодекс праці Франції (Code du travail) : ст. L1224-1, L8222-1, L8222-2, L8231-1, L8241-1, L8241-2, L8243-1 / пер. з фр. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050 (дата звернення: 16.10.2026).

8. Метен Д. Надання працівників у розпорядження та позичка робочої сили: зовнішня робоча сила в підприємстві (Metin D. Mise à disposition et prêt de main-d'œuvre : la main-d'œuvre extérieure importée dans l'entreprise) / пер. з фр. Le Droit Ouvrier. 2013. № 776. P. 173–176. URL: https://ledroitouvrier.cgt.fr/IMG/pdf/201303_doctrine_metin.pdf (дата звернення: 16.10.2026).

9. Оможе-Латт М.-С. Представництво юридичних осіб, яких переслідують у кримінальному порядку, та злочин незаконної передачі робочої сили (Amauger-Lattes M.-C. Représentation des personnes morales poursuivies devant le juge pénal et délit de prêt illicite de main-d'œuvre) / пер. з фр. Recueil Dalloz. 2000. P. 369. URL: https://publications.ut-capitole.fr/id/eprint/4412/1/4412_Amauger-Lattes.pdf (дата звернення: 16.10.2026).

10. Сюп'йо А. За межами зайнятості: перетворення праці та майбутнє трудового права в Європі. Синтез доповіді (Supiot A. Au-delà de l'emploi : transformations du travail et devenir du droit du travail en Europe. Synthèse du rapport) / пер. з фр. Paris : Flammarion, 1999. P. 291–306. URL: https://medelnet.eu/wp-content/uploads/2012/02/rapport-supiot.pdf (дата звернення: 16.10.2026).

11. Закон Франції № 2017-399 від 27 березня 2017 р. про обов'язок пильності материнських компаній і компаній-замовників (Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des

sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre) / пер. з фр. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626 (дата звернення: 16.10.2026).

12. Передача трудових договорів і далі живить судову практику (Le transfert des contrats de travail continue de nourrir la jurisprudence). CMS Francis Lefebvre Avocats : вебсайт / пер. з фр. URL: https://cms.law/fr/fra/legal-updates/le-transfert-des-contrats-de-travail-continue-de-nourrir-la-jurisprudence (дата звернення: 16.10.2026).

УДК 343.131.7

Елучка Казарян
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

МЕЖІ ПУБЛІЧНОГО ІНФОРМУВАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

В умовах цифровізації суспільства публічна комунікація правоохоронних органів стала ключовим чинником формування громадської думки щодо кримінальних проваджень. Офіційні повідомлення про затримання особи, вручення повідомлення про підозру, проведення обшуків та інші процесуальні дії швидко поширюються через медіа та соціальні мережі. За таких обставин спосіб подання інформації може впливати на суспільне сприйняття особи ще до набрання обвинувальним вироком законної сили. Зазначене зумовлює необхідність забезпечення балансу між правом громадськості на інформацію, прозорістю діяльності органів кримінальної юстиції та дотриманням презумпції невинуватості.

Презумпцію невинуватості С. В. Шевчук розглядає як невід'ємний елемент доктрини належної правової процедури та наголошує на її взаємозв'язку з правом на справедливий суд. Такий підхід передбачає розуміння презумпції невинуватості не лише як правила щодо розподілу тягаря доказування, а й як системи процесуальних гарантій, які держава зобов'язана забезпечувати [1, с. 257–258].

Особливого значення ця гарантія набуває у сфері публічного інформування про кримінальні провадження, оскільки офіційні заяви можуть сформувати суспільне уявлення про винуватість особи ще до набрання обвинувальним вироком законної сили. Як зазначають V. Jitariuc та I. Bria, оцінювання публічних заяв представників влади потребує врахування не лише буквального змісту висловлювань, а й контексту, обставин їх поширення та потенційного впливу на сприйняття особи суспільством [2, с. 135–139]. Зокрема, висловлювання, які прямо чи опосередковано створюють враження доведеності вини, можуть загрожувати дотриманню презумпції невинуватості навіть за відсутності прямого проголошення особи винуватою.

Важливі орієнтири щодо змісту цього зобов'язання були визначені у практиці Європейського суду з прав людини. У справі «Allenet de Ribemont v. France» Суд наголосив, що презумпція невинуватості може бути порушена не лише судом, а й іншими представниками державної влади. Публічні заяви посадовців, у яких особу без належних застережень представляють як винну, можуть суперечити вимогам ст. 6 § 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас ця гарантія не забороняє органам державної влади інформувати громадськість про перебіг кримінальних розслідувань, однак вимагає необхідної стриманості та обережності [3]. Аналогічний підхід простежується у справах «Butkevičius v. Lithuania» [4], «Fatullayev v. Azerbaijan» [5] та «Shagin v. Ukraine» [6].

Важливим нормативним орієнтиром є Директива (ЄС) 2016/343 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2016 року. Згідно зі ст. 4 цієї Директиви, публічні заяви державних органів і судові рішення, крім рішень щодо встановлення вини, не повинні представляти підозрюваного або обвинуваченого як винного до доведення його вини в законному порядку. Водночас допускається поширення інформації про кримінальне провадження, якщо це є суворо необхідним для цілей розслідування або відповідає суспільному інтересу [7]. Подібний підхід закріплено в Рекомендації Rec(2003)13 Комітету міністрів Ради Європи щодо надання інформації через засоби масової інформації стосовно кримінальних проваджень. Зокрема, вона передбачає можливість інформування суспільства за умови дотримання презумпції невинуватості, а також наголошує на необхідності надання перевіреної інформації та чіткого позначення відомостей, які ґрунтуються на обґрунтованих припущеннях [8].

Визначення меж публічної комунікації щодо кримінальних проваджень вимагає врахування не лише формального дотримання

презумпції невинуватості, а й фактичного впливу офіційних повідомлень на сприйняття особи громадськістю. Складність полягає в тому, що заява може не містити прямого твердження про винуватість, проте через категоричні формулювання, однобічне висвітлення обставин або акцентування на доказах обвинувачення може створювати враження про вже встановлену причетність особи до кримінального правопорушення. У цьому контексті доцільно розрізняти надання інформації про процесуальні дії та результати розслідування і публічне формування висновку щодо вини особи. Якщо перше забезпечує прозорість діяльності правоохоронних органів, то друге може фактично підміняти судову оцінку доказів суспільним осудом. Тому дотримання презумпції невинуватості слід оцінювати не лише на основі буквального змісту окремих висловлювань, а й з урахуванням загального контексту повідомлення, способу подання інформації та того, чи залишає така комунікація питання про винуватість відкритим до набрання обвинувальним вироком законної сили.

З огляду на активне використання правоохоронними органами офіційних вебсайтів, соціальних мереж і відеоматеріалів для висвітлення інформації про розслідування, застосування категоричних висловлювань, як-от «злочинець» чи «винний» щодо особи, стосовно якої немає обвинувального вироку, може створювати у громадськості враження про вже встановлену вину. Натомість формулювання «підозрюваний», «особа, якій повідомлено про підозру», «за версією органу досудового розслідування» точніше відображають процесуальний статус і характер відповідної інформації.

Вважаємо, що вдосконалення публічної комунікації органів кримінальної юстиції в Україні має передбачати розроблення єдиних рекомендацій щодо підготовки офіційних повідомлень про незавершені кримінальні провадження. Такі рекомендації мають визначати правила використання нейтральної процесуальної термінології, перевірки фактичних відомостей, розмежування фактів і припущень, обґрунтування необхідності оприлюднення персональних даних та оцінювання можливого впливу повідомлення на суспільне сприйняття особи. Також доцільно проводити спеціалізоване навчання працівників правоохоронних органів і пресслужб щодо застосування стандартів Європейського суду з прав людини у публічній комунікації.

Таким чином, презумпція невинуватості має не лише процесуальний, а й комунікаційний вимір. Європейські стандарти не забороняють державним органам інформувати суспільство про кримінальні провадження, проте вимагають нейтральності,

достовірності, стриманості та пропорційності такого інформування. Дотримання цих вимог є важливою умовою захисту прав людини й запобігання передчасній стигматизації підозрюваних та обвинувачених. Водночас послідовна, прозора й процесуально коректна комунікація може сприяти формуванню обґрунтованої довіри суспільства до органів кримінальної юстиції та правосуддя загалом.

Список використаних джерел

1. Шевчук С. В. Конституційний принцип презумпції невинуватості у межах доктрини належної правової процедури. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 6, ч. 1. С. 257–265. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.37
2. Jitariuc V., Bria I. Public discourse of authorities and the presumption of innocence: between fundamental guarantee and perception of guilt. *Acta Universitatis George Bacovia. Juridica.* 2025. Vol. 14, No. 1. P. 133–158.
3. Allenet de Ribemont v. France. European Court of Human Rights : judgment of 10 February 1995, application no. 15175/89. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914
4. Butkevičius v. Lithuania. European Court of Human Rights : judgment of 26 March 2002, application no. 48297/99. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64903
5. Fatullayev v. Azerbaijan. European Court of Human Rights : judgment of 22 April 2010, application no. 40984/07. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-98401
6. Shagin v. Ukraine. European Court of Human Rights : judgment of 10 December 2009, application no. 20437/05. URL: https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-96112%22]}
7. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. *Official Journal of the European Union.* 2016. L 65/1. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng
8. Recommendation Rec (2003) 13 of the Committee of Ministers to member states on the provision of information through the media in relation to criminal proceedings. Adopted by the Committee of Ministers on 10 July 2003. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-rec-2003-13-of-

the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-provision-of-information-through-the-media-in-relation-to-criminal-pr
УДК 364.4-054.73-787.26:316.4.063.3

Олена Каплій
кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри
конституційного та адміністративного права і процесу
керівниця юридичної клініки «Veritas»
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ТЕРИТОРІАЛЬНУ ГРОМАДУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ПСИХОТРАВМУВАЛЬНИХ ПОДІЙ

Відповідно до Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2030 року (далі – Стратегія), основною проблемою, що зумовила внутрішнє переміщення, є збройна агресія проти України та її подальша ескалація. Тимчасова окупація територій, руйнування інфраструктури населених пунктів внаслідок бойових дій призводять до зростання масштабів внутрішнього переміщення. Незважаючи на значні зусилля держави та партнерів, система підтримки внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) залишається не завжди здатною забезпечити послідовний перехід від кризового реагування до стійких рішень. До основних проблем, зокрема, належать: фрагментованість державної політики у сфері внутрішнього переміщення та інструментів її реалізації і відсутність цілісного маршруту ВПО – відсутній єдиний, зрозумілий для людини маршрут підтримки та супроводу з моменту евакуації або самостійного залишення небезпечного регіону до інтеграції у територіальну громаду або повернення; допомога надається різними суб'єктами, зокрема недержавними, у вигляді окремих програм або послуг, які часто не пов'язані між собою і не формують послідовного шляху особи [1].

У сучасній ситуації воєнного стану особливої актуальності ці напрями набувають, коли йдеться про сільську громаду. Територіальна

ізольованість, нестача соціальних агенцій, неможливість надання якісних соціальних послуг, недосконале або й відсутнє налагодження логістики гуманітарної допомоги ускладнює процес інтеграції ВПО та й підтримку жителів громад загалом.

Тому важливим є соціально-психологічний супровід як комплексний процес, спрямований на надання психологічної підтримки, соціальної адаптації та допомоги особам, які пережили складні події чи перебувають в уразливих життєвих ситуаціях. Його метою є поліпшення психологічного стану, розвиток особистості та сприяння соціальній інтеграції реципієнта, надаючи підтримку на різних рівнях і у різних сферах їхнього життя. Загалом, дослідження процесів соціально-психологічного супроводу ВПО у громаді висвітлює важливість створення гнучких та комплексних програм, які відповідають їхнім потребам, сприяють їхній адаптації та інтеграції у новому оточенні та впливають на загальну стабільність та розвиток громади.

Соціальна допомога в контексті війни є складним і багатогранним завданням. Вона вимагає ефективної організації та координації зусиль державних органів, міжнародних організацій, волонтерських організацій та приватних благодійників [2, с. 118]. Примусове переселення викликає серйозну тривогу, стрес та постійний страх за майбутнє у людей. В Україні взаємодія громадських організацій та влади щодо соціально-психологічного супроводу ВПО активно розвивається. Громадські організації розробляють та реалізують ефективні програми соціально-психологічної допомоги ВПО, які відповідають їхнім потребам. Влада також відіграє важливу роль у цьому процесі, забезпечуючи фінансування програм, сприяючи співпраці громадських організацій та органів влади і створюючи законодавче та нормативне середовище, яке сприяє соціально-психологічному супроводу ВПО.

Станом на жовтень 2026 р. в Україні офіційно зареєстровано 4,6 млн ВПО. Це становить близько 13% від загальної чисельності населення країни [3]. ВПО потребують різної допомоги, зокрема житла, харчування, медичної допомоги, освіти та соціальних послуг. Соціально-психологічний супровід є важливим складником допомоги ВПО. Він допомагає їм адаптуватися до нового життя, подолати стрес та тривогу, а також відновити соціальні зв’язки. Забезпечення ефективної взаємодії громадських організацій та влади щодо соціально-психологічного супроводу ВПО є важливим завданням для України.

Інтеграція на рівні громади розглядається як «процес, у межах якого певна спільнота забезпечує умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного індивіда-члена цієї громади» [4, с. 56]. Так, спрямування зусиль на налагодження партнерства для розвитку громади, співпраці між соціальними інституціями, залучення потенціалу громади сприятиме інтеграції ВПО в приймаючі громади та досягненню спільних цілей мешканців.

Роль соціальної інтеграції в психологічному супроводі надзвичайно важлива, зокрема, через зменшення ізоляції, а саме участі у громадському житті, місцевих ініціативах та спілкування з приймальною громадою знижують рівень тривожності та депресії**.** Відновлення суб'єктності, **з**окрема інтеграція переводить людину з позиції «жертви обставин» або «отримувача допомоги» до активного члена суспільства, що повертає відчуття контролю над власним життям**.** Формування ідентичності: допомагає поєднати досвід минулого життя (втраченого дому) із новою реальністю та побудувати нові соціальні зв'язки. Подолання стигматизації, шляхом спільних заходів, групи взаємопідтримки та робота психологів зменшують бар'єри між місцевими мешканцями та ВПО.

Процес соціально-психологічної адаптації ВПО має свої особливості, оскільки вони є громадянами тієї ж країни, що й жителі приймаючих громад. Це може сприяти їх швидкій адаптації та полегшенню процесу інтеграції, особливо, якщо виключати необхідність переїзду через різні обставини, які не завжди залежать від бажання ВПО. Однак постміграційний контекст відіграє критичну роль у соціально-психологічній адаптації ВПО, після чого він формує умови, в яких відбувається їх інтеграція в нове середовище. Значний вплив на адаптаційний процес мають такі фактори, як безробіття, нестабільність житлових умов, страх перед можливою репатріацією, а також випадки соціальної дискримінації. Ці умови не тільки посилюють відчуття ізоляції, але й створюють постійні стресові фактори для переміщеного населення, які мають вирішальний вплив на процес їх соціально-психологічної адаптації [5, с. 277].

Показником успішної соціально-психологічної адаптації ВПО до нових соціальних умов є їх задоволеність різними аспектами життя та підтримка від приймаючої громади. Та, зокрема, цей процес сильно залежить від їх здатності відновлювати втрачені ресурси та отримувати нові. Тому активне поєднання ресурсного та соціокультурного підходів в контексті соціально-психологічної адаптації ВПО дають їм можливість інтегруватися у приймаючу громаду, забезпечуючи процес розвитку особистісного потенціалу

індивіда в міру його активного включення в різні види діяльності, в сис тему міжособистісних відносин, соціокультурне і соціально-політичне життя суспільства, знаходження умов для реалізації потреб в самоповазі і самоактуалізації особистості [6]. У цьому контексті, державна роль у процесі соціально-психологічної адаптації є надзвичайно важливою, оскільки вона відповідає за створення законодавчих механізмів, необхідних для успішного забезпечення цього процесу. Таким чином, відповідальність за успішність цієї адаптації та інтеграції лежить на тристоронній взаємодії між ВПО, приймаючою громадою та державною політикою.

Підсумовуючи теоретичні пошуки з проблеми соціально-психологічної адаптації ВПО, можемо виокремити критерії та показники цього процесу [7, с. 387]: матеріально-побутовий (наявність комфортного місця проживання, задоволеність умовами місця проживання, можливість забезпечувати не лише базові потреби, наявність щомісячного доходу, якість життя); соціально-правовий (обізнаність щодо можливостей ВПО, доступ до медичних, соціальних послуг, гуманітарної допомоги); діяльнісно-мотиваційний (бажання залишитися жити на новому місці проживанні, бажання допомагати іншим, наявність роботи/бажання працювати, можливість професійної самореалізації, можливість особистісної самореалізації); соціально-психологічний (стабільність емоційного стану, стосунки у сім'ї, стосунки із друзями, наявність нових сформованих дружніх/професійних/ стосунків/знайомств на новому місці проживання, неконфліктність у новому середовищі.).

Зазначені критерії і показники повно розкривають цей феномен в контексті соціокультурного та ресурсного підходів та тристоронньої єдності усіх учасників соціально-психологічної адаптації.

Узагальнення останніх теоретичних положень дозволяє визначити наступні підходи до вивчення категорії адаптації: біологічний (пристосування організму до змін середовища); соціальний (процес і результат соціалізації особистості) і психологічний (інтеріоризована форма розширення індивідуальної свідомості і простору життєвого середовища) [8].

Різні види адаптації перебувають у стані постійної взаємодії, де психологічний складник виступає фундаментом для успішної соціальної адаптації. Соціальна адаптація є комплексом засвоєння стабільних умов середовища та формування стійкої системи взаємин, що відображає рівень психологічної готовності особистості. Поняття адаптації виходить за межі суто функціонального пристосування,

охоплюючи внутрішній психологічний статус індивіда, пов'язаний з системою стратегічних очікувань та ієрархією ціннісних орієнтацій.

Соціальна адаптація передбачає пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування відповідної системи взаємин із соціальними об'єктами, інтеграцію в соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, а також прийняття норм і цінностей нового оточення.

Велику роль у процесі соціально-психологічної адаптації ВПО до нових умов проживання відіграє територіальна громада, яка їх приймає. За статистикою, більшість ВПО обирають міста, що пояснюється порівняно розвиненішою інфраструктурою, більш вільним доступом до різних послуг (медичних, юридичних, освітніх, психологічних, соціальних, розважальних тощо). Головним є рівень довіри, який виникає між внутрішніми переселенцями та громадами, що їх приймають. Але криза довіри все одно існує і проявляється у тривожності, замкненості, недовірі до представників органів місцевої влади, до фахівців соціальної сфери, психологів та ін., а також до місцевих мешканців. Мешканці та громада загалом мають сприймати ВПО як повноцінних членів своєї спільноти. Зі свого боку, ВПО мають враховувати культурний досвід, мову спілкування, стиль життя, традиції громади і включатись у процеси її життєдіяльності.

Залежно від умов проживання, переселенців можна поділити на дві умовні категорії. Перша – це ті, хто мешкають у місцях колективного проживання, таких, як санаторії, гуртожитки, соціальні установи. Вони щоденно взаємодіють із тими, хто пережив подібний досвід, що може як підтримувати адаптацію, так і формувати замкнене середовище з власною динамікою. Друга категорія – це ті, хто живе в орендованому житлі, у родичів чи друзів або в покинутих будинках. Ці люди можуть бути менш включеними в середовище інших ВПО, проте частіше контактують із місцевою спільнотою, що впливає на якість інтеграції [9].

Отже, аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації ВПО доводить необхідність підтримки ВПО різними фахівцями на рівні громади, яка їх приймає. Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому розробленні програми соціально-психологічної адаптації ВПО до нових умов проживання на основі визначеної мети, завдань та результатів дослідження, адже однією з стратегічних цілей Стратегії є сприяння адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі територіальні громади шляхом посилення самостійності, підтримки територіальних громад і адресної підтримки.

Досягнення зазначеної цілі передбачає перехід від тимчасових і фрагментованих рішень до адаптації та стійкої інтеграції ВПО у соціально-економічне життя приймаючих територіальних громад. Зазначене повинно здійснюватися з фокусом на самозарадність осіб та відповідно зменшення залежності від допомоги. Водночас держава забезпечує підтримку ВПО, які потребують постійної допомоги.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що інтеграція ВПО в приймаючі громади буде успішною за умов: налагодження інформаційно-комунікаційного компонента між усіма зацікавленими сторонами та сформованості принципів толерантності; подолання соціокультурних конфліктів між ВПО й членами приймаючих громад; залучення ВПО до ухвалення рішень у приймаючих громадах (участь у консультативно-дорадчих органах з питань ВПО); здійснення психологічного супроводу ВПО; надання безоплатної правової допомоги та/або соціальної послуги представництва інтересів; створення робочих місць для ВПО та підтримки соціального підприємництва; організації програм підвищення кваліфікації та/або перекваліфікації ВПО; створення рівного доступу до освіти й можливостей для відпочинку; налагодження командної взаємодії через спільну волонтерську діяльність; розвиток соціальної згуртованості громади; включення ВПО з дітьми в соціально-виховне середовище приймаючих громад; самоорганізації життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026-2028 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 червня 2026 р. № 598-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/598-2026-%D1%80?find=1&text=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86#w1_31

2. Заверико Н. В., Шашкіна В. М. Соціально-психологічний супровід внутрішньо переміщених осіб у громад. *Педагогічні науки: теорія та практика.* 2023. № 4(48). С. 118–123.

3. Внутрішньо переміщені особи. Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: https://www.ioc.gov.ua/en/analytics/dashboard-vpo

4. Звєрєва І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звєрєвої. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

5. Попова А., Цибуляк Н., Лопатіна Г., Сичікова Я., Романов Р. Соціально-психологічна адаптація як ключ до інтеграції: дослідження досвіду внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій України. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки.* 2024. Вип. 1. С. 272–296.

6. Коваленко А. Б., Хачатурян Ю. Р. Особливості соціально-психологічної адаптації дітей-мігрантів в освітньому середовищі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 3(53). С. 5–19.

7. Романов Р., Попова А. Підходи та показники соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Наука ІІІ тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку :* матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (20–21 квітня 2023 року) : збірник тез. Запоріжжя, 2023. С. 383–387. URL: https://dspace.bdpu.org.ua/items/f1e1e877-20f2-42b1-b913-89a973c3f46a

8. Москаленко А. В. Психологічна адаптація дітей до навчання в умовах воєнного конфлікту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 8(70). С. 95–103.

9. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посібник для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А., Волинець Л. С. (ред.). Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

УДК: 355.211.1:347.63-053.2-056.26](043.2)

Марина Кобак
начальник відділу забезпечення
судового процесу та аналітично-статистичної роботи
Миколаївського окружного адміністративного суду,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ВИХОВАННЯ ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ – ПІДСТАВА ДЛЯ ВІДСТРОЧКИ ВІД ПРИЗОВУ, АЛЕ НЕ ПІДСТВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ.

Питання, що постали перед нашою країною у воєнний час, гострі та

складні. Розбіжності, неточності та недосконаліть в законодавстві створюють купу непорозумінь між обов'язком перед державою з однією сторони, та обов'язком перед сім'єю з іншої сторони.

Одним з прикладів є ситуація, що обговорюється значний проміжок часу в українському суспільстві – сім'я виховує дитину з інвалідністю віком до 18 років.

Не вдаючись до історичного аспекту законодавчих коригувань підстав для надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації та підстав для звільнення з військової служби під час дії воєнного стану, поговоримо про ті, які діють на жовтень 2026 року.

Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а саме статтею 23, передбачені підстави для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації. Серед значної кількості випадків передбачено також, що не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані *жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину з інвалідністю віком до 18 років* (п. 5 ч. 1) [1].

В той же час, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», а саме статтею 26, передбачені підстави для звільнення з військової служби в залежності від виду військової служби та періоду. Що стосується військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, під час дії воєнного стану (п. 2 ч. 4 ст. 26), одна з підстав для їх звільнення – це сімейні обставини або з інших поважних причин (п.п. Г п. 2 ч. 4 ст. 26) [2].

Перелік таких підстав є вичерпним, міститься в ч. 12 ст. 26 вказаного Закону і теж залежить від періоду (мирний час, особливий період, воєнний стан). Підстава, що ми досліджуємо, теж передбачена як поважна причина – *виховання військовослужбовцем дитини з інвалідністю віком до 18 років, у разі відсутності інших осіб, які зобов'язані її виховувати.* [2].

Якщо порівняти досліджувану підставу відстрочки від мобілізації та звільнення з військової служби, то одразу помітно розбіжності. Відстрочку можна отримати лише за самим фактом наявності в сім'ї дитини з інвалідністю до 18 років, а для того, щоб звільнитись з військової служби, потрібно відповідати ще одній умові – відсутність інших осіб, які зобов'язані виховувати таку дитину.

Відомо та законодавче закріплено, що обов'язок виховувати дитину покладено на батьків, яким гарантовано рівність прав та обов'язків щодо дитини. Статтею 150 Сімейного кодексу України визначено: батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї

Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я та безпечні умови життя дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Батьки зобов'язані поважати дитину. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. [3]. Отже, окрім матеріального забезпечення дитини, на батьків покладено і інші вагомі обов'язки.

Проаналізувавши окреслене законодавство, напрошуються такі висновки – відстрочку від мобілізації можна отримати незважаючи на присутність батька або матері, а звільнитись із військової служби неможливо у разі наявності батька або матері.

Ще у березні 2026 року зареєстровано законопроект 15057 «Про внесення змін до статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо усунення обмежень у реалізації права військовослужбовців на звільнення з військової служби у зв'язку з вихованням дитини з інвалідністю віком до 18 років» [4]. Пропонується викласти підставу для звільнення з військової служби наступним чином – виховання військовослужбовцем дитини з інвалідністю віком до 18 років. Без додаткових умов та обмежень, як це прописано в сучасній редакції вказаного закону.

Суспільний резонанс цієї проблеми підтверджується петицією №41/010608-26еп від 12 серпня 2026р. Петиція закликає підтримати зазначений вище законопроект. Автор петиції пояснює сучасну проблематику сімей, які виховують дитину з інвалідністю – необхідність лікування, реабілітації, постійного догляду, поїздок до лікарів, допомоги в побуті та просто присутності обох батьків поруч. У багатьох таких сім'ях мама роками залишається сама з дитиною та цілодобовим доглядом [5]. Станом на 20 жовтня 2026 року петиція набрала 16 703 підписів із 25 000 необхідних для її розгляду. До кінця збору підписів залишилось 23 дні.

В медійному просторі це питання не проходить вповз. Журналісти, спільнота, громадські об'єднання, правозахисники неодноразово піднімали цю тематику.

Судова практика, зважаючи на існуюче законодавство, не задовольняє позови військовослужбовців про звільнення з військової служби із досліджуваної підстави у разі наявності матері або батька.

Лише у випадку самостійного виховання дитини з інвалідністю віком до 18 років такі позови задовольнялись.

Питання настільки очевидне, що не потребує додаткового наукового дослідження. Лише розголосу та відповідної реакції та швидкості законодавця. Законодавець не поспіває за змінами суспільних відносин, які, в свою чергу, дуже швидко коригує життя.

Сподіваємось, що така прогалина в окреслених законах найближчим часом буде усунена саме на користь інтересів дитини та її батьків. Тобто, отримати відстрочку від призову та і звільнитись з військової служби можна буде у випадку виховання дитини з інвалідністю віком до 18 років.

Список використаних джерел

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII: станом на 31.07.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n420 (дата звернення: 19.10.2026).

2. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII: станом на 06.08.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n469 (дата звернення: 19.10.2026).

3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III: станом на 05.08.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n713 (дата звернення: 19.10.2026).

4. Проєкт Закону про внесення змін до статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо усунення обмежень у реалізації права військовослужбовців на звільнення з військової служби у зв'язку з вихованням дитини з інвалідністю віком до 18 років : Законопроект від 09.03.2026 р. № 15057: станом на 11.03.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69674 (дата звернення: 19.10.2026).

5. Просимо відпустити 2000 батьків-військовослужбовців доглядати своїх дітей з інвалідністю : електронна петиція № 41/010608-26еп. Офіційне Інтернет-представництво Кабінету Міністрів України. 2026. URL: https://petition.kmu.gov.ua/petitions/10608 (дата звернення: 20.10.2026).

УДК 342.722:316.647.8(477)

Алла Коваль
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ЯК ЧИННИК ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України проблема протидії мові ворожнечі набуває особливого значення. Вона становить загрозу не лише для міжособистісної комунікації, а й для реалізації принципів рівності, недискримінації, поваги до людської гідності та забезпечення соціальної згуртованості. Мова ворожнечі може використовуватися як інструмент пропаганди, дегуманізації, поляризації суспільства та формування негативного ставлення до окремих соціальних груп. У цифровому середовищі швидкість поширення таких повідомлень посилює ризики стигматизації та соціального виключення.

У сучасному правозахисному підході мова ворожнечі розглядається не лише як агресивна або образлива комунікація, а як явище, здатне сприяти поширенню, виправданню чи підбурюванню до ненависті, дискримінації або насильства щодо особи чи групи осіб. Важливим міжнародним орієнтиром у цій сфері є Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec (2022)16 про боротьбу з мовою ворожнечі. Документ передбачає диференційований підхід до оцінювання її тяжкості та наголошує на необхідності належних і пропорційних заходів реагування [1].

Водночас не кожне образливе висловлювання автоматично становить мову ворожнечі або правопорушення. Для належної оцінки необхідно враховувати зміст висловлювання, контекст його поширення, намір мовця, становище цільової групи та можливі наслідки. Такий підхід дає змогу забезпечити баланс між захистом людської гідності й недискримінацією, з одного боку, та свободою вираження поглядів, гарантованою статтею 10 Європейської конвенції з прав людини, з іншого [2].

Мова ворожнечі може виступати одним із комунікативних механізмів формування та відтворення дискримінації. Її небезпека полягає не лише в конкретному висловлюванні, а й у систематичному поширенні негативних характеристик певної групи. Унаслідок цього її представники можуть сприйматися як «чужі», «небезпечні», «небажані» або такі, що мають меншу соціальну цінність. Подібні уявлення сприяють нормалізації упередженого ставлення та створюють передумови для обмеження соціальної участі відповідних осіб.

Зазначений механізм можна представити як послідовність взаємопов'язаних етапів: стигматизація → формування негативного стереотипу → соціальне дистанціювання → дискримінаційні установки → соціальне виключення. На окремих етапах цей процес може супроводжуватися закликами до насильства або актами прямого насильства. Така послідовність є аналітичною моделлю, що дає змогу простежити можливі наслідки систематичного поширення мови ворожнечі, а не означає, що кожен випадок неодмінно проходить усі зазначені стадії.

В умовах війни особливого значення набувають дегуманізаційна, поляризаційна, мобілізаційна, легітимаційна та маніпулятивна функції мови ворожнечі. Дегуманізація передбачає зображення певної групи як менш гідної поваги або рівного ставлення. Поляризація поділяє суспільство на протиставлені категорії «своїх» і «чужих». Мобілізаційна функція полягає у використанні емоційно забарвлених повідомлень для спонукання до ворожих дій. Легітимаційна функція сприяє виправданню дискримінаційного ставлення, а маніпулятивна – використанню страху, гніву та інших емоцій для формування упереджених уявлень.

В українському контексті ризику стигматизації можуть зазнавати внутрішньо переміщені особи, ветерани, військовослужбовці, представники етнічних, релігійних і мовних меншин, люди з інвалідністю та ЛГБТІК+ спільнота. Наприклад, внутрішньо переміщених осіб можуть представляти як «чужих» або «новоприбулих», ставлячи під сумнів їхню належність до місцевої громади. Ветерани можуть стикатися зі стереотипами про агресивність або нездатність до повернення в цивільне життя. Обговорення ухилення від військового обов'язку також може переходити від оцінки конкретної поведінки до стигматизації людини як «зрадника» чи «ворога». Водночас критика конкретних дій або обговорення суспільно значущих питань самі по собі не є мовою ворожнечі:

визначальними залишаються зміст, контекст і характер висловлювання.

Нормативне підґрунтя протидії дискримінації в Україні становлять, зокрема, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та стаття 161 Кримінального кодексу України. Ці акти регулюють питання захисту рівності й протидії окремим формам дискримінаційної поведінки та розпалювання ворожнечі [3; 4]. Водночас поняття мови ворожнечі не слід ототожнювати з конкретним складом правопорушення: юридична кваліфікація потребує встановлення передбачених законом ознак, а не лише констатації образливого характеру висловлювання.

Відповідно до європейського підходу, ефективна протидія мові ворожнечі має бути комплексною. Вона передбачає вдосконалення правових механізмів і забезпечення ефективного захисту постраждалих; розвиток правопросвітницьких програм щодо прав людини, рівності та відповідальної комунікації; співпрацю держави, громадянського суспільства, медіа й цифрових платформ. Важливими є також моніторинг поширення мови ворожнечі та підтримка груп, які зазнають підвищеного ризику дискримінації [3].

Мова ворожнечі в умовах війни становить комплексну правозахисну та соціальну проблему, оскільки може сприяти формуванню стійких негативних стереотипів, поглибленню соціальних поділів і відтворенню дискримінаційних практик. Її вплив не обмежується окремим висловлюванням, а може проявлятися у поступовому зниженні суспільного визнання та соціальної включеності певних груп. Тому протидія мові ворожнечі має поєднувати належні правові засоби, освіту, відповідальну діяльність цифрових платформ і підтримку постраждалих. Водночас усі заходи реагування повинні враховувати свободу вираження поглядів і відповідати принципам необхідності та пропорційності. Такий підхід є важливою умовою захисту людської гідності, рівності та демократичних цінностей в Україні.

Список використаних джерел

1. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech. Adopted on 20 May 2022. URL: https://www.coe.int/en/web/combating-hate-speech/recommendation-on-combating-hate-speech

2. Council of Europe. European Convention on Human Rights. Articles 8, 10 and 14. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng

3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Стаття 161. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

УДК 342.9

Вікторія Кур'ян
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри
конституційного та адміністративного
права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ, ОСІБ ВИКЛЮЧЕНИХ З ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ, АЛЕ ПРИЗВАНИХ ДО ЛАВ ЗСУ, ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Нагальною в сьогоденні стала проблема доступу до правосуддя в адміністративному судочинстві України, непридатних осіб, виключених з військового обліку але призваних на службу до лав Збройних Сил України в рамках мобілізації, відтак, актуальність даного дослідження не викликає жодних сумнівів.

Формально, доступ до правосуддя існує, адже Кодекс адміністративного судочинства України (далі КАСУ) визначає, що за наявності процесуальної дієздатності позивача та за відповідності дотримання вимог щодо позовної заяви, документів доданих до неї, за дотримання правил підсудності та строків, установлених законом, особа має право захистити свої права у судовому порядку.

Так, відповідно до ст. 171 КАСУ визначено, що суддя після одержання позовної заяви з'ясовує, чи:

1) подана позовна заява особою, яка має адміністративну процесуальну дієздатність;

2) має представник належні повноваження (якщо позовну заяву подано представником);

3) відповідає позовна заява вимогам, встановленим статтями 160, 161, 172 цього Кодексу;

4) належить позовну заяву розглядати за правилами адміністративного судочинства, і чи подано позовну заяву з дотриманням правил підсудності;

5) позов подано у строк, установлений законом (якщо позов подано з пропущенням встановленого законом строку звернення до суду, то чи достатньо підстав для визнання причин пропуску строку звернення до суду поважними) [1].

Але, як свідчить практика адміністративного судочинства, безліч адміністративних позовів повертаються заявникові з мотивацією, що суди посилаються або на необхідність максимально чітко зазначити дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що порушили її право, та повинна вказати спосіб захисту свого порушеного права, або на відсутність доказів на підтвердження існування спірних правовідносин та вчинення відповідачем (суб'єктом владних повноважень) оскаржуваних дій (бездіяльності).

Причому, саме суб'єкт владних повноважень дії або бездіяльність якого оскаржується, або не надає такі документи, посилаючись на сплив строків зберігання або ж взагалі їх не створює (наприклад, картку медичного обстеження особи на основі якої виноситься Постанова про придатність до військової служби особи, яка втратила статус військовозобов'язаного, коли раніше була виключена з обліку).

Однак, з огляду на правову доктрину, міжнародні джерела права, практику ЄСПЛ та висновки Великої палати Верховного Суду, такий підхід окружних адміністративних судів не можна визнати таким, що відповідає забезпеченню права на справедливий суд.

Відповідно до науково-практичного коментаря Кодексу адміністративного судочинства України за загальною редакцією д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка [2, с. 220], позовна заява тлумачиться як документ, який пред'являється позивачем до суду в установленій процесуальним законом формі та містить вимогу про примусовий захист порушеного права чи інтересу.

Частина 5 коментованої статті визначає перелік відомостей, які мають бути зазначені у позовній заяві. Такий перелік не є вичерпним, згідно ч. 9 цієї статті. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, встановлених ст. 78 цього Кодексу. В адміністративних справах про

протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо правомірності свого рішення дії чи бездіяльності покладається на відповідача (ч. 2 ст. 77 цього Кодексу). Відповідно до ст. 72 цього Кодексу, доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими, електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків [2, с. 220].

Одним із міжнародних джерел права в Україні є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини): вона ратифікована Україною 17.07.1997 року та набрала чинності для України 11.09.1997 року [3].

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [3].

Статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено право на ефективний засіб правового захисту, і нею передбачається, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження[3].

Зважаючи на тлумачення в практиці ЄСПЛ статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, можна дійти висновку про те, що право на доступ до суду включено до цієї статті.

Так, згідно Правової позиції ЄСПЛ у справі «CAÑETE DE GOÑI v. SPAIN» Рішення від 15 жовтня 2002 року заява № 55782/00 щодо дотримання судами принципу правової визначеності, Європейський суд з прав людини зазначив, що згідно з його прецедентною практикою, пункт 1 статті 6 Конвенції втілює «право на справедливий суд», одним з аспектів якого є «право на доступ», тобто право порушувати провадження в судах. Для того, щоб право на доступ було ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дію, яка є втручанням у її права. Це не стосується лише тих судових справ, які вже розпочалися, оскільки на це положення також може послатися «будь-хто, хто вважає, що втручання у здійснення

одного з його (цивільних) прав є незаконним, і скаржиться, що він не мав можливості звернутися із таким позовом до суду, який відповідає вимогам пункту 1 статті 6 Конвенції». Також ЄСПЛ нагадав, що перш за все національні органи влади, зокрема суди, повинні вирішувати проблеми тлумачення процесуальних норм, які стосуються подання документів або для подання скарг [4].

Також ЄСПЛ у п. 36. Справи «Пономаренко проти України» (Заява N 13156/02) Рішення від 14 червня 2007 року повторює, що, відповідно до його прецедентної практики, п. 1 статті 6 передбачає «право на суд», яке включає не тільки право ініціювати провадження, але також і право домогтися «вирішення» спору судом (див., mutatis mutandis, рішення у справі Multiplex v. Croatia, заява N 58112/00, від 10 липня 2003 року, п. 45). Для того, щоб це право було ефективним, особа повинна мати чітко визначену та дієву можливість оскаржити подію, яка становить втручання у його чи її права (див. рішення у справі Bellet v. France, від 4 грудня 1995 року, п. 36) [5].

Відповідно до висновку Великої Палати Верховного Суду, зазначеного у п. 15 Постанови від 12.02.2020 року № 640/7310/19 щодо дотримання положень ст.160 КАСУ, зазначено: «15. Форма та зміст позовної заяви закріплені у статті 160 КАС України. Згідно із частиною першою статті 160 КАС України у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування [6].

Відповідно до пунктів 4, 5, 9 частини п'ятої статті 160 КАС України, в позовній заяві зазначаються, зокрема: зміст позовних вимог і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, а в разі подання позову до декількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з відповідачів; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; у справах щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб`єкта владних повноважень – обґрунтування порушення оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю прав, свобод, інтересів позивача.

З цих законодавчих положень випливає те, що особа, яка вважає, що порушені її права, свободи чи інтереси, і яка у зв`язку із цим звертається за їх захистом до адміністративного суду, має зазначити в позовній заяві: хто, який саме суб`єкт владних повноважень (а якщо відповідачем може бути суб`єкт господарювання, то який саме) порушив її права чи інтереси, яким чином, якими діями (рішенням, бездіяльністю) відбулося втручання в її права, які саме права були порушені, чи належать вони позивачу, які обставини про це свідчать.

Закон не передбачає вимог щодо обсягу, повноти чи слушності доводів позовної заяви, але приписує щонайменше сформулювати суть

(зміст) порушення, яким чином воно негативно позначилось на правах особи, яка звертається з позовом, яким чином може бути відновлено порушене право.

Зміст та обсяг порушеного права та викладення обставин, якими воно підтверджується, в кожному конкретному випадку можуть різнитися, але принаймні на рівні формулювання викладу їх змісту мають бути достатніми, щоб визначити предмет спору, його юрисдикційну належність, характер вимог, часові межі події порушення, нормативне регулювання спірних відносин, а також обставини, за яких можна ухвалити одне з обов`язкових процесуальних рішень, пов`язаних із визнанням позовної заяви прийнятною/неприйнятною [6].

Виснуване Великою Палатою Верховного Суду у п. 15 Постанови від 12.02.2020 року у справі № 640/7310/19 щодо дотримання положень ст.160 КАСУ кореспондується із поняттями адміністративної доктрини про позовну заяву та стадії адміністративного процесу.

Загальновідомо, що стадіями адміністративного судочинства є:

1) Порушення адміністративної справи в адміністративному суді (де звернення до адміністративного суду кореспондується з відкриттям провадження в адміністративній справі);

2) Підготовка адміністративної справи до судового розгляду (підготовче провадження);

3) Судовий розгляд адміністративної справи.

Також слід звернути увагу на те, що Європейський Суд у Рішенні ЄСПЛ, Справа «Рисовський проти України» 20 жовтня 2011 року (Заява № 29979/04), зокрема у п. 70 та 71, підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування»: «п. 71. Принцип «належного урядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість (див. зазначене вище рішення у справі «Москаль проти Польщі» (Moskal v. Poland), n. 73). Будь-яка інша позиція була б рівнозначною, inter alia, санкціонуванню неналежного розподілу обмежених державних ресурсів, що саме по собі суперечило б загальним інтересам (див. там само). З іншого боку, потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу (див., mutatis mutandis, рішення у справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pine v. the Czech Republic), заява № 36548/97, п. 58, ECHR 2002-VIII). Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не

повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (див. зазначене вище рішення у справі «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), п. 74). Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (див., серед інших джерел, mutatis mutandis, зазначене вище рішення у справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pine v. the Czech Republic), n. 58, а також рішення у справі «Ґаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia), заява № 32457/05, п. 40, від 13 грудня 2007 року, та у справі «Трґо проти Хорватії» (Trgo v. Croatia), заява № 35298/04, п. 67, від 11 червня 2009 року) [7].

Відповідно, авторка вважає, що на стадії порушення адміністративної справи перевіряти належність чи неналежність одного з відповідачів при наявності декількох відповідачів, якщо хоч один із них є суб'єктом владних повноважень, а інші можуть бути його структурними підрозділами, є створенням додаткової перешкоди для доступу до правосуддя, а відтак, і позбавлення особи права на справедливий суд, бо в адміністративному праві наявний інститут заміни неналежного відповідача, який включає процесуальний механізм на заміну належним відповідачем без закриття провадження у справі, на стадії підготовчого провадження.

Те ж саме стосується і обставин справи та визначення достатності доказів, адже остаточне встановлення обставин справи та достатність, належність і допустимість доказів оцінюється суддею на стадії розгляду справи по суті.

Підсумовуючи вищенаведений аналіз, слід зазначити, що задля того, щоб ефективний засіб правового захисту був можливим, суд першої інстанції має відкрити провадження у справі, якщо, виходячи із вимог закону, права та свободи особи порушені саме суб'єктом владних повноважень, і, на стадії підготовчого провадження, виконати передбачені адміністративним процесуальним законодавством завдання, а не позбавити особу права на справедливий суд.

Інакше вбачається тенденція збільшення звернень українців до Європейського суду з прав людини саме за ст. 6 та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що, на наше переконання, буде збільшувати витрати держави на відшкодування, а також негативно впливатиме на ставлення громадян України до судової гілки влади.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України. Станом на 01.01.2026 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9587 (дата звернення 19.10.2026).

2. Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 522с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) ратифікована Україною 17.07.1997 року. Станом на 01.08.2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 19.10.2026).

4. Рішення ЄСПЛ у справі «CAÑETE DE GOÑI v. SPAIN» від 15 жовтня 2002 року. Заява № 55782/00. URL: 4 https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60684%22]} (дата звернення 19.10.2026).

5. Рішення ЄСПЛ у справі «Пономаренко проти України» від 14 червня 2007 року. Заява N 13156/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_228#Text (дата звернення 19.10.2026).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2020 року у справі № 640/7310/19. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/88265312 (дата звернення 19.10.2026).

7. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року. Заява № 29979/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text (дата звернення 19.10.2026).

УДК 327:341.24(477)

Іванна Лісна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри
історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Російсько-українська війна є одним із найбільш масштабних викликів сучасному міжнародному правопорядку та системі європейської безпеки. Її початок пов'язаний з окупацією Російською Федерацією Криму та розгортанням збройного конфлікту на території Донецької і Луганської областей, а у 2022 р. він переріс у повномасштабну агресію. Такий характер війни зумовлює необхідність розглядати її врегулювання не лише як політичний процес припинення бойових дій, а як комплексне політико-правове завдання, що охоплює відновлення територіальної цілісності України, забезпечення міжнародної відповідальності держави-агресора, гарантування безпеки та створення умов для довгострокового миру [1].

Сучасна система міжнародних відносин характеризується значною турбулентністю та трансформацією усталеного світового порядку. Зміни у співвідношенні політичних і безпекових сил посилюють значення військового, економічного, інформаційного та дипломатичного факторів у міжнародній політиці [2]. У таких умовах врегулювання російсько-української війни має розглядатися не ізольовано, а в контексті ширших процесів трансформації міжнародної безпеки.

Правовою основою врегулювання має залишатися міжнародне право. Російська агресія проти України порушує фундаментальні принципи міжнародного правопорядку, зокрема суверенітет і територіальну цілісність держав, заборону застосування сили та невтручання у внутрішні справи. Відтак будь-який мирний процес не може передбачати легалізацію окупації українських територій або відмову від основоположних принципів міжнародного права. Історичний досвід формування міжнародних механізмів забезпечення миру свідчить, що стабільність міжнародного порядку залежить від

наявності дієвих гарантій дотримання встановлених правил та відповідальності за їх порушення [3, с. 610–613].

Важливим напрямом правового врегулювання є притягнення держави-агресора та винних осіб до міжнародно-правової відповідальності. Україна використовує міжнародні судові та інші механізми для захисту своїх прав та інтересів. При цьому майбутнє врегулювання має передбачати не лише припинення активних бойових дій, а й вирішення питань відшкодування завданих збитків, захисту прав постраждалих осіб, повернення незаконно переміщених осіб і дітей, а також створення гарантій недопущення повторення агресії. Саме поєднання дипломатичних переговорів із міжнародно-правовими механізмами відповідальності може створити передумови для справедливого та стійкого миру [2].

Політична перспектива врегулювання безпосередньо пов'язана із формуванням ефективної системи міжнародних безпекових гарантій для України. Саме припинення бойових дій без усунення причин і передумов повторної агресії не забезпечує довгострокової стабільності. Тому політичний процес має включати не лише переговорний компонент, а й домовленості щодо безпеки, міжнародної підтримки обороноздатності України, санкційної політики та механізмів реагування на можливі нові загрози. Безпекове середовище України потребує довгострокового прогнозування та формування системи спроможностей, здатних протистояти воєнним і невійськовим загрозам [4].

Окреме значення має військова безпека України. Вона є складовою національної безпеки та передбачає здатність держави захищати суверенітет, територіальну цілісність і національні інтереси від воєнних загроз. У післявоєнний період оборонний сектор не може бути послаблений, навпаки, необхідними є його інституційне реформування, модернізація, удосконалення системи управління та логістики, підвищення сумісності з державами-партнерами і подальше наближення до стандартів НАТО [4]. Важливо, щоб реформування сектору безпеки і оборони здійснювалося не лише кількісно, а передусім через підвищення його ефективності та спроможності реагувати на нові види загроз.

Важливим чинником політичного врегулювання є міжнародна підтримка України. Допомога міжнародних партнерів повинна охоплювати не тільки військову та гуманітарну складові, а й фінансову підтримку, відновлення інфраструктури, інституційні реформи та сприяння європейській інтеграції. У наданій аналітичній доповіді Центру Разумкова наголошується на необхідності міжнародної

координації зусиль щодо протидії російській агресії та підтримки України [5]. У цьому контексті Європейський Союз та інші міжнародні партнери мають відігравати важливу роль у формуванні довгострокової архітектури безпеки та післявоєнного відновлення України.

Водночас перспективи врегулювання не обмежуються військово-політичною сферою. Значною проблемою є гуманітарні наслідки війни, які безпосередньо впливають на стабільність українського суспільства. Руйнування медичної, освітньої та культурної інфраструктури, переміщення населення, втрата житла, психологічні травми та зниження соціальної безпеки вимагають формування комплексної державної політики після завершення активних бойових дій. Гуманітарна складова повинна розглядатися як невід'ємна частина національної безпеки, оскільки саме люди та їхній потенціал є основою відновлення держави [6].

Особливе значення матимуть відновлення людського капіталу та соціальна адаптація населення. Після завершення війни держава повинна забезпечити умови для повернення внутрішньо переміщених осіб і громадян, які перебувають за кордоном, реінтеграції ветеранів, психологічної та соціальної реабілітації постраждалих. Реабілітація має бути спрямована не лише на подолання психологічних наслідків війни, а й на відновлення гідності, соціальної самостійності та можливості повноцінної участі людини в суспільному житті [7].

Не менш важливою є інформаційна безпека, оскільки російська агресія супроводжується масштабним використанням інформаційно-психологічних технологій. Пропаганда, дезінформація, маніпулювання суспільною свідомістю, кібератаки та інші інструменти гібридної війни спрямовані на послаблення державних інституцій, зниження довіри громадян і міжнародних партнерів та дестабілізацію суспільства [8, 9]. Тому після завершення активної фази війни Україна повинна зберігати спроможність протидіяти інформаційним загрозам.

Правові та організаційні заходи у цій сфері мають поєднуватися з розвитком медіаграмотності населення, підвищенням рівня кібербезпеки, підготовкою відповідних фахівців та удосконаленням державної інформаційної політики. Кібербезпека в умовах гібридної війни потребує комплексного адміністративно-правового забезпечення, оскільки сучасні конфлікти дедалі більше виходять за межі традиційного поля бойових дій [10]. Водночас важливо не допустити використання заходів інформаційної безпеки для невиправданого обмеження свободи слова та інших фундаментальних прав людини.

Окремий блок становить конституційно-правовий аспект післявоєнного врегулювання. Запровадження воєнного стану

обумовило особливий правовий режим, за якого допускається тимчасове обмеження окремих конституційних прав із дотриманням визначених Конституцією України меж. Водночас низка прав не може бути обмежена навіть в умовах воєнного стану. Після припинення воєнного стану особливої актуальності набуде відновлення повноцінного функціонування демократичних інститутів, забезпечення верховенства права та гарантування прав і свобод людини [11].

Важливим є також забезпечення стабільності функціонування державної влади у перехідний та післявоєнний періоди. Взаємодія Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України має ґрунтуватися на конституційному розподілі повноважень, прозорості та взаємній відповідальності. Відновлення територій, державних інституцій та правопорядку на деокупованих територіях потребуватиме чіткої законодавчої бази та узгодженого плану дій.

Отже, політичні та правові перспективи врегулювання війни в Україні мають розглядатися як комплексна система взаємопов'язаних заходів. Її основними елементами повинні бути припинення російської агресії, відновлення територіальної цілісності України, забезпечення міжнародно-правової відповідальності агресора, створення дієвих безпекових гарантій, зміцнення обороноздатності держави, відновлення гуманітарної та критичної інфраструктури, захист інформаційного простору, реабілітація населення та відновлення повноцінного функціонування демократичних інститутів. Перспективним напрямом залишається подальше поглиблення співпраці з Європейським Союзом та іншими міжнародними партнерами.

Таким чином, стійке врегулювання війни не може зводитися лише до припинення бойових дій. Воно має забезпечити такий політичний і правовий порядок, за якого буде гарантовано суверенітет України, захист її територіальної цілісності, права людини, відповідальність за міжнародні злочини та недопущення повторення агресії. Саме поєднання міжнародно-правових механізмів, дипломатії, безпекових гарантій, внутрішніх реформ і післявоєнного відновлення може сформувати основу для тривалого миру та стабільності України.

Список використаних джерел

1. Панфілов О. Ю., Онипценко П. М. Сучасний двополярний світ: діалектика становлення. *Україна в умовах формування нового світового порядку* : зб. матеріалів XXXV Харків. політол. читань (м. Харків, 28 квіт. 2023 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т

ім. Ярослава Мудрого ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2023. с. 34–35

2. Требін М. П. Турбулентність сучасного світового порядку. *Україна в умовах формування нового світового порядку* : зб. матеріалів XXXV Харків. політол. читань (м. Харків, 28 квіт. 2023 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2023. с. 47.

3. Аношина Н-Т. Ю. Гарантії міжнародного правопорядку моделі Віденського конгресу 1814-1815 рр. *Держава і право.* 2009. Вип. 44. С. 610-613

4. Ковальчук П. Безпекове середовище 2033 : монографія. Київ : НУОУ імені Івана Черняховського, 2022. 117 с.

5. Російсько-українська війна: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова.11 с.

6. Зубченко С. О. Гуманітарна складова у стратегічних документах із національної безпеки України : Аналіт. записка. Серія : Гуманітарний розвиток. 2019. № 3. 5 с.

7. Панченко О. А., Антонов В. Г. Реабілітація як складова державної політики у сфері інформаційно-психологічної безпеки. *Теорія та практика державного управління.* 2020. Вип. 2 (69). С. 8–17.

8. Панченко О. А., Кабанцева А. В., Сердюк І. А. Потреби особистості в інформаційній безпеці : монографія. Кив : КВІЦ. 2020. 332 с.

9. Марута Н. О., Маркова М .В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології.* 2015. Том 23, Вип. 3(84). С. 21–28.

10. Дубина А. М. Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість. Київ : НТУУ «КПІ». 2011. 57 с.

11. Веселова Л. Ю. Кібербезпека в умовах гібридної війни: адміністративно-правові засади : монографія / Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса : Гельветика, 2020. 486 с.

12. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Правова єдність, 2010. 432 с.

УДК: 347.453

Анастасія Медведенко
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Вікторія Кур'ян
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри
конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АУТСТАФІНГУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Аутстафінг – це одна з сучасних моделей організації праці, яка змінює традиційне уявлення про трудові відносини між працівником і роботодавцем. У класичній моделі працівник укладає трудовий договір із підприємством, працює в його інтересах і підпорядковується його керівництву. За аутстафінгу ситуація складніша: працівник офіційно працевлаштований в одній компанії, але фактично виконує роботу для іншої. Виникають важливі питання сучасного трудового права: хто повинен нести відповідальність за людину, яка юридично працює в одній компанії, а фактично – в іншій? Саме навколо цього питання створюються дискусії щодо захисту трудових прав, соціальних гарантій, податкових зобов'язань, відповідальності роботодавців і меж гнучкості бізнесу.

В Україні правове регулювання аутстафінгу має свою особливість: у законодавстві ця модель не оформлена як окремий універсальний інститут із назвою «аутстафінг», яку часто використовують у практиці. Натомість Закон України «Про зайнятість населення» містить статтю 39, яка регулює діяльність суб'єктів господарювання, що наймають працівників для подальшого виконання ними роботи в іншого роботодавця. Це одна з ключових правових норм для розуміння відповідної моделі. Вона передбачає, зокрема, укладення договору між роботодавцями, обов'язки щодо виплати заробітної плати, забезпечення належного режиму праці й відпочинку та сплати єдиного соціального внеску [1].

На практиці український аутстафінг зазвичай передбачає участь трьох сторін: компанії-провайдера, компанії-замовника та працівника. Провайдер укладає з людиною трудовий договір, оформлює прийняття на роботу, веде кадрову документацію, нараховує заробітну плату та виконує передбачені законом обов'язки роботодавця. Замовник визначає виробничу потребу, надає робоче місце, організовує виконання конкретних завдань і контролює робочий процес у межах домовленостей. Працівник виконує свої трудові обов'язки на користь замовника, але його формальним роботодавцем залишається провайдер.

Водночас існує ризик використання аутстафінгу для приховування фактичних трудових відносин або штучного зменшення соціальних гарантій. Якщо працівник роками виконує постійну роботу на підприємстві, підпорядковується його керівникам, але не має реального доступу до умов і гарантій, які надаються порівнюваним працівникам, виникають питання щодо справедливості такої моделі. Не менш серйозним ризиком є неплатоспроможність провайдера: затримка виплати зарплати або несплата обов'язкових внесків може безпосередньо зачепити працівника, навіть якщо він сумлінно виконує роботу для замовника.

Саме тому аутстафінг в Україні потрібно розглядати не лише, як інструмент кадрової оптимізації, а і як механізм розподілу відповідальності. Для працівника ключовими є стабільність доходу, зрозумілі умови праці, захист від дискримінації та можливість реалізувати свої права. Для замовника – безперервність виробничого процесу, якість роботи й правова визначеність. Для провайдера – належне виконання функцій роботодавця, прозорий розрахунок вартості послуг і контроль за дотриманням трудових гарантій.

У країнах Європейського Союзу модель, найближча до класичного аутстафінгу, зазвичай називається temporary agency work – тимчасова агентська праця, або labour hire. Вона має спільну правову основу, але правила її застосування відрізняються залежно від країни. Основним документом на рівні ЄС є Директива 2008/104/ЄС про тимчасову агентську працю. Її мета полягає в тому, щоб поєднати гнучкість зайнятості з реальним захистом працівників. Один із головних принципів директиви – рівне ставлення: протягом періоду роботи в компанії-замовнику основні умови праці тимчасового працівника мають бути не гіршими за ті, які застосовувалися б до нього, якби компанія найняла його безпосередньо на аналогічну посаду. Це стосується, зокрема, оплати праці, тривалості робочого часу, надурочних годин, перерв, відпочинку та відпусток у межах

відповідного національного законодавства. Директива також передбачає рівний доступ до певних колективних зручностей на робочому місці, сприяння професійному навчанню та заборону стягувати з працівників плату за їх працевлаштування через агентство [2].

Однією з цікавих критичних праць є стаття американської соціологині Еміне Фідан Елджіоглу (Emine Fidan Elcioglu) Producing Precarity: The Temporary Staffing Agency in the Labor Market, опублікована у 2010 році в журналі Qualitative Sociology. Авторка досліджувала діяльність агентства тимчасової зайнятості на основі польової роботи. Її висновок полягає в тому, що кадрові агентства можуть допомагати людям знаходити роботу й переходити між робочими місцями, але водночас здатні відтворювати структурну вразливість працівників. Зокрема, у дослідженій нею моделі агентство формувало групу працівників, які постійно працювали на тимчасових умовах, і ширше коло людей, яких залучали за наявності додаткової потреби в персоналі. Перші отримували перевагу під час розподілу робочих місць, тоді як інші залишалися в менш стабільному становищі. Цей висновок важливий для розуміння того, що нестабільність зайнятості не завжди проявляється у формі безробіття. Людина може постійно працювати, але не мати впевненості в тому, чи отримає наступне завдання, скільки триватиме робота та чи зможе планувати своє професійне й особисте життя. Таким чином, формальна наявність роботи не обов'язково означає наявність стабільної зайнятості. Для українських реалій цей підхід дає підстави поставити запитання: чи є аутстафінг способом швидко інтегрувати людину на ринок праці, чи в окремих випадках він перетворюється на механізм постійного перебування працівника в невизначеному статусі? Відповідь залежить від умов працевлаштування, тривалості направлення, реальних можливостей переходу на постійну роботу та рівня соціального захисту [6, 117–136].

Важливий сучасний внесок у цю дискусію зробив дослідник Вутер Звісен (Wouter Zwysen) у статті Working apart: Domestic outsourcing in Europe, опублікованій у 2024 році в European Journal of Industrial Relations. Автор аналізує дані європейських країн за 2001-2020 роки, використовуючи дані обстеження робочої сили ЄС. Він досліджує ширше явище внутрішнього аутсорсингу, зокрема випадки, коли працівник юридично належить до однієї компанії, але фактично працює на іншу, а також працевлаштування через агентства тимчасової зайнятості. Звісен виявляє, що внутрішній аутсорсинг у Європі загалом зростав, а працівники, залучені через зовнішніх

провайдерів, у середньому мали гірші умови праці порівняно з відповідними групами працівників. Особливу увагу автор приділяє людям із нижчим рівнем формальної освіти, які можуть опинитися поза основним кадровим складом підприємства та втрачати доступ до кращих умов оплати, премій і стабільної зайнятості. Один із ключових аргументів дослідника полягає в тому, що підприємство може продовжувати контролювати роботу людини, але юридично не бути її роботодавцем. У такому разі працівник залишається частиною виробничого процесу, однак може бути виключений із системи винагород і переваг, доступних безпосередньо найнятим співробітникам [7].

У Німеччині тимчасова агентська праця регулюється спеціальним законом – Arbeitnehmerüberlassungsgesetz (AÜG). Цей приклад показує, як держава може одночасно дозволяти гнучке залучення персоналу та встановлювати чіткі межі для роботодавців. За загальним правилом агентство, яке передає своїх працівників іншій компанії для виконання роботи під її керівництвом, повинно мати відповідний дозвіл. Закон також вимагає, щоб направлення працівника було належно оформлене, а договірні відносини не приховували фактичної моделі використання персоналу. Загальний граничний строк роботи одного тимчасового працівника в одного замовника становить 18 місяців поспіль, хоча за визначених законом умов колективні угоди можуть передбачати відступи від цього правила. Важливим є принцип рівного ставлення, який охоплює не лише оплату, а й основні умови праці. Водночас закон передбачає спеціальні правила щодо оплати, колективних угод та окремих винятків. Німецький підхід цікавий тим, що держава не покладається виключно на договір між агентством і підприємством. Вона встановлює формальні умови діяльності посередника, правила направлення працівника та обмеження, спрямовані на запобігання зловживанням. Це особливо важливо у випадках, коли тимчасова зайнятість фактично стає постійною, а працівник тривалий час працює в одному колективі, не отримуючи належного статусу чи умов, співмірних із гарантіями штатного персоналу [3].

Польща є особливо цікавим прикладом для України через географічну близькість, активну трудову міграцію та поширеність агентської зайнятості у виробництві, логістиці, складській діяльності й сезонних роботах. Основним спеціальним актом є Закон про працевлаштування тимчасових працівників. Він визначає агентство тимчасової зайнятості як роботодавця, який наймає працівника для виконання тимчасової роботи на користь і під керівництвом так званого роботодавця-користувача. Закон передбачає, що така робота

має відповідати визначеним потребам, зокрема сезонному, періодичному чи тимчасовому характеру або необхідності заміщення відсутнього працівника. Агентство та роботодавець-користувач повинні погодити ключові параметри роботи, зокрема її вид, кваліфікаційні вимоги, очікувану тривалість, робочий час і місце виконання. Польська модель демонструє, що правове регулювання тимчасової праці – це не лише питання укладення договору між двома компаніями. Воно охоплює і конкретні обмеження щодо робіт, які можна доручати тимчасовим працівникам, і розподіл обов'язків між агентством та підприємством, де людина фактично працює. Зокрема, роботодавець-користувач відіграє важливу роль у забезпеченні охорони праці: він має інформувати про ризики, організовувати відповідні заходи безпеки та забезпечувати необхідні засоби захисту в межах вимог законодавства. Це важливо для працівників, які працюють на виробництві, складах або з обладнанням, де порушення правил безпеки може мати серйозні наслідки [4].

Франція пропонує ще один показовий підхід. Тимчасова агентська праця там регулюється нормами Трудового кодексу, а модель передбачає участь агентства тимчасової зайнятості та компанії-користувача. Агентство виступає роботодавцем, тоді як підприємство організовує фактичне виконання роботи. При цьому французькі правила закріплюють принцип рівного ставлення до тимчасових працівників у порівнянні з працівниками компанії-користувача, зокрема щодо умов виконання роботи та відповідних соціальних гарантій. Підприємство-користувач відповідає за визначені законом аспекти організації роботи, зокрема за тривалість робочого часу, відпочинок, охорону здоров'я та безпеку. За певних порушень у сфері безпеки відповідальність може стосуватися як підприємства-користувача, так і агентства. Французький приклад особливо важливий для дискусії про межі відповідальності. Працівник може не бути штатним співробітником підприємства, але це не означає, що підприємство не відповідає за умови, в яких він працює. Якщо людина виконує роботу на його території, користується його обладнанням і зазнає виробничих ризиків, правове регулювання має враховувати реальний розподіл контролю та можливостей запобігати шкоді. Таким чином, відповідальність розподіляється не лише за формальним статусом роботодавця, а й за конкретними обов'язками кожної сторони [5].

Порівняння цих країн дає змогу побачити спільну тенденцію: європейська модель не відмовляється від гнучкої зайнятості, але намагається не допустити, щоб гнучкість бізнесу перетворювалася на

нестабільність і беззахисність працівника. Якщо порівнювати Україну, Німеччину, Польщу та Францію, то основна відмінність полягає не в самому факті залучення працівників через іншу компанію, а в тому, наскільки детально законодавство регламентує цю модель і які механізми захисту надає працівникові.

На нашу думку, ключове питання для України полягає не в тому, чи потрібно дозволяти аутстафінг, а в тому, як зробити його прозорим, економічно виправданим і безпечним для працівника. Надмірне обмеження цієї моделі може зменшити гнучкість бізнесу, ускладнити сезонне наймання та збільшити адміністративні витрати. Проте недостатня визначеність правил по аутстафінгу може створювати можливості для зловживань, прихованих трудових відносин і перекладання ризиків із підприємства на працівника. Для України корисним напрямом розвитку могло б стати чіткіше розмежування тимчасової агентської праці та аутсорсингу, зрозумілі правила розподілу відповідальності за охорону праці й виплату заробітної плати, ефективний контроль за дотриманням трудових гарантій і прозорість договорів між компаніями.

Отже, аутстафінг є закономірною відповіддю на потребу сучасної економіки в гнучких формах організації праці. Він дає підприємствам можливість оперативно залучати персонал, зменшувати адміністративне навантаження та реагувати на зміни ринку. Водночас така модель створює ризики розмивання відповідальності між формальним роботодавцем і підприємством, у якому людина фактично працює. Досвід Німеччини, Польщі, Франції та Європейського Союзу загалом демонструє, що гнучкість зайнятості може поєднуватися з трудовими гарантіями завдяки спеціальному регулюванню, принципу рівного ставлення, чіткому розподілу обов'язків і контролю за діяльністю агентств.

Список використаних джерел

1. Про зайнятість населення : Закон України № 5067-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення: 14.10.2026).

2. Директива 2008/104/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 листопада 2008 року про тимчасову агентську працю URL: https://eur-lex.europa.eu/legal (дата звернення: 14.10.2026).

3. Німеччина – Arbeitnehmerüberlassungsgesetz (AÜG), Act on Temporary Agency Work. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ (дата звернення: 14.11.2026).

4. Польща – Ustawa z dnia 9 lipca 2003 r. o zatrudnianiu pracowników tymczasowych. Закон про працевлаштування тимчасових працівників. URL: https://eli.gov.pl/api/acts/ (дата звернення 14.10.2026).
5. Франція – Code du travail numérique, Le contrat de travail temporaire. Офіційне пояснення правил тимчасової праці, розподілу обов'язків та гарантій працівників. URL: https://code.travail.gouv.fr/ (дата звернення: 14.10.2026).
6. Elcioglu E. F. (2010). Producing Precarity: The Temporary Staffing Agency in the Labor Market. *Qualitative Sociology,* 33, 117–136. URL: https://link.springer.com/
7. Zwysen, W. (2024). Working apart: Domestic outsourcing in Europe. *European Journal of Industrial Relations.* URL: https://journals.sagepub.com/

УДК 343.13:342.4(477)

Крістіна Наглюк
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна
Надія Сенченко
кандидат юридичних наук, доцент
Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК НОРМ ПРЯМОЇ ДІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Застосування норм Конституції України як норм прямої дії у кримінальному провадженні є ключовим інструментом забезпечення прав і свобод людини, верховенства права та законності під час здійснення судочинства. У системі кримінального процесу конституційні положення слугують не лише нормативно-правовим фундаментом, а й безпосередніми регуляторами кримінальних процесуальних відносин, особливо у випадках існування прогалин у законодавстві або виникнення колізій між процесуальними нормами та Основним Законом України.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичних засад та практичних аспектів безпосереднього застосування норм Конституції України як норм прямої дії судом і сторонами кримінального

провадження, висвітлення проблемних питань перевірки конституційності законів та використання принципу аналогії при захисті прав учасників процесу.

Принцип прямої дії норм Основного Закону закріплений безпосередньо у нормативно-правовій тканині національної правової системи. Згідно зі статтею 8 Конституції України [1], в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [1]. У кримінальному процесуальному вимірі ця норма знаходить свій розвиток через механізм обов'язкового врахування конституційних стандартів при прийнятті будь-яких процесуальних рішень.

Згідно зі статтею 8 Кримінального процесуального кодексу України [2], кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини [2]. Поєднання норми-принципу прямої дії з верховенством права створює обов'язок для судді та органів досудового розслідування оцінювати процесуальні дії не лише через призму того чи іншого спеціального кодексу, а й на відповідність Основному Закону.

У кримінальному провадженні особливої уваги потребує питання співвідношення прямої дії норм Конституції України з процесуальним порядком вирішення питань, не врегульованих або неоднозначно врегульованих КПК України, а також із механізмами забезпечення конституційності законодавства. Відповідно до частини шостої статті 9 КПК України, у таких випадках застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу. Водночас безпосереднє застосування конституційних приписів необхідно відмежовувати від визнання законів неконституційними, що належить до повноважень Конституційного Суду України. Як зазначає С. А. Шеремета, проблематика незастосування судом закону у зв'язку з його суперечністю Конституції України потребує окремого правового осмислення з урахуванням конституційних засад судочинства [4, с. 213]. Це зумовлює необхідність розмежування безпосереднього застосування Конституції України для захисту прав учасників кримінального провадження, усунення невизначеності правового регулювання та вирішення

питання про застосування закону, конституційність якого викликає обґрунтовані сумніви. Отже, пряма дія норм Конституції України вимагає від суду враховувати їх під час вирішення процесуальних питань, однак конкретний механізм реагування на суперечність між законом і Конституцією має визначатися з урахуванням конституційних положень та особливостей кримінального процесуального законодавства.

Особливе значення норма прямої дії має під час вирішення складних колізійних ситуацій та заповнення прогалин у кримінальному процесуальному праві. Коли спеціальний процесуальний закон детально не врегульовує конкретну процедуру захисту фундаментального права, виникає потреба у використанні загальноправових інструментів. Досліджуючи цей аспект, дослідники підкреслюють, що доктринальне розуміння аналогії закону та права у кримінальному провадженні тісно пов'язане з прямою дією Конституції України, адже саме конституційні принципи слугують орієнтиром для забезпечення справедливості процесу у разі відсутності прямої процесуальної норми [3, с. 172]. Застосування аналогії права на основі конституційних норм дозволяє запобігти відмові у правосудді та забезпечує безперервність захисту прав людини.

Пряма дія норм Конституції України у кримінальному провадженні реалізується через суцільну систему правових гарантій. По-перше, безпосередньо діють конституційні права та гарантії, такі, як презумпція невинуватості, право на захист та відмова від давання показань щодо себе чи близьких родичів, які не потребують додаткової деталізації в процесуальному кодексі для їх виконання. По-друге, забезпечується безумовний пріоритет конституційної норми у разі її колізії з положеннями КПК України. По-третє, саме конституційні приписи виступають базовим критерієм для оцінки допустимості доказів, унаслідок чого докази, отримані з порушенням конституційних прав і свобод, визнаються недопустимими. Нарешті, конституційні принципи стають основними орієнтирами для заповнення процесуальних прогалин шляхом застосування аналогії права.

Правова природа Конституції України як нормативно-правового акту найвищої юридичної сили визначає її особливе місце в системі джерел кримінального процесуального права. Безпосередня дія конституційних приписів передбачає, що вони володіють імперативним характером і є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами владних повноважень, судом, а також іншими учасниками кримінального судочинства. Систематичне врахування конституційних

норм під час проведення слідчих дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та ухвалення остаточних судових рішень виступає фундаментальною гарантією захисту від процесуального свавілля. Це дозволяє формувати усталену судову практику, спрямовану на пріоритет фундаментальних свобод особи над формою процесуальної процедури, що повністю відповідає сучасним тенденціям гармонізації національного судочинства з міжнародними правовими стандартами.

Пряма дія норм Конституції України є гарантом функціонування справедливого кримінального судочинства. Вона перетворює Основний Закон з абстрактного декларативного документа на ефективний правовий інструмент повсякденного захисту прав учасників кримінального провадження. Подальше вдосконалення практики застосування норм Конституції України судами вимагає глибокого розуміння співвідношення верховенства права, конституційності нормативно-правових актів та доктринальних підходів до заповнення прогалин у процесуальному праві.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 15.09.2026).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 21 лип. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 15.09.2026).

3. Репан М. І., Єлаєв Ю. Л. Доктринальне дослідження принципу аналогії закону та права в кримінальному провадженні України. *Law journal of donbass*. 2022. № 1. С. 169–176. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-78-1-169-176 (дата звернення: 15.09.2026).

4. Sheremeta S. A. Actual issues of non-application of the law by the court due to its contradiction with the Constitution of Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. Т. 1, № 84. С. 211–216. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.31 (дата звернення: 15.09.2026).

УДК 349.22

Олеся Недибалюк
викладач кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

РОЗМЕЖУВАННЯ ТРУДОВОГО ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ: ОЗНАКИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Залучення фізичних осіб, зокрема фізичних осіб – підприємців, до виконання робіт (надання послуг) на підставі цивільно-правових договорів залишається однією з найпоширеніших форм оптимізації витрат роботодавців в Україні. В умовах воєнного стану, дефіциту кадрів, поширення дистанційної та платформної зайнятості межа між трудовими та цивільно-правовими відносинами стає дедалі менш чіткою. Водночас ціна помилки у кваліфікації є високою для обох сторін. Особа, яка працює, втрачає гарантії трудового законодавства: право на оплачувану відпустку, захист від незаконного звільнення, збереження місця роботи у разі мобілізації, соціальне страхування. Суб'єкт господарювання ризикує фінансовою санкцією у розмірі десяти мінімальних заробітних плат за кожного працівника, фактично допущеного до роботи без оформлення трудового договору (абз. 2 ч. 2 ст. 265 КЗпП України), що у 2026 році становить 86 470 грн, а також донарахуванням податку на доходи фізичних осіб і єдиного внеску [1].

Чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) містить визначення трудового договору (ст. 21), однак не закріплює ні поняття трудових відносин, ні критеріїв їх відмежування від суміжних відносин, що виникають на підставі договорів підряду (ст. 837 Цивільного кодексу України) та про надання послуг (ст. 901 Цивільного кодексу України) [1; 2]. За відсутності легальних критеріїв функцію розмежування фактично виконують інспектори праці під час інспекційних відвідувань та суди, які розглядають спори про оскарження постанов про накладення штрафів або про встановлення факту трудових відносин. Тобто питання, яке має вирішуватися законом, вирішується на рівні правозастосовної дискреції.

Верховний Суд сформував стабільний підхід, відповідно до якого основною відмінністю є предмет договору: предметом трудового договору є власне праця працівника, тобто процес виконання трудової функції, тоді як за цивільно-правовим договором процес організації

праці залишається поза його межами, а метою є досягнення певного матеріального результату (постанови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 820/1432/17, від 11.01.2022 у справі № 280/5370/19) [3; 4]. Як допоміжні ознаки трудових відносин суди враховують систематичну виплату винагороди за процес праці, а не за результат; підпорядкування правилам внутрішнього трудового розпорядку; виконання роботи певної кваліфікації чи за певною посадою; особисте виконання роботи; забезпечення умов праці з боку замовника; включення особи до складу трудового колективу [3–5].

Водночас аналіз практики засвідчує, що результат спору нерідко залежить не стільки від сутності відносин, скільки від якості договірної документації: формулювання предмета договору, наявності актів приймання-передачі, способу визначення та строків виплати винагороди. В одних справах суди визнають відносини цивільно-правовими, оскільки предметом договору визначено конкретний результат, в інших – надають перевагу фактичним обставинам виконання роботи (зокрема, постанова Верховного Суду від 10.01.2024 у справі № 560/975/19) [5]. Така неоднорідність створює правову невизначеність як для добросовісних замовників, які правомірно залучають незалежних виконавців, так і для осіб, чия праця фактично має найманий характер.

Законодавець неодноразово намагався усунути цю прогалину, однак запропоновані моделі суттєво різняться. Перша модель – «м'яка презумпція», закладена в урядовому законопроєкті № 5054 (2021 р.): сім ознак трудових відносин, за наявності принаймні трьох із яких робота визнається такою, що виконується в межах трудових відносин, незалежно від назви договору [6]. Друга модель – «жорсткий поріг», запропонований законопроєктом № 13507 від 18.07.2025: дев'ять ознак, з яких для перекваліфікації необхідна одночасна наявність семи і більше, причому визнати відносини трудовими може лише суд, а контролюючі органи зобов'язані звертатися до суду [7]. Третя модель міститься в проєктах Трудового кодексу України: законопроєкт № 14386 від 15.01.2026 (відкликаний 16.07.2026) закріплював вісім ознак трудових відносин, а новий законопроєкт № 16010 від 02.09.2026 відтворює підхід попередника щодо визначення ознак трудових відносин з метою їх відмежування від цивільно-правових [8; 9].

Кожна з моделей має очевидні вади. Модель «трьох ознак» посилює захист працівника, проте створює ризик надмірної кваліфікації, адже такі ознаки, як систематичність оплати чи робота на погодженому робочому місці, притаманні й багатьом цивільно-

правовим договорам про надання послуг (у сфері інформаційних технологій, консалтингу, юридичних послуг). Модель «семи з дев'яти» забезпечує правову визначеність для бізнесу, однак встановлює настільки високий поріг, що механізм перекваліфікації може стати практично недієвим, а виняток для фізичних осіб-підприємців фактично легалізує поширену практику заміщення трудових договорів.

Міжнародні стандарти пропонують інший орієнтир – не кількісний, а якісний. Рекомендація МОП № 198 щодо трудового правовідношення (2006 р.) закріплює принцип пріоритету фактів, згідно з яким наявність трудових відносин визначається насамперед фактичними обставинами виконання роботи та оплати праці, незалежно від того, як сторони охарактеризували свої відносини; допускає встановлення правової презумпції трудових відносин за наявності однієї чи кількох ознак; містить орієнтовний перелік індикаторів, ключовим серед яких є виконання роботи за вказівками та під контролем іншої сторони [10]. Директива (ЄС) 2024/2831 щодо покращення умов праці у платформній зайнятості запроваджує спростовну презумпцію трудових відносин за наявності фактів, що свідчать про контроль і керівництво, з покладенням тягаря доказування протилежного на платформу [11]. З огляду на євроінтеграційний курс України саме цей підхід видається найбільш збалансованим орієнтиром для національного законодавця.

З урахуванням викладеного пропонуємо:

1) Закріпити на рівні закону (у КЗпП або новому Трудовому кодексі) поняття трудових відносин та відкритий перелік їх ознак із поділом на основні (особисте виконання роботи; виконання роботи за вказівками та під контролем іншої сторони щодо часу, місця і способу роботи; інтеграція особи в організаційну структуру замовника; регулярна оплата за процес праці) та додаткові (надання засобів праці замовником, відсутність підприємницького ризику, тривалість і систематичність відносин, економічна залежність від одного замовника);

2) Встановити спростовну презумпцію трудових відносин за наявності щонайменше двох основних ознак, одна з яких – контроль і керівництво з боку замовника, з покладенням тягаря спростування на замовника;

3) Передбачити процедурні гарантії для суб'єктів господарювання: зупинення стягнення фінансової санкції на період судового оскарження постанови про перекваліфікацію відносин та обов'язок контролюючого органу обґрунтовувати наявність кожної встановленої ознаки;

4) Запровадити перехідний період, протягом якого добровільне переоформлення цивільно-правових відносин у трудові не тягне застосування фінансових санкцій.

Практичне значення запропонованих критеріїв полягає в тому, що вже за чинного законодавства вони можуть слугувати алгоритмом правового аудиту договорів із фізичними особами та фізичними особами – підприємцями. Мінімізації ризиків перекваліфікації сприяють: визначення в договорі конкретного, вимірюваного результату; приймання результату за актом; розрахунок винагороди за результат, а не у фіксованій щомісячній сумі; відсутність підпорядкування правилам внутрішнього трудового розпорядку та посадовим інструкціям; право виконавця залучати третіх осіб і використовувати власні засоби праці. Водночас жоден документ не убезпечить від відповідальності, якщо фактичні обставини свідчать про найману працю, що підтверджує необхідність законодавчого закріплення ознак трудових відносин, яке забезпечить і захист працівника, і передбачуваність правозастосування для роботодавця.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 09.10.2026).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 09.10.2026).

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 04.07.2018 у справі № 820/1432/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11.01.2022 у справі № 280/5370/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

5. Постанова Верховного Суду від 10.01.2024 у справі № 560/975/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

6. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо визначення поняття трудових відносин та ознак їх наявності : проєкт Закону України, реєстр. № 5054. URL: https://itd.rada.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

7. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення ознак наявності трудових відносин : проєкт Закону України від 18.07.2025 № 13507. URL: https://itd.rada.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

8. Трудовий кодекс України : проєкт Закону України від 15.01.2026 № 14386. URL: https://itd.rada.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

9. Трудовий кодекс України : проєкт Закону України від 02.09.2026 № 16010. URL: https://itd.rada.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

10. Рекомендація Міжнародної організації праці № 198 щодо трудового правовідношення від 15.06.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення: 09.10.2026).

11. Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work. *Official Journal of the European Union.* L series. 11.11.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj (дата звернення: 09.10.2026).

УДК 343.8

Михайло Орлов
головний державний інспектор сектору
митного оформлення №1 митного поста
«Первомайськ» Південної митниці
магістр права,
аспірант напрямку «Право»
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Первомайськ, Україна
Алла Блага
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

РОЗМЕЖУВАННЯ КОНТРАБАНДИ Й ВНУТРІШНЬОГО ПОШИРЕННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН У ЗСУ

В умовах повномасштабної війни проблема психоактивних речовин (ПАР) у військовому середовищі перестала бути лише питанням індивідуальної девіації. Аналітичні матеріали GI-TOC показують, що вживання наркотиків і алкоголю українськими військовослужбовцями зумовлюється поєднанням фізичного болю, психологічної травматизації, виснаження та вже наявних залежностей, а поширення таких практик підтримується фронтовими «чорними» ринками й прибутковими нелегальними схемами постачання [4, с. 2–4]. Якісне соціологічне дослідження 2025 року так само фіксує зростання кількості відомих випадків вживання ПАР у силах оборони, комбінованого споживання алкоголю і наркотичних речовин, а серед визначальних чинників називає бойову травматизацію, емоційне виснаження, попередній досвід уживання та дефіцит соціальної підтримки [5, с. 4–6, 9]. За таких умов правова реакція не може зводитися до механічного посилення карального впливу: для військової сфери вирішальним стає точне відмежування транскордонного постачання від внутрішнього збуту, а також синхронізація кримінально-правових, митно-правових і процесуальних засобів протидії.

Вихідною точкою такого відмежування є конструкція ч. 1 ст. 305 Кримінального кодексу України, яка криміналізує саме переміщення через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю [1]. Тому сам факт виявлення речовини у місці дислокації, транспорті підрозділу чи особистих речах військовослужбовця ще не дає підстав автоматично говорити про контрабанду. Якщо не доведено факт незаконного переміщення через митний кордон, правова оцінка зміщується до інших складів: незаконне придбання, зберігання, перевезення чи пересилання без мети збуту охоплюється ч. 1 ст. 309 КК України, а незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту або збут – ч. 1 ст. 307 КК України [1]. Для військового середовища це має принципове значення, оскільки побутові ситуації на кшталт «придбання на кількох», передачі без оплати, зберігання в спільному приміщенні або пересилання «для знайомого» часто створюють лише ілюзію збуту, хоча насправді потребують окремого доведення мети розповсюдження, ролей співучасників і зв’язку конкретного епізоду з каналом постачання.

Митно-правовий компонент у цих справах не є другорядним. Частина 1 ст. 318 Митного кодексу України орієнтує митний контроль на виконання мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення додержання митного законодавства, а пп. 1–4 ч. 3 ст. 361 МК України визначають цілями системи управління ризиками запобігання і виявлення порушень законодавства з питань митної справи, ефективне використання ресурсів митних органів, захист національної безпеки, життя і здоров’я людей та прискорення митного оформлення [2]. У сфері протидії психоактивним речовинам це означає, що саме ризик-орієнтований підхід, а не суцільний фізичний огляд, має стати основою виявлення поштових, експресових, транспортних і прикритих гуманітарною логістикою каналів постачання. Більше того, ч. 1 ст. 456 МК України прямо дозволяє митним органам разом з іншими державними органами використовувати метод контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів для виявлення джерел і каналів незаконного обігу та осіб, які беруть у ньому участь, а ст. 457 МК України передбачає можливість переміщення товарів під негласним контролем [2]. Саме тому митний етап не повинен завершуватися вилученням окремої партії: його завданням є вихід на організатора, маршрут, спосіб приховування і мережу подальшого внутрішнього розподілу.

Однак ефективність цих інструментів залежить від того, наскільки чисто вони процесуалізовані. За ч. 1 ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України, контроль за вчиненням злочину може здійснюватися, зокрема, у формах контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, тоді як ч. 3 цієї ж статті прямо забороняє провокувати або підбурювати особу до вчинення злочину з метою його подальшого викриття [3]. У справах, пов'язаних із психоактивними речовинами, саме ця межа найчастіше визначає долю доказової бази. Європейський суд з прав людини у справах Teixeira de Castro v. Portugal від 9 червня 1998 року та Ramanauskas v. Lithuania від 5 лютого 2008 року виходив із того, що держава не може створювати злочин там, де до її втручання не було достатніх об'єктивних даних про вже наявну злочинну діяльність, а використання прихованих методів допустиме лише за наявності належних гарантій від зловживань [7; 8]. Для українського правозастосування це має безпосередній наслідок: якщо у військовому підрозділі документування збуту підмінюється підбурюванням, а ланцюг «виявлення – вилучення – пакування – експертиза – зберігання» не є відтворюваним, провадження втрачає доказову стійкість незалежно від суспільного запиту на жорсткість.

Не менш важливим є те, що емпіричні матеріали останніх років не підтверджують ефективності суто каральної моделі. GI-TOC констатує, що політика нульової толерантності у війську продукує атмосферу секретності, через яку військовослужбовці приховують факт уживання речовин, а проблема витісняється з поля раннього виявлення і допомоги [4, с. 2–4]. Дослідження «Наркозалежність у силах оборони України: вивчаємо ситуацію» також показало, що серед найбільш уразливих груп – військовослужбовці з бойовими травмами, психічними ушкодженнями, емоційним виснаженням і попереднім досвідом уживання ПАР, тоді як бар'єри до отримання допомоги посилюються стигмою та страхом санкцій [5, с. 5–6, 9]. У матеріалах медико-правового полілогу 2025 року слушно наголошено на дисбалансі між статистичною активністю правоохоронної системи та реальним впливом на зменшення наркозлочинності, а також на необхідності переорієнтації державної політики з формалізованого покарання на системне реагування, що поєднує безпековий і людиноцентричний підходи [6, с. 6–7]. Для військової сфери цей висновок особливо важливий: не кожний факт незаконного зберігання у підрозділі є доказом функціонування збутової мережі, але кожний канал контрабандного постачання, який держава не змогла перекрити

на митному та процесуальному рівнях, рано чи пізно трансформується у внутрішнє розповсюдження.

Отже, ключова проблема полягає не у відсутності правових заборон, а у дефіциті їх правильної стиковки. Для належної протидії поширенню психоактивних речовин у Збройних Силах України необхідно послідовно розмежовувати склади, передбачені ч. 1 ст. 305, ч. 1 ст. 307 і ч. 1 ст. 309 КК України, не підміняючи доказування факту перетину митного кордону припущеннями про походження речовини; розглядати митний контроль, управління ризиками, контрольовані поставки та негласний контроль як первинний інструмент руйнування каналів постачання, а не як допоміжний етап після затримання виконавця; забезпечити процесуальну чистоту контрольованих операцій відповідно до ст. 271 КПК України та стандартів ЄСПЛ; вибудувати міжвідомчий алгоритм взаємодії митних органів, органів досудового розслідування і військового командування, який дозволятиме швидко переводити первинний сигнал про ризик у допустимі докази.

Саме такий інтегрований підхід дає підстави говорити не про формальне посилення боротьби, а про реальне зниження доступності психоактивних речовин у військовому середовищі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 05.09.2026).

2. Митний кодекс України : Закон України; Закон від 13.03.2012 № 4495-VIURL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17 (дата звернення: 05.09.2026).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 05.09.2026).

4. Побічні жертви: огляд споживання психоактивних речовин в українському війську. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Березень 2025. URL: https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2025/03/GI-TOC-Collateral-damage-Assessing-substance-use-in-Ukraines-military-March-2025-Ukrainian-translation.pdf (дата звернення: 05.09.2026).

5. Наркозалежність у силах оборони України: вивчаємо ситуацію : звіт за результатами соціологічного дослідження. Харків, 2025. URL: https://healthsolutions.ngo/wp-

content/uploads/2025/03/NARKOZALEZHNIST-U-SYLAKH-OBORONY-UKRAYINY.pdf (дата звернення: 05.09.2026).

6. Оптимізація наркополітики в умовах війни і повоєнного відновлення : *матеріали медико-правового полілогу* (м. Київ, 9–10 трав. 2025 р.). Харків : Право, 2025. 92 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617059.

7. Case of Teixeira de Castro v. Portugal (Application no. 25829/94), judgment of 9 June 1998. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58193 (дата звернення: 05.04.2026).

8. Case of Ramanauskas v. Lithuania [GC] (Application No. 74420/01), judgment of 5 February 2008. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84935 (дата звернення: 05.09.2026).

УДК 343.214

Дарина Остапчук
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Алла Блага
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИ КОНКУРЕНЦІЇ НОРМ

Кваліфікація кримінального правопорушення є визначальним етапом застосування кримінального закону: від неї залежать дотримання принципу законності, обґрунтованість процесуальних рішень і справедливість покарання [1, с. 222]. Особливі труднощі виникають, коли вчинене діяння одночасно підпадає під ознаки кількох норм Особливої частини Кримінального кодексу України. Поширення такої конкуренції пов’язують зі зміною й ускладненням суспільних відносин, а також із надмірною та не завжди послідовною законодавчою діяльністю [2, с. 136]. Помилка у виборі норми

спотворює формулу кваліфікації: або застосовується невідповідна норма, або одне діяння безпідставно оцінюється за кількома статтями.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) [3] не містить визначення конкуренції кримінально-правових норм, тому її зміст розкриває доктрина [2, с. 137; 4, с. 144]. Під конкуренцією розуміють ситуацію, за якої у вчиненому діянні наявні ознаки складів злочинів, передбачених двома чи більше нормами; ці норми не суперечать одна одній, а лише частково збігаються за обсягом і змістом, тому кожна з них може бути застосована до цього діяння [2, с. 137]. Конкуренцію слід відрізняти від сукупності злочинів: за конкуренції вчинено один злочин, і кваліфікація здійснюється за однією нормою, тоді як за сукупності вчинено два або більше злочинів, кожен з яких потребує окремої правової оцінки [1, с. 224–225]. Не тотожна конкуренції й колізія норм, тобто розбіжність чи суперечність між законами з одного питання. Водночас подолання колізії зводиться до вибору однієї з норм, тому в літературі її розглядають як окремий випадок конкуренції, а не як явище, що їй протистоїть [1, с. 224].

Причиною виникнення конкуренції є законодавча диференціація кримінальної відповідальності, яка посилюється в одних нормах і пом'якшується в інших, а також недосконаліть системи кримінального законодавства [1, с. 224]. Виокремлення спеціальних норм зазвичай пов'язують із суттєвою різницею суспільної небезпечності окремих видів діянь, які охоплює одна норма, потребою диференціювати відповідальність і конкретизувати закон, а також із прагненням підвищити ефективність охорони відповідних суспільних відносин [2, с. 138]. Проте не кожне таке виокремлення вдається обґрунтувати з погляду соціальної зумовленості та принципів криміналізації й диференціації відповідальності [2, с. 138]. Оскільки поява спеціальної норми поряд із загальною неминуче породжує конкуренцію [2, с. 137], законодавцеві слід зважувати, чи справді спеціальна норма по-іншому, принципово вирішує питання про відповідальність і кваліфікацію порівняно із загальною [2, с. 138].

У науці виокремлюють конкуренцію загальної та спеціальної норм, частини й цілого, а також кількох спеціальних норм [1, с. 224–225]. Найпоширенішою є конкуренція загальної та спеціальної норм. Спеціальна норма містить усі ознаки загальної, але конкретизує одну чи кілька з них, тому загальна норма ширша за обсягом, а спеціальна повніша за змістом [2, с. 137]. Діє принцип lex specialis derogat legi generali: діяння, як правило, кваліфікується за спеціальною нормою, яка найповніше відображає його ознаки, і додаткової кваліфікації за загальною нормою не потребує [2, с. 139; 5, п. 12]. Наприклад, умисне

вбивство з корисливих мотивів кваліфікується за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК без посилання на ч. 1 цієї статті. Для вибору норми не має значення співвідношення санкцій: спеціальна норма може передбачати як рівну, так і м'якшу чи суворішу санкцію, ніж загальна [2, с. 138].

Спеціальні норми можуть утворювати багатоступеневу систему, тому статус норми залежить від того, з якою саме вона конкурує. Так, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК є спеціальним щодо ч. 1 цієї статті, але загальним щодо ст. 112 та ст. 348 КК, які виокремлені з нього як спеціальні [2, с. 138]. Відповідно, вбивство працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків кваліфікується за ст. 348 КК, а не за ст. 115 КК. Якщо конкурують основний і кваліфікований склади, діяння кваліфікують за нормою з кваліфікуючою ознакою, а якщо основний і привілейований (ч. 1 ст. 115 та ст. 116-118 КК) – за нормою з привілейованою ознакою [2, с. 140]. Тож, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, підлягає кваліфікації за ст. 116 КК.

Складнішою є конкуренція різнооб'єктних норм, що передбачають основний та кваліфікований або привілейований склади. Для таких випадків Пленум Верховного Суду України рекомендує кваліфікацію за сукупністю злочинів (абз. 5 п. 12 постанови від 07.02.2003 № 2) [2, с. 140; 6]. Водночас дослідники зазначають, що рекомендації Пленуму нерідко суперечать одна одній і загальній теорії кваліфікації [1, с. 222], а це створює ризик неоднакової практики.

Конкуренція частини й цілого виникає тоді, коли одна стаття охоплює діяння в цілому, а інші – лише окремі його елементи [1, с. 225]. Пріоритет має норма, що охоплює діяння повністю. Зокрема, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду виснував, що умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження в процесі розбою повністю охоплюється ст. 187 КК і додаткової кваліфікації за ст. 125 КК не потребує [7]. Якщо ж діяння відповідає ознакам кількох спеціальних норм, перевагу надають тій, що докладніше описує елементи складу злочину [1, с. 225].

На сьогодні ані наука, ані судова практика не виробили універсальних правил подолання всіх видів конкуренції [1, с. 222], а КК таких правил не містить [2, с. 137]. По-іншому це питання вирішено в окремих зарубіжних кодексах: ст. 116 КК Республіки Молдова та ст. 8 КК Іспанії закріплюють правила вибору норми, причому іспанський кодекс на субсидіарному рівні надає перевагу нормі з суворішою санкцією [2, с. 139]. З огляду на це видається доцільним розглянути можливість законодавчого закріплення

основних правил подолання конкуренції, насамперед пріоритету спеціальної норми над загальною.

Отже, конкуренція кримінально-правових норм є самостійним явищем, яке потребує чіткого відмежування від сукупності злочинів і колізії норм: за конкуренції вчинено один злочин, тому кваліфікація здійснюється за однією нормою [1, с. 224–225]. Виокремлення видів конкуренції має практичне значення, оскільки для кожного з них існує власне правило подолання. За конкуренції загальної та спеціальної норм пріоритет має спеціальна норма, незалежно від співвідношення санкцій; основний склад поступається кваліфікованому або привілейованому; за конкуренції частини й цілого застосовується норма, що охоплює діяння повністю; а з кількох спеціальних норм обирається та, що докладніше описує склад злочину [1, с. 225; 2, с. 138–140]. Водночас статус норми як загальної чи спеціальної є відносним і залежить від того, з якою саме нормою вона конкурує, тому правозастосовувач має щоразу встановлювати їх співвідношення заново [2, с. 138].

Проблемними залишаються відсутність законодавчо закріплених правил подолання конкуренції та суперечливість рекомендацій Пленуму Верховного Суду України, зокрема щодо кваліфікації за сукупністю у разі конкуренції різнооб'єктних норм [1, с. 222; 2, с. 140; 6]. Це призводить до ризику неоднакової судової практики й помилок у формулі кваліфікації. Для їх мінімізації доцільно, по-перше, розглянути можливість закріплення в КК основних правил подолання конкуренції за прикладом КК Молдови та Іспанії [2, с. 139]; по-друге, узгодити позиції вищих судових інстанцій із доктринальними підходами; по-третє, у практичній діяльності послідовно встановлювати, чи вчинено одне діяння, які норми претендують на його оцінку, який вид співвідношення між ними наявний, і лише після цього застосовувати відповідне правило з урахуванням актуальної практики Верховного Суду [7]. Дотримання такого порядку забезпечує принцип законності, запобігає слідчим і судовим помилкам та сприяє призначенню справедливого покарання.

Список використаних джерел

1. Колодін Д. О., Степаненко О. В. Кваліфікація кримінальних правопорушень при конкуренції кримінально-правових норм. *Право і суспільство.* 2022. № 2. С. 222–227. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.2.33 (дата звернення: 18.10.2026).

2. Ус О. В. Кваліфікація злочину при конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм. *Національний юридичний*

журнал: теорія і практика. 2019. № 3. С. 136–140. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/31.pdf (дата звернення: 18.10.2026).

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 18.10.2026).

4. Собко Г. М. Конкуренція кримінально-правових норм у кваліфікації корисливих посягань на власність із застосуванням насильства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки.* 2019. Том 30(69), № 6. С. 144–148. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/6_2019/29.pdf (дата звернення: 18.10.2026).

5. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10 (дата звернення: 18.10.2026).

6. Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03 (дата звернення: 18.10.2026).

7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 07.05.2019 у справі № 654/3305/15-к. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/774876/ (дата звернення: 18.10.2026).

УДК 341.171

Сніжана Панченко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ОСОБЛИВОСТІ КОЛІЗІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВЯЗАНЬ В МЕЖАХ ЄС

У теорії міжнародного приватного права останнім часом все більше уваги приділяється колізійним прив'язкам, що застосовуються до деліктних зобов'язань.

Українське законодавство у сфері колізійного регулювання деліктних зобов'язань поєднує традиційні підходи з елементами гнучкості, проте потребує подальшого вдосконалення з урахуванням сучасних викликів та зарубіжного досвіду. Водночас національна модель хоча й базується на класичних підходах, однак поступово еволюціонує у напрямі зближення з європейськими стандартами. Так, положення Закону України «Про міжнародне приватне право» [1] у частині регулювання позадоговірних зобов'язань за своєю логікою частково кореспондують із підходами, закріпленими у праві Європейського Союзу, хоча й не містять такого рівня деталізації та диференціації. Це свідчить про потенціал подальшої гармонізації законодавства.

Водночас подальше українського зближення національного законодавства з європейськими підходами потребує врахування не лише формальних колізійних прив'язок, але й ширшого контексту функціонування приватноправових відносин, зокрема їх взаємодії з публічно-правовими елементами регулювання. За твердженням В. М. Махінчука, навіть у межах формально приватноправових відносин, зокрема у сфері господарської діяльності, значну роль відіграють публічно-правові методи регулювання, такі як державне втручання, ліцензування чи контроль. Це положення має важливе значення і для деліктних зобов'язань, оскільки у ряді випадків (наприклад, екологічна шкода чи порушення антимонопольного законодавства) поєднуються приватні та публічні інтереси [2, с. 39–40]. Відтак, на думку вченого, колізійне регулювання таких відносин ускладняється необхідністю врахування імперативних норм, що відображають публічні інтереси держави.

Дослідження зарубіжного досвіду колізійного регулювання деліктних зобов'язань доцільно розпочати з аналізу правових підходів, сформованих у межах Європейського Союзу (далі – ЄС), де визначальну роль відіграє Регламент (ЄС) № 864/2007 (Рим II). Цей акт є одним із ключових інструментів гармонізації міжнародного приватного права в ЄС та встановлює уніфіковані правила визначення права, що підлягає застосуванню до позадоговірних зобов'язань. Відповідно до установчих актів ЄС, регламенти мають пряму дію і не підлягають імплементації у національне законодавство. Суд наголошував на ЄС неодноразово неприпустимості «переписування» їх норм у національні акти, що зумовило так звану «негативну гармонізацію» – скасування суперечливих норм внутрішнього права та запровадження відсилок до права ЄС [4, с. 1089].

Згідно зі ст. 4 цього Регламенту, закріплено трирівневу систему визначення застосовного права: по-перше, загальне правило lex loci damni; по-друге, застосування права спільного місця проживання сторін; по-третє, застереження про більш тісний зв'язок. Така конструкція демонструє системність і водночас гнучкість європейського підходу. При цьому, як наголошує К. В. Мануїлова, сучасні правові системи, зокрема європейська, будують колізійне регулювання за принципом ієрархії норм: від загальних правил до спеціальних та виняткових положень. Це забезпечує більшу гнучкість і дозволяє враховувати специфіку окремих видів деліктів [3, с. 82]. Такий підхід, на думку вченої, контрастує з традиційними моделями, де домінує одна універсальна прив'язка, що ще раз підкреслює еволюцію колізійного права у напрямі ускладнення та деталізації [3, с. 82].

Центральним положенням зазначеного Регламенту є закріплення загального принципу застосування права держави, в якій настала шкода (lex loci damni). Такий підхід відображає сучасну тенденцію до пріоритетного врахування інтересів потерпілої сторони та забезпечення ефективного захисту її прав. Водночас важливо підкреслити, що місце настання шкоди визначається незалежно від місця вчинення дії, яка спричинила шкоду, що має особливе значення у правопорушень.

За дослідженням О. Ю. Черняк, закріплення пріоритету lex loci damni означало відхід від традиційного для багатьох держав підходу lex loci delicti commissi. Такий вибір відображає про-потерпілу орієнтацію європейського законодавця, оскільки шкода найчастіше настає у державі проживання потерпілого. Водночас у доктрині висловлюється критика цього підходу як надмірно механістичного,

оскільки він не завжди дозволяє врахувати всі обставини конкретної справи. Єдиним інструментом гнучкості залишається застереження про «маніфестовано тісніший зв'язок», однак практика його застосування характеризується неоднозначністю [4, с. 1089].

Разом із загальним правилом Регламент (ЄС) № 864/2007 (Рим II) передбачає низку спеціальних колізійних норм для окремих видів деліктів. Зокрема, у сфері недобросовісної конкуренції застосовується право держави, на території якої порушуються конкурентні відносини або інтереси споживачів (ст. 6). Стосовно порушення прав інтелектуальної власності діє принцип застосування права тієї держави, для якої запитується захист (lex loci protectionis), що забезпечує територіальність таких прав (ст. 8). У випадках екологічної шкоди передбачено можливість вибору між правом місця настання шкоди та правом місця вчинення дії, що спричинила шкоду, що є проявом підвищеної уваги до захисту довкілля (ст. 7).

Характерною рисою європейського підходу є його гнучкість, яка проявляється у можливості відступу від загального правила. Зокрема, якщо з усіх обставин справи випливає, що деліктне зобов'язання має більш тісний зв'язок з іншою державою, застосовується право саме цієї держави. Така конструкція дозволяє уникнути формального застосування колізійних норм і забезпечити справедливий результат у конкретній справі. Крім того, Регламент допускає обмежену автономію волі сторін, дозволяючи їм обрати застосовне право за певних умов, що свідчить про подальший розвиток диспозитивних засад у міжнародному приватному праві.

Стаття 14 Регламенту «Рим II» запровадила принцип lex voluntatis у сфері деліктних зобов'язань, дозволивши сторонам обирати застосовне право як після настання шкоди (ex post), так і до неї – у відносинах між підприємцями (ex ante). Це розглядається як прояв лібералізації міжнародного приватного права та інструмент підвищення ефективності судового розгляду, оскільки сторони можуть обрати право суду (lex fori), уникаючи складних процедур встановлення змісту іноземного права. Водночас передбачені важливі запобіжники: такий вибір не може порушувати права слабшої сторони або обходити імперативні норми [4, с. 1089].

Зазначені трансформаційні процеси у розвитку колізійного права зумовлені не лише внутрішньою еволюцією правових систем, але й необхідністю подолання попередньої фрагментарності та неузгодженості підходів до визначення застосовного права у деліктних зобов'язаннях. Як зазначає О. Ю. Черняк, до набрання чинності зазначеним Регламентом у Європі існувала суттєва правова

невизначеність: суди окремих держав (зокрема Німеччини та Франції) надавали перевагу принципу lex loci ac tus, тоді як інші юрисдикції застосовували lex loci damni. Така фрагментарність спричиняла явище «forum shopping», коли позивачі свідомо обирали юрисдикцію з більш вигідним матеріальним правом щодо відшкодування шкоди. Уніфікація колізійних норм через Регламент «Рим ІІ», який має пряму дію, стала інструментом забезпечення процесуальної справедливості та усунення подібних зловживань [4, с. 1089–1090].

Подальший розвиток уніфікованого підходу до колізійного регулювання зумовив не лише формування єдиних правил, але й необхідність їх належної інтеграції у національні правові системи держав-членів ЄС. Держави члени ЄС застосували різні техніки узгодження національного законодавства з Регламентом: Німеччина використала модель «статичної відсилки» у своєму вступному законі до цивільного уложення, Польща – підхід субсидіарності, виключивши дублюючі норми, а Франція забезпечила імплементацію через судову практику. Це свідчить про формування дворівневої системи регулювання, де норми ЄС співіснують із національними у сферах, що не охоплені Регламентом [4, с. 1092].

Отже, зарубіжний досвід свідчить про еволюцію колізійного регулювання деліктних зобов'язань від жорстких територіальних прив'язок до більш гнучких моделей.

Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2005. № 32. Ст. 422. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#

2. Махінчук В. М. Дуалізм приватного права: постановка питання. *Приватне право і підприємництво.* 2009. Вип. 8. С. 35–42. URL: https://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2012/11/9.pdf

3. Мануїлова К. В. Система колізійних норм у сфері деліктних зобов'язань. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. № 4. С. 80–82. URL: https://lsej.org.ua/4_2015/21.pdf

4. Черняк О. Ю. Вплив регламенту про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань «Рим ІІ» на національні правопорядки країн-членів ЄС та третіх країн. *Національні інтереси України.* 2025. № 12(17). С. 1085–1093. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/33661/33629

УДК: 343.431

Діана Поживілко
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Ткаля
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного
права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

МЕХАНІЗМИ ВЕРБУВАННЯ ТА УТРИМАННЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ

Торгівля людьми належить до злочинів, у яких експлуатація часто починається не з відкритого насильства, а з пропозиції роботи, допомоги з переїздом або обіцянки стабільного заробітку. Особливої актуальності проблема набула для України в умовах повномасштабної війни, масового переміщення населення, втрати роботи й житла та поширення шахрайських пропозицій працевлаштування. У звіті GRETA Ради Європи зазначено, що впродовж 2018-2024 років статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, в Україні отримали 925 осіб; переважала трудова експлуатація [1]. Водночас міжнародна статистика UNODC фіксує зростання кількості виявлених у світі потерпілих у 2022 році на 25% порівняно з 2019 роком [2].

Метою даної роботи є визначення нормативно-правових і правозастосовних проблем виявлення, кваліфікації та розслідування транснаціональної торгівлі людьми, а також оцінка ефективності механізмів захисту потерпілих.

Міжнародною основою протидії торгівлі людьми є Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 55/25 від 15 листопада 2000 року. Стаття 3 Протоколу передбачає три взаємопов’язані елементи: дію (вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання людини), спосіб її вчинення (зокрема, примус, обман, шахрайство, викрадення,

зловживання владою чи уразливим становищем) і мету експлуатації. Згода дорослої людини на заплановану експлуатацію не має юридичного значення, якщо використано хоча б один із передбачених Протоколом способів. Щодо дитини, то не потрібно доводити застосування таких способів. Все це означає, що формальна згода на поїздку або працевлаштування не може автоматично виключати торгівлю людьми, якщо інші елементи правопорушення підтверджені доказами [3].

Додаткові гарантії встановлює Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року. Її підхід полягає не лише в переслідуванні злочинців, а й у забезпеченні прав потерпілих, доступу до правової допомоги, відшкодування шкоди та захисту від повторної віктимізації [4]. Важливо також не ототожнювати торгівлю людьми з незаконним перевезенням мігрантів. Останнє насамперед пов'язане з організацією незаконного в'їзду до держави, тоді як для торгівлі людьми визначальними є дії, передбачені відповідним протоколом, та мета експлуатації. Перетин державного кордону не є обов'язковою ознакою торгівлі людьми: експлуатація може відбуватися і в межах однієї країни [5].

В Україні кримінальна відповідальність за торгівлю людьми передбачена статтею 149 Кримінального кодексу України [6], а організаційні та соціальні засади протидії визначає Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI [7]. Наявність цих норм, однак, не усуває практичних труднощів кваліфікації. Одним із ключових етапів торгівлі людьми є вербування. Його особливість полягає в тому, що злочинець може не застосовувати фізичного насильства на початку взаємодії. Натомість людині пропонують роботу, обіцяють високий заробіток, допомогу з документами або оплату дороги. Розрахунок робиться на те, що людина довіриться посереднику та не матиме підстав сумніватися в його намірах. Ризик особливо зростає за обставин, коли людина перебуває у скрутному матеріальному становищі, не має стабільного житла або шукає можливість виїхати до іншої країни. Під час вербування потерпілій можуть пропонувати реальну роботу, а примус або експлуатаційні умови виникають уже після прибуття. Тому для правової оцінки необхідно з'ясувати не лише початкову домовленість, а й те, чи використовувалися обман або уразливий стан, у чому полягала фактична експлуатація та яку роль відігравав кожен учасник. Сам по собі борг за проїзд чи проживання не доводить торгівлю людьми, але може мати доказове значення в сукупності з погрозами,

вилученням документів, обмеженням пересування, контролем доходів або штучним збільшенням заборгованості.

Глобальна доповідь Управління ООН з наркотиків і злочинності про торгівлю людьми за 2024 рік описує різні способи залучення та контролю потерпілих, зокрема неправдиві пропозиції, використання вразливого становища, ізоляцію, вилучення документів і боргову залежність. У доповіді також звертається увага на те, що примус може починатися вже після прибуття до місця призначення, коли людина відмовляється виконувати висунуті їй вимоги [2]. Це важливий момент для правової оцінки: обставини, за яких людина погодилася на поїздку, можуть суттєво відрізнятися від умов, у яких її згодом примушують працювати.

Показовою є справа № 78/54/2009, матеріали якої оприлюднені в базі судової практики UNODC. Потерпілим обіцяли працевлаштування в Італії, проте після прибуття замість обіцяної роботи їх примушували до проституції або жебракування, а витрати на дорогу використовували як підставу для фінансового тиску. У провадженні також розглядалося питання конфіскації коштів і транспортних засобів, пов'язаних зі злочинною діяльністю [8]. Цей приклад демонструє, що доказування має охоплювати всю схему: спосіб вербування, переміщення, фактичні умови перебування, отримання доходу та зв'язки між учасниками. Для транснаціональних справ це ускладняється тим, що повідомлення, платіжні дані, документи й свідки можуть перебувати в різних державах.

Інший приклад наведено у збірнику судових матеріалів UNODC за 2022 рік. У справі, пов'язаній із вербуванням жінок у Латвії для експлуатації в Німеччині, потерпілій запропонували роботу в барі. Після прибуття їй повідомили, що вона повинна надавати сексуальні послуги, а також повертати витрати на дорогу та інші платежі. Додатковим засобом контролю стало вилучення паспорта [9]. Порівняно зі справою в Румунії, тут особливо помітний зв'язок між обманом під час вербування, обмеженням можливості самостійно залишити місце перебування та фінансовою залежністю.

Боргова залежність у подібних ситуаціях не зводиться до звичайного обов'язку повернути гроші. Її небезпека полягає в тому, що суму боргу та умови його погашення контролює сторона, яка отримує прибуток від експлуатації. Потерпілій можуть повідомляти про нові витрати або штрафи, через що можливість припинити роботу стає дедалі менш реальною [2].

Утримання потерпілих може забезпечуватися не лише матеріальною залежністю. Важливу роль відіграють погрози,

вилучення документів, обмеження пересування, контроль над засобами зв'язку та ізоляція від людей, здатних надати допомогу. Особа, яка перебуває в іншій країні, може не знати мови, не мати доступу до власних грошей або боятися звертатися до поліції через свій правовий статус. У такому становищі навіть безперервне фізичне утримання не завжди потрібне для підтримання контролю: достатнім може бути переконання потерпілої, що втеча спричинить небезпечні наслідки для неї або її близьких.

Приклад такої залежності описано в повідомленні Європолу про викриття організованої групи, яка вербувала молодих жінок переважно нігерійського походження для сексуальної експлуатації в Португалії та інших європейських державах. За інформацією Європолу, учасники мережі забезпечували логістику, контакт із потерпілими, житло та документи. У матеріалі також зазначено про застосування погроз, зокрема щодо родичів потерпілих, боргової залежності, фізичного та сексуального насильства. Операцію провели в липні 2014 року за участю португальських правоохоронців і Європолу [10]. Цей приклад демонструє, що контроль над людиною може підтримуватися одночасно кількома засобами, а її залежність формується не в один момент, а протягом різних етапів експлуатації.

Статистичні дані також вказують на проблему виявлення та обліку. За інформацією Міністерства соціальної політики та Національної соціальної сервісної служби, кількість осіб, яким надано статус постраждалих від торгівлі людьми, становила 221 у 2018 році, 185 у 2019-му, 136 у 2020-му, 36 у 2021-му, 47 у 2022-му, 118 у 2023-му та 182 у 2024 році. Динаміка відображена на рис. 1 [1].

Рисунок 1. – Кількість осіб, яким надано статус постраждалих від торгівлі людьми в Україні у 2018-2024 рр.

Ці показники слід тлумачити обережно. У тому самому звіті наведено окремі дані Офісу Генерального прокурора: кількість осіб, яким надано статус потерпілих у кримінальних провадженнях, розпочатих у відповідному звітному році, зменшилася з 254 у 2018 році до 55 у 2024 році. Це інша сукупність даних, ніж загальна кількість осіб, яким адміністративно надано статус постраждалих. Звіт пояснює, що прокурорська статистика зараховує лише провадження, зареєстровані у звітному році, і не охоплює осіб, виявлених у провадженнях попередніх років. Крім того, за даними Національної поліції, у 2024 році зареєстровано 116 кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, а до суду було скеровано обвинувальні акти у 37 провадженнях. Ці показники стосуються різних процесуальних категорій і не дають підстав механічно розраховувати частку «розкритих» злочинів [1].

Розбіжності між даними державних органів і допомогових організацій теж мають значення. За даними Представництва МОМ в Україні, протягом січня – червня 2024 року організація виявила та надала допомогу 186 особам, які постраждали від торгівлі людьми; 21% з них були внутрішньо переміщеними особами [11]. Ці відомості не можна напряму додавати до офіційної державної статистики, оскільки йдеться про різні процедури виявлення та обліку. Водночас вони підтверджують потребу в узгодженому механізмі збору даних, який враховував би інформацію правоохоронних органів, соціальних служб і спеціалізованих організацій та водночас захищав персональні дані потерпілих.

Окрема правова проблема – реальний доступ потерпілих до правосуддя й відшкодування шкоди. У рішенні ЄСПЛ у справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» Суд наголосив на позитивних зобов'язаннях держав щодо створення належної правової бази, захисту осіб, які перебувають під безпосереднім ризиком торгівлі людьми, та ефективного розслідування відповідних обставин [12]. У звіті GRETA за 2025 рік звернуто увагу на те, що потерпілі в Україні не завжди мають спеціалізовану правничу допомогу, а присуджене відшкодування часто складно фактично отримати. GRETA рекомендувала розглянути створення державного механізму компенсації, а також забезпечити збір доказів про заподіяну шкоду і прибуток від експлуатації вже під час досудового розслідування [1]. Отже, захист не повинен завершуватися встановленням статусу або обвинувальним вироком: він має передбачати реальне відновлення прав потерпілої особи.

Питання профілактики трудової експлуатації також потребує практичного вирішення. GRETA вказує на ризики, пов'язані з недостатнім наглядом за посередниками з працевлаштування за кордоном і обмеженими можливостями трудових інспекторів виявляти ознаки експлуатації [1]. Це важливо з огляду на те, що перший контакт із потенційною потерпілою часто відбувається саме під час пошуку роботи. Правове регулювання має супроводжуватися доступною перевіркою посередників, зрозумілим інформуванням про умови праці та дієвим механізмом передання сигналів про можливу експлуатацію компетентним органам.

Нормативна робота в цій сфері триває. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2026 року № 875-р затверджено Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2030 року. Серед передбачених напрямів — вдосконалення ідентифікації потерпілих, цифрова система збору й обміну даними, посилення міжвідомчої та транскордонної співпраці, а також гармонізація законодавства з правом ЄС [13]. Важливо, щоб виконання Програми оцінювалося не тільки за кількістю проведених заходів, а й за результатами: наскільки своєчасно виявляють потерпілих, чи отримують вони правничу допомогу, чи відшкодовується шкода і як співвідносяться зареєстровані злочини з результатами розслідування та судового розгляду.

Отже, ключова проблема протидії транснаціональній торгівлі людьми полягає не лише в існуванні злочинних схем, а й у складності їх своєчасного виявлення, доказування мети експлуатації, узгодження статистичних даних та забезпечення потерпілим реального доступу до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Council of Europe. GRETA. Evaluation Report: Access to Justice and Effective Remedies for Victims of Trafficking in Human Beings. Ukraine. GRETA(2025)08. Published 12 June 2025. URL: https://rm.coe.int/greta-evaluation-report-on-the-implementation-of-the-council-of-europe/1680b6540e (дата звернення: 15.10.2026).

2. United Nations Office on Drugs and Crime. Global Report on Trafficking in Persons 2024. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP24_special_points_final.pdf (дата звернення: 15.10.2026).

3. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime: adopted by General

Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons-especially-women-and-children (дата звернення: 15.10.2026).

4. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Warsaw, 16 May 2005. URL: https://rm.coe.int/168008371d (дата звернення: 15.10.2026).

5. Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime: adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-against-smuggling-migrants-land-sea-and-air-supplementing (дата звернення: 15.10.2026).

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Стаття 149. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 15.10.2026).

7. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text (дата звернення: 15.10.2026).

8. United Nations Office on Drugs and Crime. Case Law Database: Trafficking in Persons. Romania. Case No. 78/54/2009. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/en/case-law-doc/traffickingpersonscrimetype/rou/78542009.html (дата звернення: 15.10.2026).

9. United Nations Office on Drugs and Crime. Global Report on Trafficking in Persons 2022: Court Cases Summaries. URL: https://unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2022/Court_Cases_Summaries_GLOTIP_2022_web.pdf (дата звернення: 16.10.2026).

10. Europol. Human trafficking ring dismantled in Portugal. Published 16 July 2014. URL: https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-trafficking-ring-dismantled-in-portugal (дата звернення: 16.10.2026).

11. Міжнародна організація з міграції. Торгівля людьми: дані Представництва МОМ в Україні (січень–червень 2024 р.). URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2024-09/13.trafficking_in_persons_january-june_2024_ukr-2.pdf (дата звернення: 15.10.2026).

12. European Court of Human Rights. Rantsev v. Cyprus and Russia, application no. 25965/04, judgment of 7 January 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549 (дата звернення: 15.10.2026).

13. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2026 № 875-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-2026-%D1%80#Text (дата звернення: 15.10.2026).

УДК 336.226:004.738.5(477)

Лілія Пташкограй
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
юридичного факультету
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Волкович
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри
цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

Розвиток цифрової економіки зумовлює необхідність удосконалення правового регулювання операцій із віртуальними активами, зокрема встановлення прозорих і справедливих правил їх оподаткування. За даними сайту MEXC Blog, у 2025 р. обсяг торгівлі криптовалютами в Україні сягнув 7 млрд дол. Крім того, Україна продемонструвала високий рівень використання стейблкоїнів та посіла провідні позиції у світових рейтингах упровадження криптовалют [1]. Такі показники свідчать про значну економічну роль віртуальних активів.

Водночас децентралізований характер криптовалют, можливість здійснення транзакцій без традиційних фінансових посередників і транскордонне переміщення активів ускладнюють визначення доходів платників податків та контроль за виконанням податкових зобов'язань. Відсутність достатньо деталізованих правил створює правову

невизначеність для громадян, бізнесу й контролюючих органів. Тому актуальним завданням є формування комплексного механізму оподаткування віртуальних активів, який поєднуватиме фіскальні інтереси держави із захистом прав платників податків і стимулюванням легального розвитку відповідного ринку.

Чинне податкове законодавство України не містить повноцінного спеціального режиму оподаткування всіх операцій із віртуальними активами. Відповідно до п. 22.1 ст. 22 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), об'єктами оподаткування можуть бути, зокрема, майно, товари, дохід та інші об'єкти, з наявністю яких законодавство пов'язує виникнення податкового обов'язку. Проте відсутність спеціальних норм щодо оподаткування криптовалют зумовлює необхідність застосування загальних положень [2; 3].

Згідно з п. 163.1 ст. 163 ПКУ об'єктом оподаткування резидента є, зокрема, загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід та іноземні доходи. Особливості оподаткування останніх визначаються п. 170.11 ст. 170 ПКУ. Водночас відповідно до пп. 164.2.20 п. 164.2 ст. 164 ПКУ до загального оподатковуваного доходу включаються інші доходи, крім передбачених ст. 165 ПКУ [2; 3]. Отже, дохід фізичної особи від продажу криптовалюти може кваліфікуватися як іноземний дохід, якщо джерело його виплати розташоване за межами України, або як інший дохід, якщо виплату здійснює фізична особа – резидент України.

За загальним підходом, викладеним на сайті Державної податкової служби України, оподатковується сума коштів, отримана фізичною особою від операцій із криптовалютою. До відповідних доходів застосовуються загальні правила оподаткування доходів фізичних осіб і військовим збором. Зокрема, стандартна ставка податку на доходи фізичних осіб становить 18% відповідно до ст. 167 ПКУ, а ставка військового збору – 5% відповідно до пп. 1 пп. 1.3 п. 16^1 підрозд. 10 розд. XX ПКУ. Якщо дохід отримано від особи, яка не є податковим агентом, або він є іноземним, платник податку повинен включити його до річного оподатковуваного доходу, подати декларацію відповідно до ст. 179 ПКУ та сплатити належні податки згідно з пп. 168.2.1 п. 168.2 ст. 168 ПКУ [2; 3].

Отже, сучасна модель характеризується застосуванням загальних норм ПКУ без достатньої деталізації щодо визначення моменту виникнення доходу, врахування витрат на придбання активів, перенесення збитків, оподаткування майнінгу, стейкінгу та отримання токенів через airdrop [4]. Це ускладнює декларування доходів і

створює ризик неоднакового застосування законодавства до економічно подібних операцій.

Важливим напрямом реформування є проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» № 10225-д від 24.04.2025. Він передбачає комплексне оновлення регулювання відповідної сфери, зокрема внесення змін до ПКУ та приведення у дію Закону України «Про віртуальні активи» в новій редакції під назвою «Про ринки віртуальних активів» [5; 6]. Оскільки йдеться про законодавчу пропозицію, її положення необхідно розглядати як перспективну модель, а не як чинні податкові правила.

Повноцінне застосування цієї моделі залежить від того, хто саме здійснюватиме контроль, і тут слід почати з Закону України «Про віртуальні активи»: його ухвалено, проте положення набудуть чинності лише після внесення змін до ПКУ, тому саме відсутність податкових норм стримує запуск усієї системи. За цим Законом державне регулювання поділено між двома органами: Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) регулює віртуальні активи, крім забезпечених валютними цінностями (ЗВА(ВЦ)), а Національний банк України (НБУ) – саме ці забезпечені активи [7]. НКЦПФР видає дозволи постачальникам послуг, веде їх державний реєстр, встановлює вимоги до їхньої звітності, проводить перевірки, застосовує фінансові санкції та виконує функції суб'єкта державного фінансового моніторингу, тобто контролює дотримання вимог щодо протидії відмиванню коштів [7]. НБУ, зі свого боку, здійснює нагляд і планові та позапланові інспекційні перевірки постачальників послуг, пов'язаних із ЗВА(ВЦ), а також обмежує обмін активів на валютні цінності відповідно до заходів валютного регулювання [7]. До цього додається Державна служба фінансового моніторингу (Держфінмоніторинг), якій криптобіржі як суб'єкти первинного фінансового моніторингу повідомляють про порогові операції понад 400 000 грн [8].

Проте жоден із цих органів не контролює сплату податків, адже ця функція належить контролюючим органам, які адмініструють ПДФО та приймають річні декларації від платників (п. 179.3 ст. 179 ПКУ) [3]. Через це чинна модель розділяє ринковий нагляд і податковий контроль: податкова служба спирається лише на самостійне декларування, а відомості про операції від постачальників послуг до неї автоматично не надходять.

У проєкті закону № 10225-д (Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні) запропоновано усунути розрив між податковим адмініструванням і регулюванням ринку віртуальних активів, що дає можливість налагодити взаємодію між податковими органами та регуляторами цього ринку. Нова редакція кодексу передбачає ст. 39-4 ПКУ, яка зобов'язує постачальників послуг стати на облік у контролюючому органі протягом 60 днів після початку надання послуг резидентам і щороку до 31 січня подавати електронний звіт про операції [3]. Нова редакція пп. 72.1.3-2 дозволяє податковим органам отримувати від постачальників відомості про операції платників, дату передачі активів, доходи та витрати [8]. Зміни до ст. 75 ПКУ роблять предметом планових перевірок і дотримання постачальниками вимог ст. 39-4, а за подання помилкових або неповних даних передбачено штраф у розмірі 0,5 мінімальної заробітної плати за кожну операцію, причому в перехідний період він застосовується в розмірі 0,1 (2026 р.) та 0,25 (2027–2029 рр.) від відповідного штрафу (п. 75 підрозд. 10 розд. XX проєкту ПКУ) [8].

По-новому передбачається у проєкті взаємодія регуляторів: профільний Регулятор та НБУ мають своєчасно інформувати один одного, обмінюватися даними й користуватися базами даних один одного (ст. 97 нової редакції Закону) [8]. Крім того, обсяг даних для податкових органів визначається центральним органом виконавчої влади у сфері фінансової політики за погодженням із цим Регулятором, а порядок підтвердження дати придбання активів затверджує саме він [8]. Отже, порівняно з чинним Законом проєкт не змінює розподіл повноважень між НКЦПФР і НБУ, натомість уперше вводить у систему податкові органи як третього учасника контролю.

Порівняння норм ПКУ підтверджує цей висновок: нині діють лише загальні положення про об'єкт оподаткування, декларування та сплату ПДФО, тоді як проєкт додає спеціальні норми про облік і звітність постачальників (ст. 39-4), інформаційні запити (пп. 72.1.3-2 ст. 72), перевірки (пп. 13 п. 75.1.1 ст. 75) і окремий порядок оподаткування прибутку (п. 170.2-1 ст. 170) [8]. Особливе значення має останній, адже він визначає об'єктом оподаткування чистий фінансовий результат, тобто різницю між доходами та документально підтвердженими витратами, а звітним періодом вважає календарний рік. Така модель краще враховує реальну платоспроможність особи, ніж оподаткування повної суми виручки, проте її реалізація потребує чітких правил підтвердження витрат, оцінювання активів під час обміну та обліку

збитків [4]. Альтернативна модель оподаткування валового доходу є простішою для адміністрування, але може створювати надмірне навантаження навіть за відсутності фактичного прибутку.

Для активів, придбаних до набрання чинності майбутнім законом, проєкт дозволяє відобразити у декларації за 2026 рік кошти від їх продажу в обмін на валютні цінності зі ставкою 5 % за п. 167.2 ст. 167 ПКУ, однак застереження в тексті проєкту прямо вказує, що це не звільняє від вимог законодавства про протидію відмиванню коштів (п. 36 підрозд. 1 розд. XX проєкту ПКУ) [8]. Таким чином, пільга поєднується з фінансовим контролем, а не замінює його.

Досвід інших країн показує, що контроль можна покласти і на самих постачальників послуг: в Австрії з 2024 року вони за визначених умов самі утримують податок за ставкою 27,5%, а в Німеччині доходи від продажу криптовалют звільняються від оподаткування за умови володіння ними понад один рік [4]. Це свідчить про відсутність єдиного універсального підходу. Європейський контекст створюють Регламент 2023/1114 про ринки криптоактивів (MiCA) та Директива (ЄС) 2023/2226 про адміністративне співробітництво у сфері оподаткування, що передбачає обмін податковою інформацією між державами; для України це означає потребу в удосконаленні звітності постачальників і транскордонного обміну даними [9].

Практичною проблемою залишається підтвердження витрат на придбання активів, які можуть набуватися через P2P-операції, майнінг або безоплатне отримання без документів традиційного зразка, через що платник ризикує сплатити податок із суми, що не відображає реального прибутку [4]. Додатково потребує врегулювання момент виникнення податкового обов'язку під час обміну однієї криптовалюти на іншу, а також отримання винагороди за стейкінг, майнінг і airdrop (безоплатну роздачу токенів). Невизначеність у цих питаннях призводить до помилок у декларуванні, а надмірно складні процедури здатні стимулювати переміщення діяльності до іноземних юрисдикцій.

Отже розвиток ринку віртуальних активів в Україні потребує переходу від загальних податкових норм до цілісної системи, у якій розподіл повноважень між НКЦПФР, НБУ, Держфінмоніторингом і контролюючими органами забезпечує безперервний контроль: від авторизації постачальника до перевірки декларації платника. Прийняття належно опрацьованого законодавства має забезпечити чітке визначення об'єкта оподаткування, правил обліку доходів і витрат, порядку декларування та звітності постачальників послуг. Водночас механічне перенесення зарубіжних моделей не гарантуватиме ефективності без урахування українських умов і

потреби захисту добросовісних платників податків. Оптимальна модель повинна поєднувати оподаткування реального економічного результату з ефективним контролем і міжнародним обміном інформацією, що сприятиме легалізації ринку, довірі інвесторів та стабільним надходженням до бюджету.

Список використаних джерел

1. Ринок криптовалют України сягнув 7 мільярдів $ обсягу торгівлі: ключові висновки для трейдерів у 2026 році. MEXC Blog. URL: https://blog.mexc.com/uk/crypto-knowledge/rinok-kriptovayut-v-ukraine-2026/ (дата звернення: 09.10.2026).
2. Криптовалюта та податки: як сплачуються ПДФО і військовий збір. Державна податкова служба України. URL: https://ck.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/1010015.html (дата звернення: 09.10.2026).
3. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 09.10.2026).
4. Матриця оподаткування віртуальних активів / Нац. комісія з цінних паперів та фондового ринку; підгот. В. Форсюк. Київ, 2025. 31 с.
5. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 24.04.2025 № 10225-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271 (дата звернення: 09.10.2026).
6. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 24.04.2025 № 10225-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271 (дата звернення: 09.10.2026).
7. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text (дата звернення: 16.10.2026).
8. Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : проєкт Закону

України від 24.04.2025 № 10225-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271 (дата звернення: 16.10.2026).

9. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 24.04.2025 № 10225-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271 (дата звернення: 09.10.2026).

УДК 343.14:004.056

Катерина Пушкар
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Алла Коваль
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

НСРД ТА ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ: ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Розвиток цифрових технологій істотно вплинув на способи вчинення кримінальних правопорушень і методи їх розслідування. Відомості про підготовку, вчинення та приховування протиправних дій дедалі частіше містяться в електронних комунікаціях, даних мобільних пристроїв, записах систем відеоспостереження, інформації з комп'ютерних мереж та інших цифрових джерелах. За таких обставин особливого значення набувають негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД), результати яких можуть забезпечувати отримання інформації, недоступної шляхом проведення звичайних слідчих дій. Водночас використання цифрових відомостей у кримінальному провадженні породжує низку правових і технічних проблем, пов'язаних із

законністю їх отримання, належністю процесуальної фіксації, достовірністю та допустимістю як доказів.

Правову основу проведення НСРД становлять положення глави 21 Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до положень статей 246–248 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком установлених законом випадків. Їх застосування допускається за наявності передбачених законом підстав і за умови, що необхідні відомості неможливо отримати іншим способом. Залежно від характеру втручання у права людини проведення відповідної НСРД потребує дозволу слідчого судді, а в окремих передбачених КПК України випадках застосовується інший процесуальний порядок [1].

Одним із центральних питань є визначення правового статусу електронної інформації, отриманої внаслідок проведення НСРД. Згідно з частиною 2 статті 99 КПК України, до документів можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, зокрема комп'ютерні дані. Відповідно, цифрова форма відомостей сама по собі не перешкоджає їх використанню в доказуванні. Проте для визнання таких відомостей доказами необхідно встановити їх зв'язок з обставинами кримінального правопорушення, походження та відповідність вимогам кримінального процесуального законодавства [1].

Важливе місце в механізмі доказування у кримінальному провадженні посідають результати НСРД, у межах яких отримуються електронні докази. Відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК України, протоколи щодо проведення НСРД, аудіо- та відеозаписи, фотознімки, інші результати, отримані із застосуванням технічних засобів, а також вилучені речі й документи можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що й результати інших слідчих (розшукових) дій. Проте доказове значення електронної інформації залежить не лише від її змісту, а й від дотримання встановленої законом процедури отримання, належного процесуального оформлення та можливості перевірити її походження, цілісність і достовірність [1].

Правове регулювання отримання електронних доказів під час проведення НСРД ґрунтується на положеннях КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Водночас правомірність отримання електронної інформації визначається передусім дотриманням процесуальних вимог до конкретної негласної

дії. Відомості, одержані внаслідок втручання у приватне спілкування або застосування інших передбачених законом заходів, повинні мати встановлене походження та бути належно зафіксованими. Сам факт наявності цифрового файлу чи запису, що містить інформацію про кримінальне правопорушення, не є достатнім для визнання його допустимим доказом [2; 3].

Специфіка отримання електронних доказів залежить від виду проведеної НСРД. Наприклад, під час аудіо- та відеоконтролю особи, передбаченого ст. 260 КПК України, можуть формуватися записи розмов і подій, які потребують перевірки щодо повноти, достовірності та відповідності зафіксованих відомостей обставинам кримінального провадження. Під час зняття інформації з електронних комунікаційних мереж відповідно до ст. 263 КПК України важливими є встановлення походження записів, ідентифікація учасників комунікації та перевірка того, чи не зазнав отриманий матеріал змін. Якщо виникають сумніви щодо належності голосу конкретній особі, автентичності або цілісності звукозапису, відповідні обставини можуть з'ясовуватися із залученням експерта та застосуванням спеціальних знань [1].

Інші види НСРД також можуть забезпечувати отримання електронних доказів. Зокрема, під час обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи відповідно до ст. 267 КПК України можуть виявлятися цифрові документи, записи та інші дані, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Під час установлення місцезнаходження радіообладнання, відповідно до ст. 268 КПК України, можуть отримуватися відомості, пов'язані з функціонуванням електронних комунікаційних пристроїв. Результати аудіо- та відеоконтролю місця, передбаченого ст. 270 КПК України, також можуть бути представлені у формі цифрових записів. У кожному з наведених випадків необхідно встановити зв'язок отриманої інформації з предметом доказування, підтвердити законність її одержання та забезпечити можливість подальшої перевірки [1].

Самостійною проблемою є збереження цілісності електронних доказів після завершення НСРД. Цифрові файли можуть копіюватися, переноситися на інші носії, конвертуватися або піддаватися технічній обробці. За відсутності належного документування таких операцій виникають сумніви щодо відповідності досліджуваного матеріалу первинно отриманій інформації. Для зменшення відповідних ризиків необхідно фіксувати обставини отримання даних, характеристики носія, відомості про створення копій, послідовність передавання матеріалів та осіб, які мали до них доступ. Додатковим засобом

перевірки незмінності файлів можуть бути контрольні хеш-значення, однак їх застосування не замінює необхідності підтвердження законності походження та достовірності доказу. Важливе значення мають також метадані, які можуть містити інформацію про час створення або зміни файла, його властивості та інші обставини, необхідні для оцінювання доказового значення електронних відомостей [4].

Не менш важливою є проблема належного оформлення результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до статті 252 КПК України їх перебіг і результати фіксуються згідно із загальними правилами кримінального процесуального законодавства. За результатами проведення НСРД складається протокол, до якого за необхідності долучаються додатки. Частина 1 статті 256 КПК України передбачає можливість використання протоколів, аудіо- та відеозаписів, фотознімків, інших результатів застосування технічних засобів, а також вилучених речей і документів у доказуванні на тих самих підставах, що й результати інших слідчих (розшукових) дій. Отже, процесуальна фіксація є не формальністю, а необхідною передумовою перевірки законності походження та достовірності отриманої інформації [1; 5].

Додаткову складність становить використання інформації, яка містить відомості про приватне життя осіб, безпосередньо не причетних до кримінального правопорушення. Під час контролю за комунікаціями можуть бути зафіксовані розмови членів сім'ї, колег, знайомих або інших осіб, чиї дії не є предметом розслідування. У таких випадках необхідно враховувати положення статей 254-255 КПК України щодо захисту інформації, отриманої внаслідок НСРД, та знищення матеріалів, які прокурор не визнає необхідними для подальшого розслідування, з дотриманням установлених законом винятків. Крім того, передання результатів НСРД для використання в іншому кримінальному провадженні регулюється статтею 257 КПК України та потребує дотримання передбачених нею умов. Це обмежує можливість довільного використання цифрових даних поза межами мети, з якою їх було отримано [1; 5].

Особливого значення зазначені вимоги набувають в умовах воєнного стану. Розслідування воєнних злочинів, кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та інших суспільно небезпечних діянь може супроводжуватися необхідністю дослідження значних обсягів електронної інформації, отриманої з електронних комунікацій, мобільних пристроїв та інших цифрових джерел. Пошкодження обладнання, втрата доступу до інформаційних

систем, знищення матеріальних носіїв або обмежені можливості проведення експертних досліджень у районах бойових дій ускладнюють збереження електронних доказів. За таких обставин особливо важливими є належне документування місця й обставин виявлення інформації, збереження доступних первинних даних та фіксація всіх операцій, проведених із ними [1; 5].

Водночас воєнний стан не скасовує необхідності дотримання процесуальних гарантій під час проведення НСРД та використання отриманих результатів у доказуванні. Застосування спеціальних правил кримінального провадження, передбачених ст. 615 КПК України, можливе лише за наявності визначених законом підстав. Сам факт воєнних дій не є достатньою підставою для визнання електронної інформації допустимим доказом. Її використання потребує перевірки законності способу одержання, достовірності змісту та відповідності вимогам кримінального процесуального законодавства. Крім того, сторона захисту повинна мати можливість оспорювати походження, цілісність і доказове значення відповідних матеріалів у межах змагального судового розгляду [1; 5].

Отже, ефективність використання електронних доказів, отриманих унаслідок проведення НСРД, визначається поєднанням процесуальних гарантій і належних методів перевірки цифрової інформації. Законність проведення негласної дії, правильне оформлення її результатів, збереження цілісності електронних даних та можливість їх незалежного дослідження є взаємопов'язаними умовами обґрунтованості судового рішення. В умовах воєнного стану дотримання цих вимог має особливе значення, оскільки електронні докази можуть відігравати суттєву роль у встановленні обставин кримінальних правопорушень. Тому вдосконалення практики їх отримання, зберігання та дослідження має відбуватися з урахуванням технологічного розвитку, вимог КПК України та необхідності забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

3. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

4. Дульський О. Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 668–674.

5. Ангеленюк А.-М. Оцінка результатів використання технічних засобів під час негласних слідчих (розшукових) дій. *Наука і правоохорона.* 2024. № 2(64). С. 230–237.

УДК 343.228

Анастасія Рак
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Алла Блага
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного
та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

НЕОБХІДНА ОБОРОНА: МЕЖІ ПРАВОМІРНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЇЇ МЕЖ

Актуальність теми обумовлена тим, що інститут необхідної оборони є одним із ключових елементів кримінального права України, який забезпечує реалізацію права людини на захист життя, здоров’я та інших охоронюваних законом цінностей. В умовах воєнного стану та підвищеної суспільної напруги питання правильного визначення меж правомірності необхідної оборони набуває особливого значення. Від належної кримінально-правової оцінки дій особи, яка захищалася,

залежить дотримання принципів справедливості, гуманізму та захисту прав людини. Саме тому дослідження меж правомірності необхідної оборони та проблем перевищення цих меж залишається актуальним як для теорії кримінального права, так і для правозастосовної практики [1; 2].

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341-III, необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Отже, необхідна оборона є правомірним захистом, який має визначену законом мету, спрямований проти особи, що здійснює суспільно небезпечне посягання, та передбачає заподіяння їй шкоди, необхідної для припинення такого посягання. За дотримання встановлених законом умов необхідна оборона виключає кримінальну протиправність діяння [1].

Право на необхідну оборону має конституційне підґрунтя. Відповідно до ч. 3 ст. 27 Конституції України від 28 червня 1996 року, кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Ця гарантія відображає право людини на самозахист і є важливою складовою забезпечення її особистої безпеки. Розвиваючи це положення, ч. 2 ст. 36 Кримінального кодексу України встановлює, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади. Отже, особа не зобов'язана тікати, ухилятися від конфлікту чи чекати на допомогу правоохоронних органів, щоб скористатися правом на необхідну оборону [1; 3].

Підстава необхідної оборони пов'язана з наявністю суспільно небезпечного посягання, від якого необхідно захистити охоронювані законом права та інтереси. Таке посягання має бути реальним, тобто існувати об'єктивно, а не лише в уяві особи, яка захищається. Воно може виражатися в нападі, спробі насильницького проникнення до житла або інших діях, що створюють небезпеку для охоронюваних законом цінностей. Право на необхідну оборону виникає за наявності суспільно небезпечного посягання та триває, поки зберігається необхідність його негайного відвернення або припинення. Водночас момент закінчення посягання необхідно визначати з урахуванням

конкретних обставин, зокрема того, чи могла особа усвідомити, що небезпека минула. Якщо особа помилково припускає наявність нападу, якого насправді немає, постає питання про застосування положень щодо уявної оборони. [1; 2; 6].

Межі правомірності необхідної оборони визначаються з урахуванням небезпечності посягання та обстановки захисту. Під час оцінювання дій особи необхідно брати до уваги характер нападу, його інтенсивність, кількість нападників, наявність у них зброї, фізичні можливості учасників, раптовість посягання, а також місце й час події. Закон не вимагає того, щоб шкода, заподіяна нападнику, була рівнозначною шкоді, якою він загрожував. Важливо встановити те, чи була заподіяна шкода необхідною і достатньою для негайного відвернення або припинення посягання та чи не була вона явно надмірною порівняно з небезпечністю нападу й обстановкою захисту. Особливе значення має ч. 5 ст. 36 Кримінального кодексу України, яка передбачає спеціальні випадки захисту від нападу озброєної особи, нападу групи осіб, а також від протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення. За таких обставин застосування зброї або інших засобів чи предметів для захисту не визнається перевищенням меж необхідної оборони та не тягне кримінальної відповідальності незалежно від тяжкості заподіяної нападнику шкоди. Водночас необхідно встановити наявність саме тих обставин, які передбачені законом [1; 2].

У судовій практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду наголошується на необхідності ретельного встановлення обставин, за яких особа застосувала засоби захисту. Зокрема, у постанові від 19 вересня 2022 року у справі № 149/916/17 Суд звернув увагу на необхідність перевірити те, чи були дії особи спрямовані на відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло або інше приміщення, оскільки ця обставина має значення для застосування ч. 5 ст. 36 Кримінального кодексу України. У постанові від 19 вересня 2023 року у справі № 204/647/20 Верховний Суд також розглядав питання наявності необхідної оборони та відповідності захисту небезпечності посягання. Отже, сама тяжкість заподіяної шкоди, навіть якщо вона призвела до смерті нападника, не може оцінюватися ізольовано від обставин нападу та умов захисту [4; 5].

Відповідно до ч. 3 ст. 36 Кримінального кодексу України, перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Кримінальна відповідальність за таке перевищення передбачена у випадках, установлених законом,

зокрема ст. 118 КК України – за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, та ст. 124 КК України – за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за таких обставин. Таким чином, для встановлення перевищення меж необхідної оборони необхідно довести не лише факт заподіяння тяжкої шкоди, а й її явну невідповідність небезпечності посягання або обстановці захисту [1].

Однією з основних проблем правозастосування є оцінка поняття «явної невідповідності» під час визначення перевищення меж необхідної оборони. Для встановлення такої невідповідності недостатньо лише констатувати факт заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або смерті особі, яка посягала. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19 квітня 2018 року у справі № 722/1981/16-к наголошено на необхідності врахування сукупності обставин події, зокрема характеру й небезпечності нападу, способу його вчинення, кількості нападників, фізичних можливостей учасників, раптовості посягання, місця та часу події. Явна невідповідність означає очевидну та істотну невідповідність заподіяної шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту. При цьому необхідно враховувати, що особа, яка захищається, може діяти в умовах стресу та обмеженого часу для прийняття рішення, тому оцінювання її поведінки не повинно ґрунтуватися виключно на наслідках заподіяної нападнику шкоди [6].

Важливе значення для оцінки правомірності необхідної оборони має також психічний стан особи, яка захищається. Відповідно до ч. 4 ст. 36 Кримінального кодексу України, особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту. Під час розгляду таких справ важливо враховувати не лише характер і тяжкість заподіяної шкоди, а й раптовість нападу, співвідношення фізичних сил сторін, кількість нападників, місце, час та інші обставини події. Особливу увагу слід приділяти тому, чи мала особа реальну можливість оцінити ситуацію та обрати спосіб захисту в умовах небезпеки. Неврахування цих обставин може призвести до неправильного висновку про перевищення меж необхідної оборони та помилкової кримінально-правової кваліфікації дій особи, яка захищалася [1; 6].

Окрему складність у судовій практиці становить розмежування необхідної оборони, перевищення її меж та уявної оборони, оскільки ці правові інститути мають різні підстави та критерії оцінювання дій особи. Відповідно до ст. 37 Кримінального кодексу України уявна

оборона має місце тоді, коли особа помилково припускає наявність реального суспільно небезпечного посягання, хоча воно фактично відсутнє. У такому випадку необхідно з'ясувати, чи мала особа достатні підстави вважати, що відбувається напад, а також чи могла вона усвідомлювати помилковість свого припущення. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість припущення, її дії оцінюються з урахуванням правил необхідної оборони. Якщо ж вона могла усвідомлювати відсутність реального посягання, питання відповідальності вирішується з урахуванням конкретних обставин справи та вимог ст. 37 КК України. На відміну від уявної оборони, перевищення меж необхідної оборони передбачає наявність реального суспільно небезпечного посягання, під час відвернення якого особа умисно заподіює тяжку шкоду, що явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Тому правильне встановлення фактичних обставин події є необхідною умовою належної кримінально-правової кваліфікації [1; 2; 6].

Необхідна оборона є важливою гарантією реалізації права людини на захист від суспільно небезпечних посягань. Правомірність захисних дій визначається з урахуванням характеру посягання, обстановки захисту та положень ст. 36 Кримінального кодексу України. Аналіз судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду свідчить, що особливу складність становить установлення явної невідповідності заподіяної шкоди небезпечності посягання, а також розмежування необхідної оборони, перевищення її меж та уявної оборони. Під час вирішення таких справ важливо враховувати об'єктивні обставини події, психічний стан особи та її можливість оцінити ситуацію в момент захисту.

Послідовне застосування передбачених законом критеріїв сприятиме правильній кримінально-правовій кваліфікації дій особи, забезпеченню права на самозахист і формуванню послідовної судової практики.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 16.10.2026).

2. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02 (дата звернення: 16.10.2026).

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 16.10.2026).
4. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19.09.2022 у справі № 149/916/17. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?d=5&red=100003a54eef57f19bcf820a0e0a7fed4e1931&regnum=106390665 (дата звернення: 16.10.2026).
5. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19.09.2023 у справі № 204/647/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113722437 (дата звернення: 16.10.2026).
6. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19.04.2018 у справі № 722/1981/16-к. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/neob_oborona (дата звернення: 16.10.2026).

УДК 347.91/.95

Анастасія Рак
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Сніжана Панченко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

УЧАСТЬ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ

Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій, які суттєво змінюють способи здійснення правосуддя в Україні. Одним із ключових напрямів цифровізації судочинства є можливість проведення судових засідань у режимі відеоконференції, що дозволяє учасникам справи брати участь у розгляді без особистої присутності в приміщенні суду. Особливого значення ця форма набула

в умовах воєнного стану, коли безпекові ризики, територіальна віддаленість та інші об'єктивні обставини істотно ускладнюють фізичний доступ до суду. Водночас застосування дистанційних технологій породжує низку проблем, пов'язаних із забезпеченням рівності сторін, належною ідентифікацією учасників, стабільністю технічного зв'язку та реальною можливістю повноцінно реалізовувати процесуальні права. Саме тому дослідження правового регулювання відеоконференцзв'язку та пошук шляхів усунення наявних проблем залишаються актуальними.

Правовою основою дистанційної участі в цивільному судочинстві є Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV у редакції від 5 серпня 2026 року. Згідно зі статтею 212 цього Кодексу, учасник справи та його представник мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або в приміщенні іншого суду за умови наявності у суду відповідної технічної можливості, про яку зазначається в ухвалі про відкриття провадження. Виняток становлять випадки, коли суд визнав явку учасника обов'язковою. Заява про участь у відеоконференції подається не пізніше ніж за п'ять днів до засідання, а її копія в той самий строк надсилається іншим учасникам справи. Таким чином, відеоконференція виступає важливим процесуальним інструментом забезпечення доступу до правосуддя, однак її застосування повинно здійснюватися з дотриманням усіх вимог цивільного процесуального законодавства [1].

Важливо підкреслити, що дистанційна участь у судовому засіданні не повинна призводити до звуження чи обмеження процесуальних прав особи. Стаття 43 Цивільного процесуального кодексу України закріплює широкий перелік прав учасників справи, зокрема право ознайомлюватися з матеріалами справи, подавати докази, брати участь у їх дослідженні, ставити запитання іншим учасникам, свідкам, експертам і спеціалістам, подавати заяви та клопотання, а також надавати пояснення й заперечення. Водночас положення статті 212 Цивільного процесуального кодексу України прямо вимагають, щоб технічні засоби, які використовуються під час відеоконференції, забезпечували належну якість зображення і звуку, інформаційну безпеку, можливість чути й бачити перебіг судового засідання, ставити запитання, отримувати відповіді та реалізовувати інші процесуальні права й обов'язки. Отже, сама лише можливість технічного підключення до відеоконференції ще не гарантує повноцінної та ефективної участі особи в судовому процесі [1].

Однією з ключових проблем дистанційної участі є технічні перешкоди. Нестабільне Інтернет-з'єднання, переривання звуку, низька якість зображення або несправність обладнання можуть унеможливити для учасника своєчасне сприйняття пояснень іншої сторони, заяви клопотань чи постановку запитань. У таких ситуаціях виникає ризик лише формального забезпечення права на участь у засіданні без реальної можливості повноцінно реалізувати процесуальні права. Відповідно до частини п'ятої статті 212 Цивільного процесуального кодексу України, ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, зокрема переривання зв'язку, за загальним правилом несе учасник справи або його представник, який подав відповідну заяву. Виняток становлять випадки, коли технічна неможливість виникла з причин, незалежних від учасника, зокрема через втрату судом технічної можливості забезпечити проведення відеоконференції. Тому важливо чітко розмежовувати ситуації, коли перешкоди виникли з вини учасника, і випадки, коли він об'єктивно не міг їх усунути [1].

Іншою суттєвою проблемою є підтвердження особи учасника та забезпечення конфіденційності його участі. Згідно з частиною четвертою статті 212 Цивільного процесуального кодексу України учасник справи бере участь у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та засобів електронної ідентифікації, що мають високий рівень довіри, відповідно до вимог Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV (редакція від 31 грудня 2023 року) та Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII (редакція від 18 грудня 2024 року). Однак навіть за умови належної електронної ідентифікації необхідно враховувати можливість стороннього впливу на учасника, присутність інших осіб поза межами поля зору камери чи порушення конфіденційності спілкування з представником. Такі обставини можуть негативно впливати на добровільність пояснень та ефективність реалізації права на правничу допомогу [1; 6; 7].

Окремої уваги потребує проблема цифрової нерівності. Не всі учасники справи мають стабільний доступ до Інтернету, необхідне обладнання та достатні навички користування цифровими сервісами. Особливі труднощі виникають у осіб похилого віку, людей з інвалідністю, а також громадян, які проживають у місцевостях із неналежним покриттям мережі. Унаслідок цього механізм, покликаний спростити доступ до правосуддя, за певних умов може створювати

додаткові бар'єри. На важливості належного законодавчого та інституційного забезпечення цифровізації судочинства наголошує і Дослідницька служба Верховної Ради України [4].

Зазначені проблеми необхідно розглядати крізь призму права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, ратифікованої Україною Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. Використання відеоконференцзв'язку саме по собі не суперечить цьому праву, однак дистанційний формат має забезпечувати ефективну участь особи, можливість викладати свою позицію та належним чином реагувати на доводи іншої сторони. Європейська практика підтверджує, що дистанційні судові засідання можуть підвищувати процесуальну ефективність і географічну доступність, проте лише за умови дотримання гарантій рівності сторін і якісного технічного забезпечення. При цьому технологічна зручність не повинна переважати над процесуальними гарантіями справедливого розгляду справи [3; 5].

Важливе значення має також стаття 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII у редакції від 25 червня 2026 року, яка закріплює основоположні гарантії гласності та відкритості судового процесу, а також можливість використання відеоконференції у порядку, встановленому законом. Частина сьома цієї статті прямо передбачає, що учасникам судового процесу на підставі судового рішення забезпечується право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. При цьому обов'язок забезпечити проведення такої відеоконференції покладається на суд, який отримав відповідне судове рішення, незалежно від спеціалізації та інстанції суду, що його ухвалив. Крім того, частина четверта цієї ж статті встановлює, що у разі участі всіх учасників справи в режимі відеоконференції транслювання перебігу судового засідання в мережі Інтернет здійснюється в обов'язковому порядку, що додатково посилює гарантії гласності. Для ефективної практичної реалізації зазначених положень необхідні належне технічне оснащення судів, стабільна та безперебійна робота Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), чіткий і зрозумілий порядок підключення учасників, а також своєчасне інформування їх про технічні вимоги та можливі обмеження [2].

Для вдосконалення механізму дистанційної участі в судовому засіданні доцільно запровадити обов'язкову можливість попереднього тестування технічного зв'язку учасника з судом, оперативне реагування на технічні збої під час засідання, а також належну

фіксацію в протоколі обставин, які перешкодили особі повноцінно реалізувати свої процесуальні права. У випадках, коли технічні проблеми істотно обмежують можливість учасника чути, бачити перебіг розгляду чи своєчасно реалізовувати свої права, суд повинен оцінювати їхній вплив на дотримання принципу справедливого судового розгляду та вирішувати питання про оголошення перерви, відкладення засідання або зміну формату його проведення з урахуванням конкретних обставин справи. Крім того, необхідно забезпечити альтернативні способи участі для осіб, які не мають належних технічних можливостей, стабільного доступу до інтернету чи достатніх цифрових навичок, зокрема шляхом організації підключення в приміщенні іншого суду. Важливим напрямом подальшого розвитку також залишається удосконалення механізмів електронної ідентифікації з високим рівнем довіри, посилення гарантій конфіденційності спілкування учасника з його представником та запобігання можливому сторонньому впливу під час дистанційного розгляду [1; 4; 5].

Отже, участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції є важливим інструментом забезпечення доступу до правосуддя в цивільному процесі. Особливої ваги цей механізм набуває в умовах воєнного стану, коли безпекові ризики, територіальна віддаленість сторін та обмежена мобільність учасників можуть істотно ускладнювати особисту присутність у суді. Водночас сама можливість технічного підключення до засідання не є достатньою гарантією реалізації процесуальних прав. Ефективність дистанційної участі безпосередньо залежить від того, наскільки повно учасник може чути й бачити перебіг розгляду, своєчасно подавати клопотання, ставити запитання, надавати пояснення та користуватися правничою допомогою.

Подальший розвиток цього механізму має бути спрямований на комплексне усунення технічних, організаційних і цифрових бар'єрів. Необхідно забезпечити рівність сторін незалежно від їхніх технічних можливостей, удосконалити процедури електронної ідентифікації, посилити захист конфіденційності та гарантувати, що дистанційний формат не призводитиме до формалізації участі.

Лише за умови неухильного дотримання стандартів справедливого судового розгляду, закріплених як національним законодавством, так і міжнародними зобов'язаннями України, відеоконференція зможе повноцінно виконувати свою роль як інструмент доступного та ефективного правосуддя.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 05.08.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 15.10.2026).

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 25.06.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 15.10.2026).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 : ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.10.2026).

4. Цифровізація судочинства в Україні в контексті європейської інтеграції : інформаційна довідка / Дослідницька служба Верховної Ради України. 05.06.2026. URL: https://research.rada.gov.ua/news/euroint/77707.html (дата звернення: 15.10.2026).

5. Паскар А. Дистанційне правосуддя: покращення доступу до правосуддя – порівняльне дослідження політики ЄС та досвіду України. *Журнал міжнародного та європейського права*. 2026. DOI: https://doi.org/10.31861/jiel.2026.1.77-88

6. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 15.10.2026).

7. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII : станом на 18.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 15.10.2026).

УДК 342.9:351.74

Анастасія Рак
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Ткаля
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗУПИНКИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ВОДІЯ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення законності дій поліцейських під час зупинки транспортних засобів та недопущення необґрунтованого втручання у права водіїв. Особливого значення ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли виникають додаткові питання щодо перевірки документів, діяльності блокпостів і розмежування повноважень поліції та інших уповноважених осіб. Важливим є також дослідження судової практики, яка дає змогу визначити наслідки порушення встановленої законом процедури зупинки. Практичне значення теми полягає у формуванні чіткого розуміння прав та обов'язків водія під час спілкування з поліцейським, а також способів захисту в разі незаконних дій посадових осіб. Дотримання законодавчих вимог під час зупинки транспортного засобу є необхідною умовою підвищення довіри громадян до поліції та забезпечення принципу верховенства права [1; 2; 6].

Зупинка транспортного засобу поліцейським належить до поширених превентивних заходів поліції та певною мірою обмежує реалізацію конституційного права людини на свободу пересування, закріпленого у ст. 33 Конституції України. Таке обмеження допускається лише за наявності законних підстав і з дотриманням установленої процедури. Відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та їхні посадові особи зобов'язані діяти

виключно на підставі, у межах повноважень і способом, передбаченими Конституцією та законами України [1].

Саме тому законодавство встановлює вичерпний перелік підстав для такого втручання, а практика правозастосування потребує постійного аналізу з метою забезпечення балансу між публічним інтересом у безпеці дорожнього руху, охороні громадського порядку та захистом прав і свобод водія [1; 2].

Незаконна або безпідставна зупинка транспортного засобу не лише порушує права громадянина, а й негативно впливає на довіру суспільства до поліції, яка покликана забезпечувати правопорядок. Такі дії можуть призвести до скасування адміністративних стягнень у судовому порядку, а також до притягнення поліцейського до дисциплінарної відповідальності згідно із Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 року № 2337-VIII. У найбільш серйозних випадках дії поліцейського можуть кваліфікуватися за ст. 365 Кримінального кодексу України як перевищення влади або службових повноважень, якщо вони спричинили істотну шкоду правам і законним інтересам особи. Крім того, незаконна зупинка створює підстави для звернення особи зі скаргою до керівництва підрозділу поліції, Управління забезпечення прав людини Національної поліції, прокуратури чи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [2; 4].

Правові підстави зупинення транспортного засобу чітко визначені у ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Частина перша цієї статті містить вичерпний перелік випадків, коли поліцейський може зупиняти транспортні засоби. До них належать: 1) порушення водієм Правил дорожнього руху; 2) наявність очевидних ознак технічної несправності транспортного засобу (наприклад, несправність світлових приладів, пошкоджене лобове скло, що обмежує видимість, несезонна гума тощо); 3) інформація про причетність водія, пасажирів або самого транспортного засобу (чи вантажу) до вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення; 4) перебування транспортного засобу в розшуку; 5) необхідність опитування водія чи пасажирів як свідків про обставини вчинення правопорушення; 6) залучення водія до надання допомоги іншим учасникам дорожнього руху або поліцейським, або як свідка (понятого) під час оформлення протоколів чи матеріалів ДТП; 7) рішення уповноваженого органу державної влади про обмеження чи заборону руху; 8) небезпечний спосіб закріплення вантажу на транспортному засобі; 9) ознаки незаконного використання

спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв; 10) підстави, пов'язані з порушенням митних правил щодо транспортних засобів, зареєстрованих в інших країнах (зокрема, виявлення передачі у володіння особам, які не ввозили такий транспортний засіб); 11) наявність інформації про те, що водій або пасажир є особою, яка самовільно залишила місце утримання військовополонених [2].

Частина друга ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII встановлює випадки, коли поліцейський зобов'язаний зупиняти транспортні засоби (зокрема, при виявленні порушень митних правил щодо тимчасового ввезення або транзиту транспортного засобу особистого користування). Важливою гарантією є ч. 3 ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII: поліцейський зобов'язаний поінформувати водія про конкретну причину зупинення з детальним описом підстави, визначеної у цій статті. Також згідно з ч. 3 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII поліцейський повинен повідомити своє прізвище, посаду та спеціальне звання, а на вимогу пред'явити службове посвідчення, не передаючи його з рук. Якщо поліцейський не надає цієї інформації або пояснює причину своїх дій лише загальними фразами, наприклад «перевірка документів» чи «профілактика», це може свідчити про недотримання встановленої процедури [2].

Основні проблеми правозастосування пов'язані з тим, що на практиці поліцейські іноді зупиняють транспортні засоби, не вказуючи конкретної підстави, передбаченої ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Натомість вони можуть посилатися на «перевірку документів», «профілактичне відпрацювання», «планове відпрацювання району» або воєнний стан, хоча самі по собі ці обставини не належать до вичерпного переліку підстав для зупинки. Виняток становлять випадки перевірки на спеціально облаштованих блокпостах, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456 «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану».

Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що перелік законних підстав для зупинки є вичерпним і не може довільно розширюватися. Якщо законність зупинки не підтверджена належними підставами, це може вплинути на оцінку правомірності подальших дій поліцейського та доказів, отриманих унаслідок таких дій. Однак

питання про законність кожної процесуальної дії та допустимість доказів вирішується з урахуванням конкретних обставин і відповідних процесуальних норм [4].

Яскравим прикладом такого підходу є постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 02.04.2025 у справі № 512/929/24. Суд скасував постанову про накладення штрафу за ч. 1 ст. 126 КУпАП, оскільки поліцейські зупинили водія з посиланням на порушення ПДР, але не надали жодних доказів цього порушення (ні відеозапису, ні інших підтверджень). Суд прямо вказав: право вимагати документи є похідним від наявності законної підстави зі ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII; якщо факт правопорушення не доведений і не задокументований належними доказами, вимога пред'явити документи є неправомірною, а відмова водія їх надати не утворює складу адміністративного правопорушення [5].

Ця проблема стала особливо актуальною під час дії воєнного стану, коли трапляються випадки зупинки транспортних засобів представниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки без залучення поліції. Відповідно до чинного законодавства, право зупиняти транспортні засоби на дорогах загального користування належить поліцейським. Виняток становлять уповноважені особи, які діють на блокпостах і призначені відповідним наказом коменданта. Самостійні вимоги працівників ТЦК щодо зупинки не мають нормативної сили. Невиконання незаконної вимоги не утворює складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 122-2 КУпАП. Водночас, якщо сигнал про зупинку подає поліцейський (навіть у супроводі представників ТЦК), невиконання такої вимоги може спричинити відповідальність [3; 6].

Гарантії захисту прав водія включають: право знати конкретну причину зупинки та вимагати її детального пояснення з посиланням на пункт ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII; право вимагати пред'явлення службового посвідчення; право на відео- та аудіофіксацію дій поліцейського (що не є втручанням у приватне життя посадової особи відповідно до загальних конституційних гарантій свободи інформації); право не виходити з транспортного засобу без законних підстав (за винятком випадків огляду на стан сп'яніння чи поверхневої перевірки); право на захисника та консультацію з адвокатом (у тому числі по телефону); право оскаржувати дії поліцейського в адміністративному порядку (до керівництва підрозділу, call-центру МВС, прокуратури) або до суду. У разі складання протоколу водій має право надати письмові пояснення,

у яких обов'язково зазначити про незаконність зупинки, відсутність доказів та нероз'яснення прав, передбачених ст. 268 КУпАП. Також водій має право ознайомитися з матеріалами справи та отримати копію постанови [2; 3; 5; 7].

Проблема використання гарантій захисту прав водія полягає в тому, що їх законодавче закріплення не завжди забезпечує можливість ефективно скористатися ними на практиці. Водії не завжди знають, як правильно реагувати на незаконну зупинку, вимагати пояснення її причин, фіксувати дії поліцейського та оскаржувати його рішення. Додаткові труднощі виникають тоді, коли поліцейський не повідомляє конкретної підстави зупинки, відмовляється належним чином пояснити свої дії або посилається на загальні формулювання, які не дають змоги перевірити законність його вимог. Важливою проблемою є також те, що водій може побоюватися негативних наслідків у разі заперечення проти дій поліцейського, через що не використовує надані йому законом права. Ефективне застосування гарантій передбачає знання положень ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII, можливість здійснювати відеофіксацію, належне документування порушень і використання передбачених законом способів оскарження. Тому необхідно не лише закріплювати права водіїв у законодавстві, а й підвищувати їхню правову обізнаність та забезпечувати реальну можливість захистити свої права в разі незаконних дій поліцейських [2].

Важливе значення має розподіл обов'язку доказування. Відповідно до ст. 62 Конституції України, особа не повинна доводити свою невинуватість. Натомість поліція має обґрунтувати законність зупинки транспортного засобу та довести факт вчинення правопорушення. Якщо поліцейський не може вказати конкретну підставу для зупинки, передбачену ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII, або не має доказів порушення, законність його подальших вимог і дій може бути поставлена під сумнів. Судова практика апеляційних адміністративних судів свідчить, що за таких обставин постанови про накладення адміністративних стягнень можуть скасовуватися, особливо якщо сторона захисту належно зафіксувала порушення процедури, зокрема за допомогою відеозапису [1; 4; 5].

Під час зупинки транспортного засобу водієві важливо зберігати спокій, не провокувати конфлікт і діяти в межах своїх законних прав. Доцільно залишатися в автомобілі, тримати руки на видному місці, фіксувати спілкування з поліцейським на відео та попросити його повідомити конкретну причину зупинки й пред'явити службове

посвідчення. Водій також має право уточнити, на якій правовій підставі від нього вимагають документи або виконання інших дій. Водночас важливо пам'ятати, що відеозапис може стати доказом у разі подальшого оскарження дій поліцейського. Не слід вдаватися до образ, погроз чи фізичного опору, оскільки така поведінка може спричинити додаткові правові наслідки. Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського може тягнути за собою відповідальність за ст. 185 КУпАП. При цьому сама незгода водія з діями поліцейського ще не означає вчинення правопорушення. Якщо водій вважає вимогу незаконною, доцільно зафіксувати обставини події, уточнити її правову підставу та надалі оскаржити дії поліцейського у встановленому законом порядку [2; 7].

Важливим напрямом удосконалення правозастосовної практики є запровадження дієвого контролю за дотриманням поліцейськими встановленої процедури зупинки транспортних засобів. Зокрема, використання нагрудних відеореєстраторів, належне зберігання відеозаписів і перевірка скарг водіїв сприятимуть об'єктивному встановленню обставин кожного випадку. Також необхідно підвищувати рівень правової обізнаності громадян для того, щоб вони могли належним чином захищати свої права та користуватися передбаченими законом способами оскарження неправомірних дій.

Таким чином, ключовим завданням залишається формування єдиної, прозорої та передбачуваної практики застосування ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію». Лише тоді, коли кожна зупинка матиме чітко зафіксовану законну підставу, а водій – реальну можливість оперативно її перевірити та оскаржити, можна буде говорити про справжній баланс між інтересами безпеки дорожнього руху та конституційними правами особи. Подальший розвиток правозастосування має спиратися на посилення внутрішнього контролю в поліції, поширення знань серед громадян і послідовну позицію судів, яка не допускає розширеного тлумачення вичерпного переліку підстав. Саме це створить умови, за яких незаконні зупинки стануть рідкісним винятком, а не поширеною практикою.

Дотримання законності під час зупинки транспортних засобів має бути обов'язковою умовою роботи поліції. Чітке виконання вимог законодавства дозволить зменшити кількість спірних ситуацій, запобігти зловживанню службовими повноваженнями та зміцнити довіру громадян до правоохоронних органів. При цьому забезпечення безпеки дорожнього руху повинно здійснюватися з дотриманням прав і свобод людини, а повноваження поліцейських мають реалізовуватися виключно на законних підставах.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України. (ВВР).* 1996. № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 11.10.2026).

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 11.10.2026).

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text (дата звернення: 11.10.2026).

4. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 15.03.2019 у справі № 686/11314/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80481815 (дата звернення: 11.10.2026).

5. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 02.04.2025 у справі № 512/929/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126307156 (дата звернення: 11.10.2026).

6. Про затвердження Порядку перевірки документів у осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1456. *Офіційний вісник України.* 2022. № 12. Ст. 641. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-п (дата звернення: 11.10.2026).

7. Підстави зупинення транспортного засобу. Повноваження поліцейського та права водія. WikiLegalAid. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Підстави_зупинення_транспортного_засобу._Повноваження_поліцейського_та_права_водія (дата звернення: 11.10.2026).

УДК 343.2:341.3

Юлія Рознай
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Василь Стратонов
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
конституційного та адміністративного
права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Збройна агресія Російської Федерації проти України поставила питання забезпечення прав людини в умовах воєнного стану та відповідальності за їх порушення в центр уваги вітчизняної правової науки. Проблема має два виміри: допустимі обмеження прав самою державою, що обороняється, та відповідальність держави-агресора й конкретних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права [1, с. 144–145].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан є особливим правовим режимом, що запроваджується в разі збройної агресії, загрози нападу чи небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України й передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод [2; 1, с. 146]. Водночас таке обмеження не є абсолютним. Частина 2 статті 64 Конституції України містить перелік прав, які не можуть бути обмежені за жодних обставин, зокрема права на життя, повагу до гідності, свободу й особисту недоторканність, судовий захист і презумпцію невинуватості [3; 1, с. 146]. Решта прав може обмежуватися лише на визначений час і в такий спосіб, щоб не знищувати їхню сутність. Окремі особливості мають право власності (примусове відчуження об’єктів приватної власності з повним відшкодуванням вартості, ч. 5 ст. 41 Конституції) та трудова повинність (ч. 3 ст. 43 Конституції) [1, с. 146]. Отже, саме права

людини визначають межі дій публічної влади та засоби, які вона може застосовувати в умовах воєнного стану [1, с. 147].

Інша група проблем пов'язана з поведінкою держави-агресора. Російська Федерація, будучи учасницею Женевських конвенцій, за оцінкою А. А. Заяць, систематично порушує їх на окупованих територіях: ідеться про заборону жорстокого поводження (ст. 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими), право військовополонених на медичну допомогу (ст. 15) та інформування про їхнє місцеперебування, право дітей на освіту, а також право на фізичну й психічну недоторканність, зокрема випадки сексуального насильства, виявлені після деокупації територій [4; 1, с. 146–147]. Авторка наголошує на тому, що винні в таких злочинах досі не були притягнуті до відповідальності [1, с. 147].

Ключовим національним інструментом реагування є стаття 438 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, зокрема за жорстоке поводження з військовополоненими чи цивільним населенням, примусове переселення, застосування заборонених методів ведення війни та віддання відповідних наказів [5; 6, с. 767]. Закони та звичаї війни охоплюють правила ведення бойових дій, що забороняють методи і засоби, здатні призвести до масового знищення людей, а особи, причетні до збройного конфлікту, поділяються на комбатантів, некомбатантів, цивільне населення та військовополонених із різним правовим статусом [6, с. 766].

Дискусійним залишається контекстуальний елемент воєнних злочинів. За узагальненням О. С. Малетової та О. М. Тригуб, Н. О. Антонюк розглядає його як «квазіхарактерний» елемент, що виявляється в інших ознаках складу злочину, тоді як З. А. Загиней-Заболотенко та О. З. Гладун відносять контекстуальні обставини до ознак об'єктивної сторони [6, с. 767]. Незалежно від підходу, саме ці обставини, насамперед зв'язок діяння зі збройним конфліктом, відмежовують воєнні злочини від загальнокримінальних і впливають на тлумачення решти ознак складу [6, с. 767–768].

Суб'єктом воєнних злочинів, як правило, є комбатант, поняття якого закріплене в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій. Відповідальність не обмежується безпосереднім виконавцем: розрізняють індивідуальну, колективну та державну відповідальність, а переслідувати осіб за серйозні порушення покликані й міжнародні суди, зокрема Міжнародний кримінальний суд [6, с. 768]. Головною проблемою називають безкарність, зумовлену небажанням держав

співпрацювати з міжнародними судами, слабкістю механізмів збирання доказів і захисту свідків [6, с. 768].

Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану потребує дотримання балансу між інтересами національної безпеки та основоположними правами і свободами. Водночас ефективне притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини є необхідною умовою відновлення справедливості, захисту потерпілих і недопущення безкарності за порушення міжнародного гуманітарного права.

Список використаних джерел

1. Заяць А. А. Порушення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права.* 2024. № 3. С. 144–147. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.26

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 16.11.2026).

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 16.11.2026).

4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 16.11.2026).

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 16.11.2026).

6. Малетова О. С., Тригуб О. М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 6. С. 765–769. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.127

УДК 349.3:342.78](477)(043.2)

Василь Стратонов
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ГАРАНТІЇ, СОЦІАЛЬНІ ВИПЛАТИ ТА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

Збройна агресія проти України зумовила суттєве зростання потреб населення в соціальному захисті, оскільки внаслідок дій окупантів відбулась втрата окремими громадянами (а таких сотні тисяч) житла й роботи; люди вимушені були переміщуватись, й звідси відбулось значне погіршення матеріального становища, особливо вразливих категорій населення. На жаль, відбулось ускладнення доступу до соціальних послуг. За таких обставин особливого значення набуває забезпечення реальності конституційних соціальних прав, належного функціонування системи соціального забезпечення та ефективності правових механізмів захисту осіб, які постраждали внаслідок війни. Проблема полягає не лише у фінансових можливостях держави, а й у визначенні допустимих меж обмеження соціальних гарантій, забезпеченні правової визначеності та недопущенні необґрунтованих відмов у наданні допомоги.

Конституційною основою соціального захисту в Україні є стаття 46 Конституції України, яка гарантує громадянам право на соціальний захист, зокрема у випадках втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин та старості. Водночас статті 3, 8 і 24 Конституції України закріплюють фундаментальні засади діяльності держави, верховенства права та рівності громадян перед законом [1]. У системному зв'язку ці положення визначають обов'язок держави не тільки нормативно визнавати соціальні права, але забезпечувати правові та організаційні умови для їх реалізації.

Особливості правового режиму воєнного стану не скасовують конституційної природи соціальних прав. Відповідно до статті 64

Конституції України, окремі права і свободи можуть обмежуватися в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку дії відповідних обмежень. При цьому перелік прав, які не можуть бути обмежені, визначається самою Конституцією [1]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» встановлює спеціальні правові засади діяльності органів державної влади в таких умовах [2]. Однак посилання на воєнний стан саме по собі не може вважатися достатнім обґрунтуванням будь-якого рішення про зменшення, припинення або відмову у виплаті соціальної допомоги.

Важливе значення для розв'язання цієї проблеми мають правові позиції Конституційного Суду України. У Рішенні від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 Суд наголосив на необхідності дотримання конституційних вимог під час обмеження соціальних виплат [3].

У Рішенні 20 березня 2024 року № 2-р(II)/2024 року також розглядалися питання дотримання конституційних принципів в умовах воєнного стану [4].

Розвиваючи відповідні підходи, Конституційний Суд України у Рішенні від 19 травня 2026 року № 3-р/2026 звернув увагу на необхідність оцінювання домірності обмежень з урахуванням безпекових потреб, інтенсивності втручання, його тривалості та можливості застосування менш обтяжливих заходів. КСУ визнав неконституційним положення щодо неоплачуваних відпусток для дітей та осіб з інвалідністю на період дії воєнного стану [5]. Отже, під час ухвалення рішень у сфері соціального забезпечення необхідно враховувати не лише публічний інтерес, а й характер наслідків для конкретної особи.

Однією з основних правових проблем є співвідношення бюджетних можливостей держави та її соціальних зобов'язань. В умовах війни збільшуються витрати на оборону, гуманітарну підтримку та відновлення зруйнованої інфраструктури. Водночас зростає кількість осіб, які потребують пенсійного забезпечення, державної допомоги, компенсацій і соціальних послуг. За таких обставин законодавець має забезпечувати належне обґрунтування змін у системі соціальних виплат, їхню передбачуваність і відповідність Конституції України. Особливої уваги потребують недопущення дискримінації, збереження рівного доступу до соціальних гарантій та забезпечення ефективних способів оскарження рішень органів влади.

Самостійним напрямом дослідження є правове регулювання пенсійного забезпечення та інших періодичних виплат. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначає правові засади пенсійної системи та умови реалізації права на пенсію

[6].

На практиці особливого значення набувають питання підтвердження страхового стажу, доступу до відомостей про трудову діяльність, поновлення виплат, ідентифікації одержувачів та усунення наслідків втрати документів через бойові дії. Відсутність документів або технічні труднощі самі по собі не повинні призводити до свавільного позбавлення особи соціальних гарантій. Водночас конкретні підстави призначення, поновлення чи припинення виплат мають визначатися відповідними нормами законодавства.

Особливого захисту потребують внутрішньо переміщені особи. Їхнє правове становище регулюється спеціальним законодавством, яке визначає гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, змушених залишити місце проживання внаслідок збройного конфлікту та інших передбачених законом обставин [7]. Проблеми реалізації цих гарантій охоплюють доступ до житла, працевлаштування, соціальних виплат, освіти, медичної допомоги й адміністративних послуг. Надання державної підтримки має враховувати реальні потреби особи, склад домогосподарства, характер завданої шкоди та наявність інших джерел допомоги. При цьому критерії призначення й припинення виплат повинні бути зрозумілими, об’єктивними та доступними для перевірки.

Окремої уваги потребує доступність соціальних послуг. Закон України «Про соціальні послуги» визначає правові засади організації та надання таких послуг особам і сім’ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [8].

В умовах воєнного стану ефективність відповідного регулювання залежить від спроможності територіальних громад, наявності фахівців, фінансування та належної взаємодії між органами державної влади й місцевого самоврядування. Розвиток електронних сервісів може спростити процедури звернення, однак цифровізація не повинна створювати додаткових перешкод для осіб похилого віку, людей з інвалідністю та громадян, які не мають стабільного доступу до інтернету. Тому цифрові способи отримання послуг мають доповнюватися доступними альтернативними каналами звернення.

Важливою гарантією реалізації соціальних прав є можливість ефективного адміністративного та судового оскарження. Відмова у призначенні допомоги, припинення виплат або затримка їх здійснення можуть істотно погіршити матеріальне становище людини. Закон України «Про адміністративну процедуру» встановлює загальні засади взаємодії адміністративних органів з особами під час розгляду адміністративних справ [9]. Водночас судовий захист рішень, дій чи

бездіяльності суб'єктів владних повноважень у відповідних випадках здійснюється за правилами Кодексу адміністративного судочинства України [10].

Ефективність такого захисту передбачає належне повідомлення особи про ухвалене рішення, зрозуміле викладення його правових і фактичних підстав, можливість подати необхідні документи та скористатися передбаченими законом способами оскарження. Для соціальних спорів особливе значення має своєчасність розгляду, оскільки тривале невирішення питання про виплату коштів може призвести до порушення базових життєвих потреб людини. Водночас оцінка законності конкретного рішення має здійснюватися з урахуванням застосовного законодавства, встановлених обставин та належних доказів.

На нашу думку, удосконалення системи соціального захисту в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу. По-перше, доцільно забезпечити системність і передбачуваність нормативного регулювання, зокрема шляхом належного обґрунтування змін до порядків призначення та виплати допомоги. По-друге, необхідно розвивати адресні механізми підтримки з урахуванням потреб найбільш уразливих категорій населення, не допускаючи необґрунтованих відмінностей у правовому становищі осіб. По-третє, варто вдосконалювати процедури підтвердження права на соціальні виплати за відсутності документів, втрачених унаслідок бойових дій. По-четверте, необхідно забезпечити доступність соціальних послуг на рівні територіальних громад, поєднуючи електронні сервіси з можливістю особистого звернення. По-п'яте, доцільно посилити гарантії мотивованості адміністративних рішень та ефективності їх судового оскарження.

Правові проблеми соціального захисту населення України в умовах воєнного стану мають комплексний характер і охоплюють конституційні гарантії соціальних прав, порядок призначення та здійснення соціальних виплат, доступність послуг і ефективність судового захисту. Воєнні обставини зумовлюють необхідність адаптації механізмів соціального забезпечення, однак не усувають вимог верховенства права, рівності, правової визначеності та обґрунтованості рішень державних органів. Перспективним напрямом удосконалення законодавства є формування узгодженої системи соціального захисту, яка поєднуватиме адресність допомоги, доступність адміністративних процедур, належне фінансування соціальних послуг і дієві механізми поновлення порушених прав.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України. (ВВР).* 1996. № 30. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/z960254k?ed=2011_06_16 (дата звернення: 13.10.2026).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (із змінами) URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/77475.html (дата звернення: 13.10.2026).
3. Рішення Конституційного Суду України від 28.08.2020 № 10-р/2020. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-uhvalyv-rishennya-u-spravi-shchodo-konstytuciynosti-vstanovlenyh (дата звернення: 13.10.2026).
4. Рішення Конституційного Суду України від 20.03.2024 № 2-р(II)/2024. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_r_2_2024.pdf (дата звернення: 13.10.2026).
5. Рішення Конституційного Суду України від 19.05.2026 № 3-р/2026. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/244177_ksu-viznav-nekonstitutsynim-polozhennya-shchodo-neoplachuvanikh-vdpustok-dlya-dtey-ta-osb-z-nvaldnstyu-na-perod-d-vonnogo-stanu (дата звернення: 13.10.2026).
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV (редакція 02.08.2026р.). URL: https://protocol.ua/ua/pro_zagalnoobov_yazkove_dergavne_pensiyne_strah uvannya (дата звернення: 13.10.2026).
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://ips.ligazakon.net/ document/view/t141706?ed=2022_07_18 (дата звернення: 13.10.2026).
8. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://protocol.ua/ua/pro_sotsialni_poslugi_1/ (дата звернення: 13.10.2026).
9. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://decentralization.ua/news/17423 (дата звернення: 13.10.2026).
10. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T05_2747 (дата звернення: 13.10.2026).

УДК 343.131.2.03(043.2)

Василь Стратонов
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Юлія Смоляр
аспірантка кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ У СПЕЦІАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Спеціальне кримінальне провадження *in absentia* є особливою процесуальною формою здійснення кримінального судочинства за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Його застосування зумовлене необхідністю забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності у випадках, коли особа переховується від органів досудового розслідування та суду або перебуває на тимчасово окупованій території чи на території держави-агресора. В умовах збройної агресії проти України цей інститут набув особливого практичного значення для розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, колабораційної діяльності та інших злочинів, визначених кримінальним процесуальним законом. Водночас відсутність особи під час здійснення процесуальних дій об'єктивно ускладнює реалізацію права на захист і створює ризики формального дотримання процесуальних гарантій.

Мета даного дослідження полягає у визначенні теоретико-правових засад ефективності реалізації права на захист у спеціальному кримінальному провадженні, виявленні проблем його практичного забезпечення та обґрунтуванні напрямів удосконалення відповідного правового регулювання.

Право на захист належить до фундаментальних гарантій справедливого кримінального провадження. Відповідно до статті 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу та є вільним у виборі захисника своїх прав, а стаття 63 прямо гарантує підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному право на захист. Ці конституційні положення мають системний зв'язок із презумпцією невинуватості, закріпленою статтею 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а всі сумніви щодо доведеності вини тлумачяться на користь особи. Отже, відсутність підозрюваного або обвинуваченого не звільняє державу від обов'язку забезпечити належні умови для реалізації його процесуальних прав [1].

Нормативне регулювання спеціального кримінального провадження передбачене главою 24-1 та статтею 323 Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, статті 297-1–297-5 КПК України визначають підстави здійснення спеціального досудового розслідування, порядок звернення з відповідним клопотанням, його судового розгляду та вручення процесуальних документів. Спеціальне судове провадження здійснюється з урахуванням вимог статті 323 КПК України. При цьому спеціальний порядок не утворює автономної процедури, в якій загальні гарантії кримінального процесу втрачають значення. Загальні правила застосовуються з урахуванням передбачених законом особливостей [2].

Теоретико-правова проблема полягає у співвідношенні двох легітимних завдань кримінального судочинства, а саме: забезпечення невідворотності відповідальності та гарантування справедливого судового розгляду. Застосування процедури *in absentia* саме по собі не означає порушення права на справедливий суд. Однак допустимість такого розгляду залежить від дотримання встановлених законом передумов і реальності процесуальних гарантій. Зокрема, необхідно встановити наявність передбачених КПК підстав для застосування спеціальної процедури, належно обґрунтувати відповідне процесуальне рішення та забезпечити участь захисника. Відсутність обвинуваченого не може тлумачитися як визнання ним вини, відмова від усіх процесуальних прав або підтвердження обґрунтованості обвинувачення.

Міжнародно-правовим орієнтиром є стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий суд, а в межах кримінального обвинувачення – право особи захищати себе особисто або користуватися правовою допомогою захисника. У практиці Європейського суду з прав людини

сформовано підхід, за яким провадження за відсутності обвинуваченого може бути сумісним із Конвенцією, якщо встановлено належне повідомлення особи про обвинувачення та судовий розгляд або її свідому відмову від права брати участь у ньому. Якщо ж особа не була належно поінформована та не відмовлялася від участі, істотного значення набуває наявність можливості домогтися нового розгляду справи по суті [3].

Цей підхід відображено, зокрема, у рішенні Великої палати ЄСПЛ по справі «Сейдовіч проти Італії» (Sejdovic v. Italy, заява № 56581/00, рішення від 1 березня 2006 року). Суд наголосив на значенні гарантій для особи, засудженої заочно, якщо вона не мала достовірної інформації про провадження та не відмовлялася від права на участь у суді. Відповідно, сам факт формального здійснення повідомлення не повинен автоматично підміняти оцінку того, чи мала особа реальну можливість дізнатися про обвинувачення та організувати захист [4].

Однією з ключових умов ефективного захисту є належне повідомлення особи про здійснення щодо неї кримінального провадження. За статтею 297-5 КПК України повістки про виклик підозрюваного в порядку спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем проживання чи перебування, а також публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. Водночас нормативно встановлений спосіб повідомлення та фактична обізнаність адресата є різними за змістом обставинами. Публікація повідомлення підтверджує вчинення відповідної процесуальної дії, проте сама собою не завжди доводить, що особа фактично дізналася про кримінальне переслідування [2].

Практична складність полягає у визначенні достатності вжитих заходів повідомлення в конкретних обставинах. Перебування особи за межами України, на тимчасово окупованій території або в державі, з якою відсутні ефективні механізми міжнародної правової допомоги, може об’єктивно ускладнювати безпосереднє вручення документів. Однак ці обставини не усувають необхідності перевіряти дотримання передбаченого законом порядку. Для обґрунтованого застосування спеціальної процедури важливо документувати відомі адреси особи, спроби вручення документів, використані канали зв’язку та інші доступні заходи інформування. Такий підхід дає змогу оцінити не лише формальну законність процедури, а й обґрунтованість висновку про неможливість забезпечити особисту участь обвинуваченого.

Другим визначальним елементом є реальність професійної правничої допомоги. Участь захисника у спеціальному кримінальному

провадженні має компенсувати процесуальні обмеження, спричинені відсутністю підозрюваного або обвинуваченого. Водночас призначення адвоката саме собою не є достатнім доказом ефективності захисту. Його діяльність повинна передбачати ознайомлення з матеріалами провадження, перевірку допустимості та достовірності доказів, подання клопотань, заперечення проти позиції обвинувачення, оскарження процесуальних рішень і використання інших передбачених КПК засобів захисту.

Особливе значення має доступ захисника до матеріалів, необхідних для формування правової позиції, та можливість самостійно оцінити докази сторони обвинувачення. Якщо адвокат фактично обмежений ознайомленням із матеріалами без достатнього часу для їх аналізу або не здійснює активних процесуальних дій, його участь ризикує набути номінального характеру. Додатковою проблемою є об'єктивна неможливість конфіденційного спілкування з клієнтом, що ускладнює з'ясування його позиції, перевірку фактичних обставин і визначення стратегії захисту. У таких умовах особливого значення набувають професійна самостійність адвоката та належна судова оцінка фактичного змісту його діяльності.

Науковий аналіз цього питання представлено, зокрема, у працях, присвячених диференціації кримінального процесу та відповідності спеціального провадження європейським стандартам. В. Г. Дрозд розглядає спеціальне досудове розслідування як диференційовану форму кримінального провадження [5], а В. В. Вапнярчук досліджує проблеми прийняття рішення про його здійснення [6]. У статті А. О. Шульги 2026 року окремо акцентовано на ризиках формального повідомлення, номінальної участі захисника та необхідності гарантування повторного судового розгляду для особи, яка не була належно поінформована про провадження [7]. Ці дослідження засвідчують, що ефективність процедури необхідно оцінювати не лише за дотриманням її формальних передумов, а й за фактичною спроможністю забезпечити змагальність та дієвий захист.

Практика Верховного Суду підтверджує необхідність поєднання спеціальних процесуальних правил із загальними вимогами доказування. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 грудня 2025 року у справі № 686/6637/23 розглядалося кримінальне провадження, здійснене *in absentia*, а серед доводів сторони захисту були питання належного повідомлення особи, використання мовних засобів повідомлення та допустимості доказів. У мотивувальній частині рішення суд звернувся, зокрема, до положень статей 94, 370 і 438 КПК України та стандарту доведення винуватості

поза розумним сумнівом. Значення цього прикладу полягає в тому, що заочна форма судового розгляду не усуває вимог щодо належного дослідження доказів, мотивованості судового рішення та перевірки доводів захисту [8].

Отже, ефективність реалізації права на захист у спеціальному кримінальному провадженні є комплексною характеристикою, що охоплює належність повідомлення особи, реальність професійної правничої допомоги, доступ до матеріалів, можливість оскаржувати докази та процесуальні рішення, а також наявність дієвих механізмів поновлення прав у разі істотного порушення гарантій справедливого суду. Дотримання лише формальних вимог до повідомлення або призначення адвоката не може вважатися достатнім критерієм ефективності, якщо фактичні обставини свідчать про неможливість реалізувати основні права сторони захисту.

Ефективність реалізації права на захист у спеціальному кримінальному провадженні визначається не самим фактом дотримання процесуальної форми, а сукупністю гарантій, які забезпечують справедливість провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Національне законодавство передбачає спеціальні правила здійснення такого провадження, однак їх застосування потребує послідовного врахування конституційних гарантій і стандартів статті 6 Конвенції. Особливої уваги потребують належність повідомлення особи, самостійність і активність захисника, повнота перевірки доказів та можливість ефективного судового оскарження [9].

З метою вдосконалення правового регулювання доцільно розглянути можливість нормативного закріплення обов'язку суду мотивовано оцінювати достатність заходів, ужитих для повідомлення особи, з урахуванням конкретних обставин справи. Доцільним також є посилення гарантій ефективної діяльності захисника, зокрема забезпечення достатнього часу для ознайомлення з матеріалами провадження та реальної можливості оспорювати докази обвинувачення. Окремого законодавчого врегулювання потребує питання повторного розгляду справи за особистої участі засудженого, якщо буде встановлено, що він не був належно повідомлений про провадження і не відмовлявся свідомо від права брати участь у судовому розгляді. Такий механізм має бути узгоджений із вимогами правової визначеності та особливостями спеціального кримінального провадження.

Таким чином, оптимальна модель *in absentia* повинна забезпечувати баланс між суспільним інтересом у притягненні до

кримінальної відповідальності та непорушністю права на справедливий суд. Посилення практичних гарантій захисту не заперечує необхідності спеціального провадження, а створює передумови для підвищення легітимності судових рішень, їх відповідності європейським стандартам і довіри до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України. (ВВР).* 1996. № 30. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 09.10.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 21.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651- 17?find=1&text=442-1#n1783 (дата звернення: 09.10.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 09.10.2026).
4. Case of Sejdovic v. Italy (Application no. 56581/00) Judgment European Court of Human rights, 1 March 2006 HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72629%22] (дата звернення: 15.10.2026).
5. Дрозд В. Г. Спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 333–337. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.57
6. Вапнярчук В. В. Спеціальне досудове розслідування (*in absentia*): аналіз окремих питань щодо прийняття рішення про його здійснення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 516–524. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.90
7. Шульга А. О. Спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*) в Україні: відповідність стандартам справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Наукові записки. Серія : Право*. 2026. Вип. 20. С. 293–300. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2026-20-293-300
8. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 грудня 2025 року у справі № 686/6637/23. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=132611452 (дата звернення: 15.10.2026).

9. Верховний Суд. Огляд рішень Європейського суду з прав людини щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_zaoch_sr.pdf (дата звернення: 15.10.2026).

УДК: 342.7

Олена Ткаля
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Актуальність теми даного дослідження полягає у тому, що проблема обмеження прав громадян є однією з найбільш дискусійних у сучасній юридичній науці та практиці. З одного боку, держава повинна гарантувати дотримання прав і свобод людини, а з іншого – має право встановлювати певні обмеження у випадках, передбачених законодавством. Важливим є забезпечення балансу між інтересами держави та правами особи, недопущення зловживання владою і порушення принципу верховенства права. У зв'язку з цим виникає потреба у комплексному дослідженні підстав, меж та законодавчого регулювання обмеження прав громадян.

Сучасні глобальні виклики, зокрема військові конфлікти, терористичні загрози, інформаційні війни, пандемії та надзвичайні ситуації, значною мірою впливають на механізми реалізації прав людини. За таких умов держава змушена оперативно реагувати на загрози, застосовуючи правові інструменти, які можуть тимчасово обмежувати окремі права громадян. Однак надмірне втручання держави у сферу прав людини може призвести до порушення демократичних засад суспільства та зниження рівня довіри до органів державної влади.

Важливого значення набуває дослідження міжнародного досвіду та практики Європейського суду з прав людини щодо допустимості

обмеження прав і свобод людини. Аналіз міжнародних стандартів дозволяє визначити межі втручання держави у права особи та забезпечити належний рівень їх правового захисту. Саме тому дослідження особливостей обмеження прав громадян в Україні є важливим як для юридичної науки, так і для подальшого вдосконалення національного законодавства.

Поняття прав людини є фундаментальною категорією сучасної правової науки та демократичного суспільства. Визнання та забезпечення прав людини є однією з основних ознак правової та демократичної держави. Права і свободи людини та громадянина є невід'ємною складовою правового статусу особи та гарантуються як національним, так і міжнародним законодавством. У демократичній державі їх забезпечення виступає одним із головних обов'язків органів державної влади. Разом із тим реалізація прав і свобод людини не є абсолютною, оскільки у певних випадках держава може встановлювати законодавчо визначені обмеження з метою захисту суспільних інтересів, державної безпеки, громадського порядку, прав і свобод інших осіб [1, с. 357].

Як зазначає А. М. Мерник, права людини являють собою гарантовані можливості особи вільно та самостійно обирати власну поведінку і способи реалізації своїх інтересів у межах, визначених законом. Вони забезпечують людині право діяти на власний розсуд за умови, що така поведінка не порушує права, свободи та законні інтереси інших осіб. Водночас «права людини розглядаються як закріплена державою можливість користуватися певними соціальними, економічними, політичними та іншими благами, необхідними для повноцінного життя та розвитку особистості» [2].

Інститут обмеження прав і свобод людини має комплексний характер, оскільки охоплює норми різних галузей права, зокрема конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного та трудового. Його функціонування пов'язане з регулюванням відносин між державою та особою, тому у цій сфері переважає владно-імперативний метод правового регулювання. Обмеження прав людини можуть здійснюватися шляхом встановлення законодавчих заборон, звуження окремих правомочностей або визначення спеціальних умов і порядку реалізації певних прав. Крім того, поняття «обмеження» застосовується як для визначення встановлених законом меж здійснення прав і свобод людини, так і для характеристики безпосереднього звуження можливостей їх реалізації у передбачених законодавством випадках [1, с. 359].

Як зазначає В. Кожевникова, «обмеження прав громадян – це встановлені законом межі реалізації прав і свобод людини, які запроваджуються державою з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я населення, моралі, а також захисту прав і свобод інших осіб. Такі обмеження мають тимчасовий або постійний характер, повинні ґрунтуватися на принципах законності, необхідності та пропорційності й не можуть порушувати сутність основоположних прав людини» [3, с. 19]. У демократичному суспільстві обмеження прав допускаються лише у випадках, прямо передбачених Конституцією та законодавством держави, а також міжнародними правовими актами у сфері захисту прав людини.

На думку В. Г. Куксова, «обмеження прав являє собою втручання органів державної влади у сферу особистої свободи людини шляхом застосування нормативно-правових актів з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку, захисту життя, здоров'я та прав інших осіб» [4, с. 48].

Правові норми різних галузей права (зокрема, конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, екологічного та інших) визначають підстави, умови, порядок і межі можливого звуження змісту та обсягу прав людини, а також механізми їх реалізації та контролю за законністю таких обмежень. Водночас правове регулювання обмеження прав і свобод доповнюється практикою національних судів і практикою Європейського суду з прав людини [5, с. 43]. Особливе значення це має для України у зв'язку з європейським напрямом розвитку держави. Відповідно до частини першої статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 2 грудня 2012 року, суди під час розгляду справ зобов'язані застосовувати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права.

Класифікація обмежень прав і свобод людини та громадянина дозволяє глибше зрозуміти їх сутність, особливості та межі застосування. Залежно від обсягу поширення обмеження поділяють на загальні, спеціальні та індивідуальні. Загальні обмеження стосуються всіх прав і свобод людини та пов'язані з необхідністю поваги до прав і законних інтересів інших осіб. Спеціальні обмеження застосовуються щодо окремих прав і свобод у випадках, передбачених законодавством, зокрема в умовах воєнного чи надзвичайного стану або з метою забезпечення національної безпеки. Індивідуальні обмеження стосуються конкретних прав певної особи, наприклад

обмеження права бути обраним до органів державної влади у разі наявності судимості.

За підставами обмеження поділяють на правомірні, тобто передбачені законом і такими, що відповідають правовим нормам, та неправомірні, які суперечать законодавству або міжнародним стандартам у сфері прав людини. Крім того, обмеження можуть бути закріплені як у національному, так і в міжнародному законодавстві, а за змістом – або безпосередньо звужувати обсяг прав, або встановлювати додаткові умови для їх реалізації.

І. Ю. Ліщина виокремлює декілька видів допустимих обмежень прав людини, які обумовлені об'єктивними потребами суспільства та необхідністю забезпечення суспільного порядку. До них належать обмеження, пов'язані з рівнем економічного, соціального, культурного та духовного розвитку держави, особливостями конкретної особи, її фізичним чи матеріальним становищем, а також обмеження, що випливають із необхідності поваги до прав і свобод інших людей. Окрему групу становлять обмеження, які встановлюються державою та можуть мати постійний або тимчасовий характер. Таким чином, безпосередніми правовими обмеженнями прав людини вважаються насамперед ті, що запроваджуються державою, особливо у тимчасовому порядку.

Наприклад, у статті 29 Загальної декларації прав людини 1948 року передбачено можливість встановлення певних постійних обмежень прав і свобод, які є необхідними для нормального функціонування суспільства. Зокрема, держава може запроваджувати такі обмеження з метою забезпечення моралі, громадського порядку та загального добробуту населення. Подібні положення закріплені й у статті 10 Європейської конвенції з прав людини, де серед підстав для обмеження окремих прав визначено необхідність захисту державної безпеки, територіальної цілісності та інших суспільно важливих інтересів. Водночас такі обмеження допускаються виключно на підставі закону та в межах, установлених законодавством.

Окрему категорію становлять обмеження, пов'язані з реалізацією прав людини. Такі обмеження слід відмежовувати від безпосереднього обмеження самого права, оскільки вони не скасовують і не звужують його змісту, а лише визначають певний порядок, умови чи вимоги, необхідні для повноцінного здійснення відповідного права відповідно до законодавства [5, с. 45].

У науковій літературі під час аналізу конституційних норм, що регулюють обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів, запропоновано поділяти такі обмеження на кілька основних

груп. До них належать: обмеження прав і свобод під час дії особливих правових режимів, обмеження у сфері кримінального провадження, а також обмеження, пов'язані з реалізацією виборчих прав у процесі проведення виборів і референдумів. Водночас, на думку М. І. Маєтного, в умовах повномасштабної війни обмеження виборчих прав не становлять окремої самостійної групи обмежень, оскільки вони є складовою загальних обмежувальних заходів, пов'язаних із запровадженням воєнного стану. Аналогічно, обмеження права на страйк у сучасних умовах не має визначального значення для більшості громадян України порівняно з іншими обмеженнями, спрямованими на забезпечення державної безпеки. Тому науковець виокремлює дві основні групи обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану: «загальні обмеження, які поширюються на всіх фізичних та юридичних осіб, і кримінально-процесуальні обмеження, що застосовуються у межах кримінального провадження» [6, с. 14]. Однак, важливо зауважити, що підставою для кримінально-процесуальних обмежень є їх безпосереднє закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України, а також визначення спеціального порядку їх застосування.

Конституція України закріплює основні права і свободи людини та визначає межі їх можливого обмеження. Такі обмеження допускаються лише на засадах законності, пропорційності, обґрунтованості та необхідності в демократичному суспільстві. Будь-яке втручання держави у сферу прав людини повинно мати законну мету та не порушувати сутність конституційних прав. Водночас навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану окремі права не можуть бути обмежені, а всі встановлені обмеження мають бути тимчасовими та чітко визначеними за строком дії.

Принципи обмеження прав людини є складовою загальної системи правових принципів держави та виступають основними орієнтирами для законодавчого регулювання у сфері прав і свобод людини. Вони відображають закріплені в Конституції базові ідеї та засади, яких законодавець повинен дотримуватися під час встановлення будь-яких обмежень прав і свобод громадян. Саме ці принципи визначають допустимі межі втручання держави у сферу реалізації прав людини та забезпечують їх відповідність вимогам законності й демократичного суспільства. Загальновизнаним є положення, що обмеження прав і свобод людини не повинні бути надмірними та мають відповідати обставинам, які зумовили їх запровадження. Будь-яке втручання держави у сферу прав людини повинно мати чіткі межі та не

призводити до втрати людиною гарантованих Конституцією правових можливостей [7, с. 75].

Одним із ключових принципів у цій сфері є принцип пропорційності, який вимагає співмірності між обмеженням прав людини та метою такого обмеження. Він передбачає, що обмеження можуть застосовуватися лише у виняткових випадках, коли інші засоби є недостатніми, а їх метою є усунення або стабілізація надзвичайних обставин. При цьому такі заходи повинні бути обґрунтованими, суспільно необхідними та відповідати принципам законності, справедливості, рівності й недискримінації [8, с. 177]. Варто зазначити, що принцип пропорційності забезпечує баланс між захистом суспільних інтересів і дотриманням прав людини. Він дозволяє державі досягати важливих публічних цілей, запобігаючи надмірному втручанню у права громадян. Для сучасної України особливого значення цей принцип набуває в умовах воєнного стану, коли необхідно поєднати потреби національної безпеки із належним захистом прав і свобод людини.

Слід зазначити, що механізм обмеження прав і свобод людини базується на трьох основних елементах: законності, легітимній меті та необхідності. Законність передбачає наявність чітких правових підстав для обмеження, легітимна мета пов'язана із захистом прав інших осіб, громадської чи національної безпеки, а необхідність означає, що поставленої мети неможливо досягти без застосування відповідних обмежень, які мають бути співмірними та обґрунтованими. На думку В. О. Кузьміної, Б. М. Бурлакова, А. М. Мерника, «механізм «трикутника правомірності» обмеження прав людини є ефективним та відповідає принципам демократії і верховенства права. Під час вирішення справи правозастосовні органи повинні перевіряти наявність усіх складових цього механізму. Якщо хоча б один із елементів відсутній, обмеження прав визнається неправомірним і таким, що суперечить принципам законності» [5, с. 44].

Не зважаючи на ключове значення принципів необхідності, відповідності та пропорційності під час обмеження прав і свобод громадян, існує ризик зловживання державою правом на такі обмеження через надмірне втручання у сферу прав людини. Навіть законне та необхідне обмеження може бути визнане неконституційним, якщо його масштаби є неспівмірними із суспільною метою, заради якої воно запроваджується.

Враховуючи сучасні умови, основною підставою для обмеження конституційних прав і свобод під час воєнного стану є необхідність захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності

України. Такі обмеження зумовлені загрозами державній безпеці та активними бойовими діями, мають тимчасовий характер і діють лише на період воєнної небезпеки. Рішення про їх запровадження ухвалюється Президентом України з метою захисту населення та держави, при цьому всі обмеження повинні відповідати принципам законності, обґрунтованості та пропорційності [8, с. 85]. Порядок його введення визначений статтею 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 24 травня 2015 року (в редакції від 04.03.2026 року) та передбачає комплекс юридичних і організаційних заходів, які здійснюються до моменту офіційного встановлення воєнного стану та застосування відповідних обмежень прав громадян.

Одним із ключових завдань правової держави є забезпечення балансу між публічними інтересами та правами громадян. Саме конституційні принципи та підстави допустимості обмеження прав громадян забезпечують баланс цей баланс між необхідністю захисту суспільних і державних інтересів та гарантуванням прав і свобод людини. Будь-які обмеження можуть застосовуватися лише на законних підставах, бути обґрунтованими, пропорційними та спрямованими на досягнення легітимної мети. Водночас навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану держава зобов'язана дотримуватися конституційних гарантій і не допускати порушення основоположних прав людини, які становлять основу демократичного правопорядку.

Отже, обмеження прав і свобод громадян є важливим правовим інструментом, який дає змогу забезпечити баланс між інтересами особи, суспільства та держави. Обмеження прав громадян може застосовуватися виключно на законних підставах, згідно принципів необхідності, пропорційності та справедливості, а також не порушувати сутність основоположних прав людини.

Покращення законодавчих норм у сфері обмеження прав громадян повинно бути спрямоване на досягнення оптимального балансу між національною безпекою і гарантіями прав людини. Серед важливих напрямів цього процесу варто виділити підвищення правової визначеності, посилення контролю за дотриманням законності у застосуванні обмежень, вдосконалення судових механізмів захисту та узгодження національних законів з міжнародними стандартами. Крім того, особливу увагу слід приділити розвитку цифрових інструментів для захисту прав громадян, що дозволить підвищити ефективність правової системи і забезпечити належний рівень захисту прав і свобод, навіть у воєнних умовах.

Список використаних джерел

1. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 837. С. 357–361.

2. Мерник А. М. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації: монографія. Харків: Право, 2024. 456 с.

3. Кожевникова В. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. *Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес.* 2018. № 1. С. 18–21.

4. Куксов В. Г. Теоретико-правовий аналіз понятійно-категоріального апарату у сфері обмеження прав людини: відмінності між суміжними поняттями. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 46–50.

5. Кузьміна В. О., Бурлаков Б. М., Мерник А. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 42–46.

6. Маєтний М. І. Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 13–17.

7. Людські права: навчальний посібник / укл. Рудницька О. П. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023. 231 с.

8. Корольова В. В., Гапешко Т. С. Підстави та порядок, пропорційність, законність та межі обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Legal Bulletin.* № 1(15), 2025. С. 82–89.

УДК 343.7

Анастасія Хабловська
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
юридичного факультету
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Алла Блага
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного
та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА «В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ» У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила не лише запровадження правового режиму воєнного стану, а й низку змін до Кримінального кодексу України. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 № 2117-IX частини четверті ст. 185, 186, 187, 189 і 191 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III (у редакції від 18.09.2026) (далі – КК України) було доповнено ознакою вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану [1; 2]. Цей закон набрав чинності 07.03.2022, а крадіжка, вчинена за таких умов, відтоді карається позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років. Паралельно КК України містить обставину, що обтяжує покарання, – вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану (п. 11 ч. 1 ст. 67), а також правило, згідно з яким обставина, передбачена в статті Особливої частини як ознака складу, не може повторно враховуватися як обтяжуюча (ч. 4 ст. 67) [2].

Отже, однією з перших замін кримінального законодавства стала поява кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану», якою було доповнено склади найпоширеніших посягань на власність. Оскільки воєнний стан діє на всій території держави, ця ознака фактично супроводжує кожне викрадення чужого майна, вчинене після березня 2022 р. Унаслідок цього крадіжка велосипеда чи

інструменту з сараю отримала ту саму кримінально-правову оцінку, що й крадіжка у великих розмірах, а питання про межі застосування нової ознаки стало одним із найбільш дискусійних у практиці кримінально-правової кваліфікації. Водночас у 2023-2024 рр. законодавець запровадив нову кваліфіковану форму шахрайства, вчиненого в умовах воєнного стану, та підвищив межу кримінальної відповідальності за дрібне викрадення, а в науці лунають пропозиції докорінно змінити зміст самої ознаки [4, с. 151, 166–168].

Проведений нами пошук за ключовими словами «в умовах воєнного стану» показав, що станом на 18 жовтня 2026 року у базі Єдиного державного реєстру судових рішень наявні 53941 вирок суду за вчинення крадіжок з цією обтяжуючою обставиною, 4289 вироків – за вчинення грабежів, 929 – розбоїв, 137 – вимагань та 1274 – шахрайств. У більшості з них засудженим призначено п’ять років позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням, однак є й більш суворі вироки (7 років позбавлення волі з реальним відбуванням покарання). Це свідчить про те, що питання правильної кваліфікації таких діянь не вирішене остаточно і безпосередньо впливає на долю значної кількості людей.

Ключовим для кваліфікації є співвідношення понять «в умовах воєнного стану» та «з використанням умов воєнного стану». О. О. Дудоров і Р. О. Мовчан слушно наголошують, що вони мають різний зміст: перше характеризує обстановку вчинення кримінального правопорушення, а друге – його спосіб [4, с. 174]. Цей підхід остаточно закріпила Об’єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в постанові від 15.01.2024 у справі № 722/594/22. Особу було засуджено за крадіжки бензопили, мотокоси, ламінату та іншого майна із сараїв і гаражів односельців, вчинені 08.02.2022, 08.03.2022 та 09.03.2022. Суд дійшов висновку про те, що ч. 4 ст. 185 КК України підлягає застосуванню в разі вчинення крадіжки в умовах воєнного або надзвичайного стану на території, на якій його введено, незалежно від того, чи використовувала особа ці умови. Натомість обставина «з використанням умов воєнного стану» може враховуватися лише для індивідуалізації покарання [5]. Отже, для кваліфікації за ч. 4 ст. 185 КК України не потрібно доводити зв’язок між викраденням і воєнним станом.

Аналіз законодавства та практики дає змогу виокремити чотири умови, за наявності яких викрадення кваліфікується за ознакою вчинення в умовах воєнного стану. За часовим критерієм діяння має бути вчинене в період дії воєнного стану та після набрання чинності Законом № 2117-IX; так, у справі № 722/594/22 епізод від 08.02.2022

цієї ознаки не містив [5]. За просторовим критерієм місцем вчинення має бути територія, на якій воєнний стан введено. За вартісним критерієм після змін 2024 р. вартість викраденого шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати має перевищувати межу дрібного викрадення, встановлену ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (у редакції від 10.09.2026) (далі – КУпАП) [6]. Нарешті, діяння не повинно утворювати спеціального складу, насамперед мародерства (ст. 432 КК України). А. Г. Саєнко та А. О. Огієвич підкреслюють, що суб'єктом мародерства є лише військовослужбовець, предметом – речі, що знаходяться при вбитих чи поранених, а місцем – поле бою, причому поняття «поле бою» в законодавстві не визначене [3, с. 524]. Тому викрадення майна з покинутих будинків цивільною особою, яке в побуті називають мародерством, кваліфікується за ч. 4 ст. 185 або ч. 4 ст. 186 КК України.

Суттєво вплинув на кваліфікацію Закон України від 18.07.2024 № 3886-IX, яким дрібним визнано викрадення майна вартістю до двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7]. Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у постанові від 07.10.2024 у справі № 278/1566/21 визнала цей закон законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, і наголосила, що внесені ним зміни мають зворотну дію в часі, а вартість викраденого порівнюється з розміром неоподатковуваного мінімуму, встановленим на час вчинення правопорушення. У цій справі суд закрив провадження й щодо епізоду, кваліфікованого за ч. 2 ст. 185 КК України, тобто наявність кваліфікуючої ознаки сама по собі не зберегла кримінальну протиправність дрібного викрадення [8]. Практика апеляційних судів свідчить про поширення цього підходу і на крадіжки в умовах воєнного стану: О. М. Шармар та Л. М. Дробницька наводять приклад, коли вирок за крадіжку товарів вартістю 1061 грн, за яким особі було призначено п'ять років позбавлення волі зі звільненням від відбування з випробуванням, апеляційний суд скасував, а провадження закрив [9, с. 119]. Водночас самі ці науковці не погоджуються з висновком про зворотну дію Закону № 3886-IX, вважаючи, що ст. 51 КУпАП не є бланкетною щодо складів викрадення в КК України [9, с. 118].

Попри уніфікацію практики, низка проблем зберігається. По суті, позиція Об'єднаної палати лише пом'якшила наслідки законодавчої вади: О. О. Дудоров і Р. О. Мовчан звертають увагу на надмірне й невиправдане застосування заохочувальних норм (ст. 69 і 75 КК України) до осіб, засуджених за ч. 4 ст. 185 КК України [4, с. 164], а О.

М. Шармар та Л. М. Дробницька вважають, що така практика спотворює сутність інституту звільнення від відбування покарання [9, с. 117]. Крім того, Закон № 3886-IX не вплинув на ст. 186, 187, 189 і 191 КК України [4, с. 167], тож, відкрите викрадення майна навіть незначної вартості в умовах воєнного стану й надалі є тяжким злочином. Нарешті, законодавча техніка залишається неоднорідною: у ч. 3 ст. 190 КК України, запровадженій у 2023 р., вчинення шахрайства в умовах воєнного стану пов'язане ще й із завданням значної шкоди потерпілому [4, с. 168], тоді як для інших форм викрадення така додаткова умова відсутня.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ознака «в умовах воєнного або надзвичайного стану» характеризує обстановку, а не спосіб вчинення посягання на власність, і застосовується за наявності часового, просторового та вартісного критеріїв і відсутності ознак спеціального складу. Ми підтримуємо пропозицію науковців щодо доцільності заміни в ч. 4 ст. 185, 186, 187, 189, 191 та ч. 3 ст. 190 КК України слів «в умовах воєнного або надзвичайного стану» словами «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану» з метою узгодження кримінально-правової оцінки з реальною суспільною небезпечністю діянь; доповнення примітки до ст. 185 КК України положенням про те, що викрадення, вартість предмета якого не перевищує розміру, визначеного ст. 51 КУпАП, не утворює кримінального правопорушення незалежно від наявності кваліфікуючих ознак, закріпивши тим самим на рівні закону позицію Верховного Суду; визначення в примітці до ст. 432 КК України поняття «поле бою», що забезпечить чітке відмежування мародерства від злочинів проти власності» [; 3, с. 526; 4, с. 151]. Реалізація цих пропозицій сприятиме дотриманню принципів справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20 (дата звернення: 14.10.2026).

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 18.09.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 14.10.2026).

3. Саєнко А. Г., Огієвич А. О. Щодо питання розмежування військового кримінального правопорушення – мародерства та кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5. С. 523–526. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/125

4. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану як кваліфікуюча ознака окремих посягань на власність: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2026. Том 1, Вип. 25. С. 150–184. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2026.25.360595

5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.01.2024 у справі № 722/594/22 (провадження № 51-3186кмо22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446106 (дата звернення: 14.10.2026).

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 10.09.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 14.10.2026).

7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів : Закон України від 18.07.2024 № 3886-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20 (дата звернення: 14.10.2026).

8. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.10.2024 у справі № 278/1566/21 (провадження № 51-2555кмо24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302589 (дата звернення: 14.10.2026).

9. Шармар О. М., Дробницька Л. М. Кримінальна відповідальність за викрадення майна в умовах воєнного стану: проблемні питання зворотної дії в часі положень Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 5, Том 3. С. 115–120. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.16

УДК 347.921.3-057.54(043.2)

Анастасія Хабловська
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Сніжана Панченко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ДОПУСТИМІСТЬ І ОЦІНКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Значна частина цивільних справ не може бути вирішена без спеціальних знань у галузях, відмінних від права. Встановлення походження дитини, визначення справжності підпису на заповіті, з'ясування меж суміжних земельних ділянок чи розміру завданої майнової шкоди здебільшого ґрунтується саме на висновку експерта. Після набрання чинності новою редакцією Цивільного процесуального кодексу України учасники справи отримали право самостійно замовляти експертизу й подавати її результати до суду, тож висновок експерта перестав бути виключно наслідком судового призначення. Водночас на практиці суди нерідко відхиляють висновки експертів з формальних підстав, а наявність у справі кількох висновків з одного питання, підготовлених різними експертами, суттєво ускладнює їх оцінку.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що висновок експерта залишається одним із найпоширеніших і водночас найбільш спірних засобів доказування в цивільному процесі. Про це свідчить і те, що у вересні 2026 р. Верховний Суд оприлюднив огляд судової практики щодо доказів і доказування, окремий розділ якого присвячено саме висновку експерта та судовій експертизі [1, с. 28–32]. Попри значний обсяг сформованої практики, у процесуальному законодавстві залишаються неузгодженості щодо подання висновку, підготовленого на замовлення учасника справи, а в юридичній спільноті триває дискусія про те, чи не є окремі вимоги до його змісту надмірно формальними [2]. Від вирішення цих питань залежить, чи

зможе особа ефективно довести свою позицію, а суд – ухвалити законне й обґрунтоване рішення. Усе це зумовлює потребу в комплексному аналізі висновку експерта як доказу, умов його допустимості та правил оцінки.

Метою даної наукової розвідки є визначення процесуальних вимог до висновку експерта як доказу та критеріїв його відмежування від суміжних документів, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання його подання й оцінки.

Конституційною основою доказування в цивільному процесі є принцип змагальності. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 129 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (у редакції від 01.01.2020), однією з основних засад судочинства є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [3]. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (у редакції від 05.08.2026) (далі – ЦПК України) відносить висновки експертів до засобів доказування поряд із письмовими, речовими та електронними доказами і показаннями свідків (ч. 2 ст. 76) [4]. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII (у редакції від 01.01.2026), судова експертиза є дослідженням на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 102 ЦПК України, висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені в їх результаті висновки та обґрунтовані відповіді на поставлені питання, складений у порядку, визначеному законодавством. Його предметом може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування і встановлення яких потребує спеціальних знань, тоді як питання права до нього не належать [4]. Кодекс передбачає два способи отримання висновку. Суд призначає експертизу, якщо для з’ясування обставин справи потрібні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, а сторони не надали відповідного висновку або надані ними висновки викликають сумніви щодо їх правильності (ч. 1 ст. 103). Крім того, учасник справи має право подати висновок експерта, складений на його замовлення (ч. 1 ст. 106); у такому висновку має бути зазначено, що його підготовлено для подання до суду і що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок (ч. 5 ст. 106) [4]. Ю. М. Бисага та В. В. Заборовський розглядають наявність такої вказівки як одну з обов’язкових умов визнання висновку засобом доказування [6, с. 33]. О. С. Чернявська звертає увагу на те, що в

окремих категоріях справ висновок експерта фактично є обов'язковим засобом доказування, оскільки саме він дає змогу встановити відповідні обставини з найвищою вірогідністю [7, с. 596].

Аналіз наведених норм дає змогу виокремити чотири критерії, за якими висновок експерта відмежовується від інших документів, що містять спеціальні знання. За суб'єктом висновок складає особа, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань і відповідає вимогам ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» [5]. За підставою він готується на виконання ухвали суду або на замовлення учасника справи. За предметом висновок стосується лише фактичних обставин, а не питань права. За формою він має бути письмовим і містити обов'язкові реквізити, передбачені ЦПК України. Саме ці ознаки відрізняють висновок експерта від консультацій і пояснень спеціаліста, які, як слушно зазначають Ю. М. Бисага та В. В. Заборовський, не є доказом і не можуть замінити висновок експерта [6, с. 34]. Не належить до доказів і висновок експерта у галузі права: Верховний Суд послідовно наголошує, що він має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду [1, с. 29]. Отже, документ, який має назву «висновок», але не відповідає хоча б одному з наведених критеріїв, не набуває доказового значення висновку експерта.

Визначальним для доказового значення висновку експерта є порядок його оцінки. Відповідно до ст. 110 ЦПК України, висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється разом з іншими доказами за правилами ст. 89 цього Кодексу, а його відхилення повинно бути мотивоване в судовому рішенні [4]. О. С. Чернявська заперечує підхід, за яким висновок експерта мав би перевагу над іншими доказами, оскільки це суперечило б принципу вільної оцінки доказів [7, с. 599]. В. М. Шкабаро, А. В. Біла та В. В. Воронін на матеріалах справ щодо почеркознавчої експертизи доходять висновку про те, що суд не може обмежитися абстрактними сумнівами і має навести конкретні мотиви відхилення висновку [8, с. 41]. Якщо ж сумніви у правильності висновку обґрунтовані, процесуальним засобом їх усунення є повторна експертиза (ч. 2 ст. 113 ЦПК України), призначення якої, за позицією Верховного Суду, є правом, а не обов'язком суду [1, с. 30].

Найбільше спорів у практиці викликає дотримання формальних вимог до висновку, поданого учасником справи. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 18.12.2019 у справі № 522/1029/18 розглядала спір про визнання недійсними договорів купівлі-продажу майнових прав на квартири, у якому одним із доказів був висновок

будівельно-технічного експертного дослідження від 18.08.2014. Суд констатував, що в ньому не зазначено ані того, що висновок підготовлено для подання до суду, ані того, що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, і визнав його неналежним та недопустимим доказом [9]. Цієї позиції дотримується і Касаційний цивільний суд. У постанові від 17.12.2025 у справі № 352/1358/14-ц, ухваленій у спорі між власниками суміжних земельних ділянок, суд погодився з тим, що приватне будівельно-технічне дослідження, подане стороною, не є належним і допустимим доказом, оскільки в ньому відсутні відомості про обізнаність експерта щодо кримінальної відповідальності. Додатково суд звернув увагу, що можливість подання висновку, підготовленого за зверненням учасника справи, з'явилася лише з 15.12.2017, тобто вже після складення цього дослідження [10]. Отже, вимоги ч. 5 ст. 106 ЦПК України суди розглядають не як технічну формальність, а як гарантію достовірності висновку, без дотримання якої він втрачає доказове значення.

Водночас такий підхід не є безспірним. Комітет Національної асоціації адвокатів України з питань захисту прав людини вважає, що вимога обов'язково відтворювати у висновку фразу «для подання до суду» не впливає на оцінку належності й допустимості доказу, натомість обмежує змагальність і диспозитивність процесу [2]. НААУ також звертає увагу на неузгодженість п. 2 ч. 1 ст. 103 ЦПК України, який згадує лише висновки, надані «сторонами (стороною)», і пропонує прямо закріпити право учасника справи подати висновок експерта, складений на його замовлення, зокрема до відкриття провадження [2]. Ще однією проблемою залишаються організаційні перешкоди: як свідчить аналіз судової практики, експертні установи інколи відмовляють у проведенні дослідження вже на етапі його виконання через неоплату послуг, що затягує розгляд справи [8, с. 44]. Крім того, чинне регулювання орієнтоване переважно на паперову форму висновку, що не відповідає курсу на цифровізацію цивільного судочинства; з огляду на це О. С. Чернявська пропонує передбачити електронну форму висновку експерта [7, с. 600].

Підсумовуючи, слід зазначити, що висновок експерта є самостійним засобом доказування, який відрізняється від суміжних документів за суб'єктом, підставою, предметом і формою, не має наперед встановленої сили та оцінюється судом у сукупності з іншими доказами. З метою підвищення ефективності його використання доцільно: 1) у п. 2 ч. 1 ст. 103 ЦПК України замінити слова «сторонами (стороною)» словами «учасниками (учасником) справи», узгодивши цю норму з ч. 1 ст. 106 Кодексу; 2) доповнити ст. 106 ЦПК

України положенням, яке дозволяло б усунути відсутність у висновку вказівки, передбаченої ч. 5 цієї статті, шляхом письмового підтвердження експертом своєї обізнаності про кримінальну відповідальність або його виклику до судового засідання для надання пояснень, замість автоматичного визнання висновку недопустимим; 3) закріпити в ЦПК України та Законі України «Про судову експертизу» можливість складення висновку експерта в електронній формі з кваліфікованим електронним підписом експерта.

Реалізація цих пропозицій сприятиме поєднанню достовірності експертних доказів із реальною змагальністю цивільного процесу.

Список використаних джерел

1. Огляд судової практики Верховного Суду щодо доказів і доказування в господарському та цивільному судочинстві / Верховний Суд. Київ, 2026. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_VS_dokazu_dokazyvan_2018_09_2026.pdf (дата звернення: 14.10.2026).

2. Чи має висновок експерта містити фразу «для подання до суду»? Національна асоціація адвокатів України : офіц. веб-сайт. 24.02.2025. URL: https://unba.org.ua/news/9994-chi-mae-visnovok-eksperta-mistiti-frazu-dlya-podannya-do-sudu.html (дата звернення: 14.10.2026).

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 14.10.2026).

4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 05.08.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 14.10.2026).

5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення: 14.10.2026).

6. Бисага Ю. М., Заборовський В. В. Процесуальне становище експерта та спеціаліста як учасників цивільного процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2021. № 1. С. 31–36. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.6

7. Чернявська О. С. Висновок експерта як засіб доказування у цивільному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2025. Вип. 92, ч. 1. С. 595–601. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.85

8. Шкабаро В. М., Біла А. В., Воронін В. В. Призначення почеркознавчої експертизи: аналіз судової практики. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Право.* 2022. № 2(5). С. 40–46. DOI: https://doi.org/10.32342/2709-6408-2022-2-5-4.

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.12.2019 у справі № 522/1029/18 (провадження № 14-270цс19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144996 (дата звернення: 14.10.2026).

10. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 17.12.2025 у справі № 352/1358/14-ц (провадження № 61-5148св24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133238649 (дата звернення: 14.10.2026).

УДК [342.78:351.746.1](477)(043.2)

Анастасія Хабловська
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Ткаля
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПОВЕРХНЕВА ПЕРЕВІРКА ТА ОСОБИСТИЙ ОГЛЯД: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану суттєво змінило повсякденну діяльність Національної поліції. Перевірка документів і поверхнева перевірка осіб, речей та транспортних засобів на блокпостах, вокзалах і в місцях масового перебування людей стали звичним явищем. В. А. Коврах наголошує на тому, що поверхнева перевірка набула особливого значення саме в умовах воєнного стану [1, с. 278]. Водночас на практиці її нерідко ототожнюють з особистим оглядом, який є заходом забезпечення провадження у справах про

адміністративні правопорушення. Помилка у розмежуванні цих заходів призводить до порушення прав громадян і до визнання дій поліцейських неправомірними.

Актуальність теми даного дослідження зумовлена тим, що в умовах воєнного стану перевірочні заходи поліції застосовуються масово й щоденно, тому від чіткості їх правового регулювання залежить дотримання прав великої кількості людей. Водночас поверхнева перевірка та особистий огляд урегульовані різними нормативно-правовими актами, які не співвідносяться між собою, а в науці відсутній єдиний підхід до меж допустимого втручання поліцейського та до наслідків відмови особи від перевірки. В адміністративних судах уже з'явилися справи, у яких дії поліцейських оцінюються саме з погляду того, чи не вийшли вони за межі поверхневої перевірки. Унаслідок цього питання про те, де закінчується превентивний захід і починається захід забезпечення провадження, фактично вирішує сам поліцейський на місці, а остаточну оцінку його діям дає вже суд. Усе це зумовлює потребу в науковому визначенні чітких критеріїв розмежування зазначених заходів.

Метою даного дослідження є визначення критеріїв розмежування поверхневої перевірки та особистого огляду, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення їх правового регулювання.

Межі втручання поліції в особисту сферу людини встановлює Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (у редакції від 01.01.2020). Вона гарантує повагу до гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), таємницю листування (ст. 31) та невтручання в особисте життя (ст. 32) [2]. Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України права, передбачені ст. 28 і 29, не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану [2]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII (у редакції від 04.03.2026) надає військовому командуванню та військовим адміністраціям право перевіряти документи в осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, проте за винятком обмежень, встановлених Конституцією України (п. 7 ч. 1 ст. 8) [3]. Отже, воєнний стан розширює коло ситуацій, у яких застосовуються перевірочні заходи, але не скасовує гарантій особистої недоторканності.

Поверхнева перевірка є превентивним поліцейським заходом, передбаченим ст. 31 і 34 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII (у редакції від 12.04.2026). Вона полягає у візуальному огляді особи, проведенні рукою, спеціальним приладом або засобом по поверхні її вбрання, а також у візуальному огляді речі

чи транспортного засобу (ч. 1 ст. 34) [4]. Перевірка допускається, якщо є достатні підстави вважати, що особа має при собі річ, обіг якої заборонено або обмежено, або яка становить загрозу життю чи здоров'ю (ч. 2 ст. 34). Її проводить поліцейський тієї ж статі, а в невідкладних випадках – будь-який поліцейський, але лише за допомогою спеціального приладу або засобу (ч. 3 ст. 34). Вміст речей або транспортного засобу особа показує поліцейському самостійно (ч. 6 ст. 34) [4]. З. У. Болоташвілі, О. М. Головков та І. В. Бур'ян відносять поверхневу перевірку до превентивних заходів з окремими елементами примусу і підкреслюють, що огляд транспортного засобу має здійснюватися ззовні, без проникнення до нього [5, с. 49–51]. В. А. Коврах додає, що поверхнева перевірка не передбачає затримання особи [1, с. 279].

Особистий огляд має іншу правову природу. Відповідно до ст. 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (у редакції від 10.09.2026) (далі – КУпАП), він належить до заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення і застосовується з метою припинення правопорушення, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справи [6]. Отже, особистий огляд можливий лише тоді, коли вже є дані про вчинення адміністративного правопорушення. Згідно зі ст. 264 КУпАП, його проводить уповноважена особа однієї статі з оглядуваним у присутності двох понятих тієї ж статі, а про його проведення складається протокол або робиться запис у протоколі про адміністративне правопорушення чи адміністративне затримання [6]. Варто зазначити, що поняття «обшук особи» КУпАП не використовує: обшук є слідчою (розшуковою) дією у кримінальному провадженні, тоді як у провадженні у справах про адміністративні правопорушення відповідний захід має назву «особистий огляд».

Аналіз наведених норм дає змогу виокремити чотири критерії розмежування зазначених заходів. За правовою природою, поверхнева перевірка є превентивним заходом, а особистий огляд – заходом забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення. За підставою, поверхнева перевірка ґрунтується на припущенні щодо того, що в особи є небезпечні або заборонені предмети, а особистий огляд – на даних про вже вчинене правопорушення. За обсягом, втручання під час поверхневої перевірки поліцейський лише оглядає особу та проводить рукою чи приладом по поверхні одягу, тоді як під час особистого огляду можливе обстеження кишень, одягу та речей. За процесуальною формою, поверхнева

перевірка не потребує ні понятих, ні протоколу, а особистий огляд обов'язково проводиться з понятими та оформлюється протоколом. Отже, якщо поліцейський сам дістає речі з кишень чи сумки особи, він виходить за межі поверхневої перевірки і фактично проводить особистий огляд.

Ці критерії підтверджує практика адміністративних судів. Черкаський окружний адміністративний суд у рішенні від 12.10.2018 у справі № 823/2232/18 скасував дисциплінарне стягнення, накладене на поліцейського, який на вході до приміщення громадських слухань перевірив жінку за відсутності поліцейської жіночої статі. Суд визнав випадок невідкладним і врахував, що перевірка проводилася лише металодетектором, без фізичного контакту, а вміст сумки жінка показала сама, тому вимог ч. 3 ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію» порушено не було [7]. Протилежну ситуацію розглянув Дніпропетровський окружний адміністративний суд у справі № 160/20706/23. Поліцейські вимагали від громадянина дістати речі з кишень куртки та намагалися самостійно дістати речі з-під неї. Дослідивши відеозапис з нагрудної камери, суд погодився з тим, що фактично було проведено особистий огляд без двох понятих тієї ж статі та без складення протоколу, і рішенням від 29.12.2023 відмовив поліцейському у скасуванні дисциплінарного стягнення; справу про адміністративне правопорушення щодо самого громадянина було закрито за відсутністю події і складу правопорушення [8].

Однією з головних проблем залишається оціночний характер підстави поверхневої перевірки. Ю. Бугайко зазначає, що поняття «достатні підстави» є оцінною категорією, яка створює ризики свавілля [9, с. 28]. На думку авторки, ні зовнішній вигляд особи, ні проста зміна швидкості її ходи не є об'єктивними фактами, що вказують на намір учинити правопорушення, а поліцейський повинен бути здатним чітко пояснити об'єктивні причини своєї підозри [9, с. 29].

Умови воєнного стану зумовили появу й нових питань. Зокрема, закон дозволяє під час поверхневої перевірки лише візуальний огляд речі [4], а перегляд листування, фотографій і повідомлень у мобільному телефоні є втручанням у таємницю кореспонденції, обмежити яку відповідно до ст. 31 Конституції України може лише суд [2]. Тому перегляд вмісту телефону не охоплюється поверхневою перевіркою і можливий лише за добровільною згодою особи. Неоднозначним є й питання відповідальності за відмову показати вміст речей чи транспортного засобу. В. А. Коврах зазначає, що таку відмову можна кваліфікувати за ст. 185 КУпАП як злісну непокору

законній вимозі поліцейського [1, с. 279], а З. У. Болоташвілі, О. М. Головков та І. В. Бур'ян пропонують встановити за неї окремий вид відповідальності [5, с. 51–52]. Водночас Ю. Бугайко слушно зауважує, що відмова від перевірки не може автоматично бути підставою для примусу, якщо первинна вимога поліцейського не була законною [9, с. 29].

Ще однією прогалиною є відсутність обов'язкової фіксації поверхневої перевірки. Фактично єдиним способом її документування є відеозапис технічними приладами, застосування яких передбачено ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» [4]. Водночас ст. 264 КУпАП і надалі вимагає участі двох понятих під час особистого огляду [6], хоча, як свідчить розглянута практика, саме відеозапис з нагрудної камери став основним доказом порушення з боку поліцейського [8].

Підсумовуючи, слід зазначити, що поверхнева перевірка та особистий огляд розрізняються за правовою природою, підставою, обсягом втручання та процесуальною формою. З метою підвищення правової визначеності доцільно: 1) доповнити ч. 1 ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію» положенням про те, що під час поверхневої перевірки поліцейський не має права самостійно оглядати кишені, сумки та вміст електронних пристроїв особи; 2) закріпити обов'язок поліцейського повідомляти особі конкретні обставини, що стали підставою для перевірки, і здійснювати її відеозапис; 3) передбачити в ст. 264 КУпАП можливість проведення особистого огляду без понятих за умови безперервного відеозапису. Реалізація цих пропозицій сприятиме дотриманню прав людини під час превентивної діяльності поліції в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Коврах В. А. Актуальні проблеми застосування поверхневої перевірки в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів :* тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 трав. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 278–281. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff72e546-b466-49ef-ad7d-7e9be0beb93f/content (дата звернення: 12.10.2026).

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України. (ВВР).* 1996. № 30. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 12.10.2026).

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Дата оновлення: 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 12.10.2026).
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Дата оновлення: 12.04.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 12.10.2026).
5. Болоташвілі З. У., Головков О. М., Бур'ян І. В. Окремі особливості застосування поліцейських превентивних заходів. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 4(85). С. 47–53. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2023-85-47-53
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 10.09.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 12.10.2026).
7. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 12.10.2018 у справі № 823/2232/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77190367 (дата звернення: 12.10.2026).
8. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 29.12.2023 у справі № 160/20706/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116178974 (дата звернення: 12.10.2026).
9. Бугайко Ю. Застосування поліцейських заходів в Україні з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2025. Т. 12, № 3(47). С. 26–35. DOI: https://doi.org/10.23939/law2025.47.026

УДК: 343.9:343.35:35.08(043.2)

Софія Череднюк
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Ткаля
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ЗАХИСТ ВИКРИВАЧІВ КОРУПІЇ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: ПОРІВНЯННЯ ДОСВІДУ УКРАЇНИ ТА ЧИЛІ

Захист викривачів корупції виступає невід'ємною частиною антикорупційної політики держави в сьогоденні. Так, Закон України «Про запобігання корупції» від 2014 року визначає викривача як фізичну особу, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання [1]. Проте, незважаючи на наявність сучасних інституційних механізмів захисту, питання гарантій для осіб, які повідомляють про порушення на державній службі, залишається актуальним як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Як зазначають С. Кравченко та В. Комашко, інститут викривачів в Україні потребує подальшого розвитку відповідно до європейських стандартів, зокрема Директиви ЄС 2019/1937 [2, с. 55–56].

Ситуацію додатково ускладнює необхідність забезпечення балансу між захистом викривача та запобіганням зловживанням статусом. Узагалі інститут викривачів в Україні розвивається з урахуванням положень Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року в редакції від 30 травня 2026 року. Відповідно до статті 53 усі викривачі та їх близькі родичі перебувають під захистом держави. За наявності загрози життю, житлу, здоров'ю та майну викривачів, їх близьких осіб у зв'язку із здійсненим повідомленням про можливі

факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень правоохоронними органами до них можуть бути застосовані правові, організаційно-технічні та інші спрямовані на захист від протиправних посягань заходи, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року в редакції від 20 травня 2022 року [1].

Нині цей захист включає низку гарантій. Так, інформація про викривача може бути розголошена лише за його згодою, крім випадків, встановлених законом. Повідомлення про порушення вимог Закону може бути здійснене працівником відповідного органу анонімно. Викривач або член його сім'ї у зв'язку з повідомленням ним про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою не може бути звільнений чи примушений до звільнення, притягнутий до дисциплінарної відповідальності, підданий з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо або загрозі таких заходів [1]. У разі звільнення без законної підстави працівник повинен бути поновлений на попередній роботі органом, який розглядає трудовий спір. За відмови від поновлення передбачено виплату компенсації у розмірі шестимісячного середнього заробітку [3].

Загалом, з 1 січня 2020 року викривач має право на безоплатну правову допомогу у зв'язку із захистом прав викривача, на залучення адвоката самостійно та отримання відшкодування витрат на захисника у зв'язку із захистом прав особи як викривача, витрат на судовий збір, на представництво Національного агентства з питань запобігання корупції його інтересів у суді [1]. Окрім зазначеного, передбачено право на винагороду викривачу, який повідомив про корупційний злочин, грошовий розмір предмета якого або завдані державі збитки від якого у п'ять тисяч і більше разів перевищують розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Розмір винагороди становить десять відсотків від грошового розміру предмета корупційного злочину або розміру завданих державі збитків і не може перевищувати трьох тисяч мінімальних заробітних плат [4].

Однак, слід відмітити і проблеми із захистом викривачів в Україні. Як відзначають С. Кравченко та В. Комашко, вітчизняне законодавство містить дещо різні та досить вузькі тлумачення поняття «викривач», недостатній рівень ефективності, зручності та безпеки механізмів прийняття й опрацювання повідомлень, недоліки механізмів захисту від переслідувань та розкриття інформації про викривачів, слабку дієвість положень щодо винагороди, обмеженість

санкцій щодо осіб, які переслідують викривачів, а також неврегульованість відповідальності за зловживання імунітетом викривача та відсутність належного захисту від завідомо неправдивих повідомлень [2, с. 51–55].

Аналізуючи дане правове явище, слід здійснити порівняння правового регулювання захисту прав викривачів з іншими країнами. Доречно звернутися до досвіду Чилі. Порівняння саме з цією державою є обумовлено тим, що Чилі, як і Україна, належить до країн, що активно впроваджують міжнародні стандарти протидії корупції, є учасницею Конвенції ООН проти корупції, Міжамериканської конвенції проти корупції та Конвенції ОЕСР про боротьбу з хабарництвом іноземних посадових осіб, а також має відносно тривалий досвід застосування спеціального закону про захист осіб, які повідомляють про порушення принципів доброчесності в державному секторі [5].

У Чилі правила регулювання, заохочення та захисту повідомлень про правопорушення та порушення принципів доброчесності були встановлені із прийняттям Закону № 20.205 «Про захист посадової особи, яка повідомляє про порушення та недотримання принципу доброчесності» від 24 липня 2007 року. Цей закон містить положення, спрямовані на виявлення, запобігання та санкціонування поведінки, пов'язаної з правопорушеннями або корупцією в державному секторі [5]. Положення в Адміністративному статуті та Адміністративному статуті для муніципальних службовців, які зобов'язують державних службовців повідомляти про правопорушення, поширюються на членів міністерств, мерів, губернаторств та всіх державних служб. Захист також застосовується до муніципальних службовців і мерів [5].

Відтак, у Чилі повідомлення про правопорушення та кримінальні злочини є обов'язком працівників, а не лише прерогативою. Обов'язок повідомляти про кримінальні злочини регулюється Кримінально-процесуальним кодексом. Примусове повідомлення про кримінальний злочин має бути зроблено протягом 24 годин з моменту, коли службовець дізнався про злочин [5]. Для того, щоб повідомлення підлягало захисту, воно має відповідати трьом вимогам: бути зробленим до компетентного органу, з належною оперативністю та бути обґрунтованим. Повідомлення має бути письмовим, підписаним, містити ідентифікацію того, хто повідомляє про вчинення правопорушення, опис фактів, ідентифікацію свідків за наявності, а також додані документи за можливості. Викривач може вимагати збереження конфіденційності своєї особи та змісту повідомлення [6].

До того ж у Чилі передбачено захист від репресій на робочому місці. Викривач не може бути об'єктом дисциплінарних заходів у вигляді відсторонення від посади або звільнення, не може бути переведений без письмової згоди, а також не підлягає щорічному оцінюванню, якщо повідомлена особа є його начальником, з дати отримання повідомлення компетентним органом і до дев'яноста днів після завершення розслідування [6]. Конфіденційність зберігається безстроково після закінчення дев'яностоденного терміну. Особливістю чилійського законодавства є акцент на санкціях за необґрунтовані або неправдиві повідомлення, зроблені з умислом завдати шкоди. Такі дії санкціонуються звільненням з посади [5].

З огляду на масштаб і характер інституту викривачів, доречно звернути увагу на відмінності між підходами України та Чилі. В Україні захист поширюється на більш широке коло осіб, включаючи не лише державних службовців, а й осіб, які отримали інформацію у зв'язку з професійною, господарською, громадською чи науковою діяльністю. Передбачено внутрішні, регулярні та зовнішні канали повідомлень. Також запроваджено механізм винагороди за повідомлення про значні корупційні злочини та право на безоплатну правову допомогу. У Чилі захист зосереджений переважно на державних службовцях, повідомлення є обов'язковим, а строк захисту від репресій обмежений 90 днями після розслідування. При цьому значна увага приділяється санкціям за повідомлення в недобросовісній формі [1; 5].

Водночас обидві системи передбачають конфіденційність інформації про викривача та заборону негативних заходів впливу у зв'язку з повідомленням. В Україні Національне агентство з питань запобігання корупції може бути залучене як третя особа на стороні позивача у справах щодо застосування негативних заходів впливу. У Чилі захист від репресій діє автоматично за умови дотримання формальних вимог до повідомлення, а тягар доведення того, що заходи не є репресією, покладається на адміністративний орган [1; 5].

З досвіду Чилі Україна може запозичити, для прикладу, закріплення обов'язковості повідомлення про виявлені порушення для державних службовців, а не лише права на таке повідомлення. Крім того, варто передбачити чіткі формальні вимоги до повідомлення на законодавчому рівні, а саме: воно має бути письмовим, обґрунтованим, містити опис фактів та за можливості підтверджуючі документи. Також корисним може стати запровадження відповідальності за недобросовісні або завідомо неправдиві повідомлення, зроблені з умислом завдати шкоди, у вигляді звільнення з посади [5; 6].

Ба більше, доцільно розглянути можливість закріплення автоматичного захисту викривача від репресій на визначений строк після завершення розслідування, як це передбачено в Чилі, і покладення тягаря доведення того, що застосовані заходи не мають репресивного характеру, саме на керівника або роботодавця. Такі підходи здатні підвищити ефективність захисту викривачів, зменшити ризик зловживань статусом та посилити довіру до механізмів повідомлення про корупційні правопорушення [5; 6].

Зважаючи на вищевикладене, можна підсумувати, що захист викривачів на державній службі є важливою складовою протидії корупції як в Україні, так і в Чилі. В Україні інститут викривачів регулюється переважно Законом України «Про запобігання корупції» та передбачає широкий спектр гарантій, включаючи анонімність, трудовий захист, правову допомогу та винагороду. У Чилі захист закріплено Законом № 20.205 та Адміністративними статутами, акцентує увагу на обов'язковості повідомлення, формальних вимогах до нього та обмеженому в часі захисті від репресій. Обидва підходи спрямовані на заохочення повідомлень про порушення принципів доброчесності, проте відрізняються за обсягом суб'єктів захисту, строками гарантій та наявністю механізмів винагороди.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 09.10.2026).

2. Кравченко С. О., Комашко В. В. Розвиток інституту викривачів корупції в контексті європейської інтеграції України. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2022. № 4(35). С. 51–55.

3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 09.10.2026).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 09.10.2026).

5. Mora Ortega R., Sánchez Lay F. S. Chile: Protection for whistleblowers in the public administration. Committing to Effective Whistleblower Protection. OECD, 2016. P. 161–170.

6. Ley Núm. 20.205. Protege al funcionario que denuncia irregularidades y faltas al principio de probidad. Santiago, 13 de julio de 2007. URL : https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idLey=20205&utm= (дата звернення: 09.10.2026).

УДК 343.322(043.2)

Катерина Чумаченко
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Алла Блага
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного
та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

РОЗМЕЖУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ТА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України загострила проблему правильної кримінально-правової оцінки поведінки осіб, які сприяють державі-агресору, підтримують окупаційну адміністрацію або переходять на бік ворога. Особливого значення набуло розмежування державної зради, передбаченої ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК України), та колабораційної діяльності, криміналізованої у березні 2022 року (ст. 111-1 КК України). Попри спільну спрямованість цих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, вони не є тотожними: від правильної кваліфікації залежить визначення змісту обвинувачення, меж відповідальності та дотримання принципу законності [1; 2].

Відповідно до ст. 111 КК України, державна зрада охоплює умисні діяння громадянина України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній або інформаційній безпеці України, зокрема перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, шпигунство та надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Отже, спеціальним суб'єктом цього складу є саме громадянин України. Визначальним є не лише факт контактів із представниками держави-агресора, а спрямованість умисної поведінки

на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам України та наявність однієї з передбачених законом форм діяння [1].

Стаття 111-1 КК України передбачає відповідальність за різні форми колабораційної діяльності, зокрема публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України тощо. Для окремих частин статті закон установлює різні ознаки суб'єкта та об'єктивної сторони, тому кваліфікація потребує звернення до конкретної частини ст. 111-1, а не лише до загального поняття «колабораціонізм» [1].

Таким чином, розмежування державної зради та колабораційної діяльності варто проводити за кількома критеріями. По-перше, за спрямованістю посягання: державна зрада передбачає умисні дії на шкоду національній безпеці України у формах, визначених ст. 111 КК України, тоді як ст. 111-1 КК України встановлює відповідальність за конкретні форми співпраці з державою-агресором, її збройними формуваннями або окупаційною адміністрацією. По-друге, за об'єктивною стороною: для кваліфікації за ст. 111 КК України необхідно встановити перехід на бік ворога, шпигунство або надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, тоді як для застосування ст. 111-1 КК України потрібно довести вчинення конкретного діяння, передбаченого відповідною частиною цієї статті. По-третє, за суб'єктом кримінального правопорушення: державна зрада може бути вчинена виключно громадянином України, натомість коло суб'єктів колабораційної діяльності визначається змістом конкретної частини ст. 111-1 КК України. Зокрема, частини 1–7 цієї статті передбачають відповідальність за відповідні діяння громадян України, а частина 4 не містить прямої вказівки на громадянство суб'єкта, тому її застосування потребує врахування загальних положень КК України про суб'єкта кримінального правопорушення. До передбачених ст. 111-1 КК України форм поведінки належать, зокрема, публічне заперечення збройної агресії та заклики до підтримки держави-агресора (ч. 1), добровільне зайняття посад у незаконних органах влади (ч. 2, 5), здійснення пропаганди та впровадження освітніх стандартів держави-агресора (ч. 3), передача

матеріальних ресурсів або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором чи окупаційною адміністрацією (ч. 4), організація політичних заходів та здійснення інформаційної діяльності у співпраці з агресором (ч. 6), а також зайняття посад у незаконних судових чи правоохоронних органах, участь у незаконних збройних формуваннях або допомога їм у веденні бойових дій проти України (ч. 7). По-четверте, необхідно встановити суб'єктивну сторону діяння, зокрема умисел особи, а в тих складах, де це прямо передбачено законом, – добровільність її поведінки. При цьому, як наголошується в роз'ясненні Верховного Суду, обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України є прямий умисел, спеціальний антидержавницький мотив – прагнення вчинити діяння на шкоду інтересам України, а також мета заподіяння шкоди національній безпеці України, хоча останні ознаки прямо не зазначені в диспозиціях відповідних статей [6]. Водночас антидержавницький мотив не можна ототожнювати лише з проросійськими поглядами, критичними висловлюваннями чи самим фактом перебування на тимчасово окупованій території. Для належної правової оцінки необхідно встановити, що особа усвідомлювала фактичний характер своїх дій, передбачала їхній характер і бажала їх учинити, а також співвіднести встановлені обставини з конкретною формою державної зради, передбаченою ст. 111 КК України, або колабораційної діяльності, визначеною відповідною частиною ст. 111-1 КК України.

Отже, мотив і мета дають змогу з'ясувати спрямованість умислу особи, проте не замінюють доказування об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення та не можуть самостійно бути підставою для кваліфікації. Саме тому перебування на тимчасово окупованій території, виконання побутових дій або продовження життєдіяльності не свідчить автоматично про наявність ознак державної зради чи колабораційної діяльності. Відтак кримінально-правова оцінка має ґрунтуватися на всебічному встановленні конкретних обставин діяння, ознак відповідного складу кримінального правопорушення та їх належному доказуванні [1; 6].

Особливо складною є кваліфікація дій громадян України, які добровільно обіймають посади в окупаційній адміністрації, незаконних судових або правоохоронних органах. У таких випадках зайняття посади може відповідати ст. 111-1 КК України, однак фактична діяльність особи може водночас свідчити про перехід на бік ворога або надання допомоги державі-агресору, тобто містити ознаки ст. 111 КК України. О. В. Тавлуй обґрунтовує можливість кваліфікації

таких дій за сукупністю кримінальних правопорушень, зокрема за ч. 2 ст. 111 та відповідними частинами ст. 111-1 КК України, якщо кожна норма охоплює самостійні юридично значущі ознаки поведінки особи [2]. Водночас сукупність не може застосовуватися механічно: обвинувачення має конкретизувати, які саме дії утворюють кожен склад, і не допускати подвійного врахування одного й того самого діяння без належного нормативного обґрунтування.

Практичне значення такого підходу демонструє постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 березня 2026 року у справі № 295/10301/24 (провадження № 51-3660км24). За встановленими судами обставинами, особа не пізніше липня 2014 року залишилася на окупованій території та добровільно почала службу в незаконно створеному органі «МВД по ЛНР», фактично перейшовши на бік ворога. У подальшому, але не пізніше 27 жовтня 2023 року, вона зайняла посаду в незаконному правоохоронному органі окупаційної влади та прийняла присягу працівника поліції держави-агресора. Верховний Суд розмежував ці епізоди в часі: ранні дії було кваліфіковано як державну зраду за ст. 111 КК у редакції, чинній на момент їх вчинення, а зайняття посади у 2023 році – за ч. 7 ст. 111-1 КК України [3].

Суд також звернув увагу на дію кримінального закону в часі. Стаття 111-1 КК України набула чинності у березні 2022 року, тому її не можна застосовувати до діянь, вчинених раніше, якщо це погіршує становище особи. Водночас сам факт того, що попередня поведінка вже отримала оцінку як державна зрада, не виключає кваліфікації окремого, пізнішого діяння за ст. 111-1 КК України. На думку Суду, у розглянутій справі йшлося про часово відокремлені дії, а тому їх оцінка за сукупністю не становила подвійного притягнення до відповідальності за одне й те саме діяння [3]. Цей приклад підкреслює необхідність установлювати час, тривалість і зміст кожного епізоду, а також редакцію кримінального закону, чинну на момент його вчинення.

Окремої уваги потребує ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка передбачає відповідальність за організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах. Це формулювання прямо вимагає перевірити, чи не містять установлені

факти ознак ст. 111 КК України. Проте воно не означає, що будь-яка колаборaційна діяльність автоматично виключає державну зраду або навпаки. Вирішальним є зіставлення фактичних обставин із диспозиціями відповідних норм. Наприклад, факт здійснення інформаційної діяльності на окупованій території сам по собі не замінює доказування конкретних ознак державної зради; так само загальне твердження про «допомогу ворогу» не звільняє від обов'язку встановити, у чому саме полягали дії особи, коли й за яких обставин вони були вчинені [1; 2].

Проблема має не лише теоретичний характер. За повідомленням Державного бюро розслідувань від 1 вересня 2026 року, від початку повномасштабного вторгнення ДБР розслідувало 3 077 кримінальних проваджень щодо злочинів проти національної безпеки, з яких 2 027 стосувалися державної зради, а 827 – колаборaційної діяльності. Станом на вересень 2026 року до суду було направлено 1 562 обвинувальні акти у відповідних провадженнях [4]. Ці цифри відображають масштаб роботи правоохоронних органів, але не є статистикою обвинувальних вироків і самі по собі не свідчать про доведеність вини кожної особи. Вони водночас підтверджують практичну важливість чіткого розмежування суміжних складів і належного формулювання підозри та обвинувачення.

Під час кваліфікації важливо також розрізняти публічні висловлювання на підтримку агресора та фактичну допомогу його представникам. Публічне заперечення агресії, поширення відповідних закликів або пропагандистських матеріалів оцінюються з урахуванням конкретної частини ст. 111-1 КК України, змісту висловлювань, способу поширення, аудиторії та обставин, у яких вони були зроблені. Натомість для встановлення державної зради недостатньо довести лише проросійські погляди чи схвальне ставлення до окупаційної влади: необхідно встановити передбачену ст. 111 КК України форму діяння та умисну спрямованість на шкоду Україні. І навпаки, відсутність доказів державної зради не виключає відповідальності за самостійний склад колаборaційної діяльності, якщо доведено всі його ознаки [1; 2].

Не менш суттєвим є питання добровільності. У справах, пов'язаних з окупацією, необхідно встановлювати, чи діяла особа вільно, чи зазнавала примусу, погроз або інших обставин, які могли вплинути на її поведінку. Сам факт перебування на посаді або виконання певної роботи не повинен замінювати аналіз фактичних обставин: значення мають порядок призначення, характер повноважень, реальні функції, тривалість діяльності та поведінка особи після виникнення можливості

припинити співпрацю. Для кримінальної відповідальності потрібні докази, які підтверджують не тільки зовнішню сторону поведінки, а й суб'єктивні ознаки складу. Такий аналіз дає змогу відмежувати кримінально карану добровільну співпрацю від ситуацій, у яких наявні обставини, що потребують окремої правової оцінки [6].

Практичне значення має й розмежування форм колабораційної діяльності між собою. Наприклад, добровільне зайняття посади в незаконному правоохоронному органі, участь у незаконному збройному формуванні та передача матеріальних ресурсів не є взаємозамінними описами однієї поведінки: кожна форма має власні законодавчі ознаки. У повідомленні про підозру та обвинувальному акті потрібно конкретно зазначати, яку саме посаду обіймала особа, в якому органі, коли це відбулося, які функції вона виконувала та чому орган вважається незаконним. Якщо інкримінується перехід на бік ворога, необхідно описати факти, які свідчать про такий перехід і його зв'язок із діяльністю на шкоду Україні. Узагальнене формулювання про «співпрацю з окупаційною владою» без деталізації може ускладнювати перевірку обґрунтованості кваліфікації судом [6].

На складність цієї проблеми звертає увагу й С. Османов, який наголошує на тому, що запровадження самостійного складу колабораційної діяльності дало змогу диференціювати форми співпраці з державою-агресором, однак не усунуло труднощів її відмежування від державної зради; для цього потрібні послідовні теоретичні підходи та стала судова практика [5]. Аналогічний підхід відображено в роз'ясненні Верховного Суду: якщо поряд із зайняттям посади в незаконному органі особа виконує інші функції, які мають самостійні ознаки державної зради, необхідно оцінити можливість кваліфікації за сукупністю, конкретно визначивши зміст кожного діяння [6]. Інформаційний матеріал Дніпровського міжрегіонального управління Міністерства юстиції також розмежовує державну зраду як умисні дії громадянина України на шкоду національній безпеці та колабораційну діяльність як передбачені законом форми співпраці з окупаційною владою [7]. Отже, ключовим є не загальне позначення поведінки як співпраці з ворогом, а встановлення конкретної форми діяння, суб'єкта та інших обов'язкових ознак відповідної норми.

Отже, розмежування державної зради та колабораційної діяльності має ґрунтуватися не на загальній оцінці поведінки як «співпраці з ворогом», а на встановленні всіх обов'язкових ознак конкретного складу кримінального правопорушення. Для цього необхідно визначити громадянство особи, конкретний зміст її дій, їх добровільність, спрямованість умислу, час учинення та відповідну

редакцію закону. Якщо особа послідовно вчинила кілька самостійних діянь, кожне з яких має ознаки окремого складу, можлива кваліфікація за сукупністю; однак у рішенні має бути пояснено, які саме факти охоплюються кожною нормою. Такий підхід забезпечує повноту кримінально-правової оцінки, передбачуваність застосування закону та дотримання принципів законності й недопустимості подвійного покарання за одне й те саме діяння.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26.
2. Тавлуй О. В. Окремі аспекти кримінально-правової кваліфікації державної зради та колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2026. Том 1, Вип. 25. С. 140–149.
3. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24.03.2026 у справі № 295/10301/24. ipLex. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=135443409 (дата звернення: 16.10.2026).
4. Державне бюро розслідувань розслідує понад 3 тисячі проваджень про держзраду і співпрацю з ворогом (інфографіка). Державне бюро розслідувань : веб-сайт. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-ponad-3-tisyachi-provadzhen-pro-derzhzradu-i-spivpracyu-z-vorogom (дата звернення: 16.10.2026).
5. Османов С. Ш. Кримінально-правове розмежування державної зради та колабораційної діяльності. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 15 трав. 2026 р.). Вінниця : ХНУВС, 2026. С. 324–326.
6. Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. Верховний Суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973/ (дата звернення: 16.10.2026).
7. Державна зрада vs колабораціонізм. У чому різниця? Дніпровське міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: https://just-dnipro.gov.ua/derzhavna-zrada-vs-kolaboratsionizm-u-chomu-riznytsia/ (дата звернення: 16.10.2026).

УДК: 347.94:004](043.2)

Катерина Чумаченко
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Сніжана Панченко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ОЦІНКИ СКРИНШОТІВ ЛИСТУВАННЯ В МЕСЕНДЖЕРАХ

Останнім часом зареєстроване стрімке зростання кількості цивільних справ, у яких обставини спору підтверджуються повідомленнями в месенджерах, електронними листами, фотографіями екрана та іншими цифровими даними. Такі матеріали можуть фіксувати домовленості сторін, зміст вимог і відповідей, факт повідомлення про певну подію або характер взаємин між учасниками. Водночас скриншот не завжди дає змогу встановити автора повідомлення, повноту діалогу, час його створення та відсутність редагування. Тому центральним є не питання про те, чи може листування в принципі бути доказом, а питання про спосіб його подання, перевірки та оцінки в сукупності з іншими матеріалами справи [1; 5].

Нормативну основу використання таких матеріалів становлять положення Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) про докази та доказування. За статтею 76 ЦПК України, доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Статті 77–80 Кодексу визначають критерії належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. Отже, спираючись на це, можна стверджувати, що повідомлення в месенджері не набуває доказового значення лише через те, що його збережено або роздруковано : воно має стосуватися предмета доказування, бути одержаним і поданим у передбачений законом

спосіб та давати суду підстави довіряти відображеним у ньому відомостям [1].

Спеціальне регулювання цього питання міститься у статті 100 ЦПК України. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Закон прямо охоплює електронні документи, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, зображення, фотографії, відео- й аудіозаписи, вебсайти, метадані, бази даних та інші електронні дані. Такі відомості можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях, серверах або в мережі Інтернет. Таким чином, листування у Viber, Telegram, WhatsApp та інших сервісах за своїм змістом може належати до електронних доказів, якщо воно містить інформацію, важливу для вирішення конкретної цивільної справи [1].

Водночас ч. 2 статті 100 ЦПК України встановлює вимоги до форми подання електронного доказу. Він подається в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017. Учасники справи також можуть подавати паперові копії електронних доказів, засвідчені в установленому порядку, однак така копія не вважається письмовим доказом. Особа, яка подає копію, повинна зазначити, у кого перебуває оригінал. Суд має право витребувати оригінал за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи; якщо оригінал не подано, а відповідність копії оригіналу поставлено під сумнів, такий доказ не береться судом до уваги. Ці приписи мають практичне значення саме для скриншотів, які часто подаються як роздруківки або зображення без самого пристрою чи файлу, з якого їх створено [1].

Важливо розрізняти електронний документ як окремий вид даних і електронний доказ у ширшому процесуальному значенні. Не кожне повідомлення в месенджері обов’язково має бути електронним документом із кваліфікованим електронним підписом. Відсутність такого підпису сама по собі не означає, що зміст повідомлення автоматично є недопустимим або недостовірним доказом. Проте це не звільняє сторону від необхідності обґрунтувати походження даних та зв’язок повідомлення з особою, якій його приписують. Для перевірки

можуть мати значення номер телефону чи обліковий запис, ім'я користувача, контекст діалогу, відповіді іншої сторони, відомості про передавання файлів, дата й час повідомлень та підтвердження цих обставин іншими доказами [3].

Показовою для цивільного судочинства є постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19 (провадження № 61-22727св19). Заявниця звернулася по обмежувальний припис щодо колишнього чоловіка, стверджуючи, що під час листування з нею та їхнім малолітнім сином він систематично вдавався до образ, принижень і погроз, зокрема погрожував фізичною розправою. На підтвердження заяви вона надала скриншоти повідомлень із телефона та планшета, а також роздруківки листування у Viber. За результатами розгляду суд першої інстанції частково задовольнив заяву й на шість місяців заборонив чоловікові листуватися, телефонувати та в інший спосіб контактувати із заявницею і дитиною; апеляційний суд залишив це рішення без змін. У касаційній скарзі чоловік, зокрема, заперечував допустимість роздруківок, оскільки вони містили імена контактів, але, на його думку, не давали змоги встановити номери відправника й адресата. Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення та погодився з оцінкою попередніх інстанцій: скриншоти й роздруківки були досліджені в сукупності з іншими доказами, а зміст, лексика та характер повідомлень підтверджували висновок про психологічне домашнє насильство. Отже, постанова демонструє, що суд оцінює цифрове листування не ізольовано, а з огляду на його зміст, контекст і зв'язок з іншими матеріалами справи [2].

Окремий висновок щодо відсутності кваліфікованого електронного підпису сформульовано в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 910/5408/21. Спір виник між ТОВ «ІДАП», яке надавало послуги у сфері інформаційних технологій, і ТОВ «Актівіс» щодо оплати послуг за грудень 2020 року на суму 1 640 818,96 грн. На підтвердження виконання робіт позивач подав, зокрема, листування представників сторін у Telegram та електронною поштою, а також дані із систем Jira і GitLab. Суд першої інстанції частково задовольнив позов, однак апеляційний суд відмовив у стягненні основної суми, вважаючи електронні матеріали неналежними й недопустимими, зокрема через відсутність електронного підпису уповноваженої особи. Верховний Суд зазначив, що електронний доказ не можна ототожнювати лише з електронним документом, до якого закон висуває спеціальні формальні вимоги. Відсутність кваліфікованого електронного підпису

сама по собі не свідчить про недостовірність електронних даних. Суд також звернув увагу, що апеляційна інстанція не оглянула відповідні електронні ресурси та не перевірила, чи могли надані матеріали підтвердити обставини надання послуг. Тому Верховний Суд задовольнив касаційну скаргу ТОВ «ІДАП», скасував постанову апеляційного суду та направив справу на новий розгляд. Хоча ця справа розглядалася за правилами господарського процесу, її висновок важливий для розуміння загального підходу до цифрових даних: відсутність підпису не повинна автоматично призводити до відхилення доказу, проте суд має перевірити його походження, зміст і зв'язок із предметом спору [3].

Науковці також звертають увагу на технічну специфіку електронних доказів: їм не властива матеріальна форма, для їх дослідження потрібні програмні й технічні засоби, а також важливими є технічний носій інформації, особливості створення та зберігання даних і наявність метаданих. Ж. Васильєва-Шаламова та І. Ковальчук окремо розмежовують оригінал електронного доказу та його електронну копію: під час створення копії виникають власні метадані, зокрема дата й час збереження, які відрізняються від первинних метаданих оригіналу. Це ускладнює перевірку цифрової інформації лише за її копією та підкреслює важливість збереження первинних даних і належного дослідження електронного доказу судом [4].

Як зазначалось вище, у практиці Верховного Суду наголошується на тому, що відсутність кваліфікованого електронного підпису не зумовлює автоматично недостовірності даних в електронній формі. Водночас цей підхід не слід тлумачити як скасування вимог статті 100 ЦПК України або як визнання достатнім будь-якого зображення екрана. Необхідно враховувати процесуальну форму подання доказу, можливість дослідити його оригінал, заперечення іншої сторони та конкретні обставини справи. Інакше кажучи, відсутність підпису не є самостійною універсальною підставою для відхилення цифрової інформації, але питання авторства й цілісності повідомлення має бути вирішене на підставі наявних даних [1; 3].

Окремою проблемою є встановлення цілісності листування. Обрізаний скриншот може не містити попередніх повідомлень, які змінюють зміст фрази, а відображене ім'я контакту не завжди доводить те, що повідомлення надіслала саме відповідна особа. Сторона, яка посилається на цифрове листування, має за можливості зберегти повний діалог, не змінювати оригінальні файли, надати послідовність повідомлень і пояснити спосіб отримання копій. Доцільно фіксувати не лише окрему фразу, а й контекст спілкування,

дату, час та ідентифікаційні дані облікового запису. Якщо значення мають голосові повідомлення, вкладення чи інші елементи діалогу, їх також варто подати для повнішого розуміння змісту комунікації [5; 6].

Значущою є й поведінка іншого учасника процесу. Якщо сторона заперечує авторство повідомлень, повноту переписки або відповідність скриншотів оригіналу, суд має з'ясувати, у чому саме полягають заперечення, та оцінити необхідність витребування оригіналу електронного доказу. Просте заперечення не повинно автоматично нівелювати доказ, так само як саме подання скриншоту не зобов'язує суд беззастережно приймати його зміст. У разі спору можуть бути важливими огляд пристрою, дослідження вихідного електронного файлу, зіставлення листування з іншими документами та показаннями, а також встановлення відповідності повідомлень подіям, що підтверджуються незалежними джерелами. Такі дії мають здійснюватися з дотриманням процесуальних правил і прав учасників справи [2].

Загальним орієнтиром для суду є стаття 89 ЦПК України, за якою жоден доказ не має наперед установленої сили. Суд оцінює належність, допустимість і достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності, надаючи оцінку всім зібраним матеріалам. Тому скриншот слід зіставляти з договорами, платіжними документами, електронними листами, іншими повідомленнями, поясненнями сторін та фактичними обставинами. Вмотивоване судове рішення має пояснювати, чому конкретне листування прийнято або відхилено, які обставини воно підтверджує і як суд перевірив заперечення щодо його достовірності. Такий підхід зменшує ризик формальної оцінки цифрових матеріалів [1; 6].

Не менш важливо відмежовувати належність доказу від його допустимості та достовірності. Належність характеризує зв'язок повідомлення з обставинами, які потрібно встановити у справі; допустимість стосується дотримання передбачених законом засобів і порядку доказування; достовірність - можливості встановити, чи відповідають відомості дійсності. Наприклад, скриншот може безпосередньо стосуватися спірної домовленості, але викликати сумніви щодо автора або повноти діалогу. В іншій ситуації авторство може не заперечуватися, проте зміст повідомлення не матиме значення для предмета доказування. Змішування цих критеріїв здатне призвести як до безпідставного відхилення важливого доказу, так і до надмірної довіри до матеріалу, який не пройшов належної перевірки. Тому мотивування суду має враховувати кожен критерій окремо та

пояснювати його застосування до конкретного цифрового матеріалу [1; 6].

Додаткову роль відіграє розмежування електронного доказу та його паперової копії, закріплене у статтях 95 і 100 ЦПК України. Роздруківка скриншоту може бути зручною для ознайомлення, однак сама по собі не відтворює всіх технічних характеристик цифрового джерела й не завжди дозволяє перевірити метадані або повноту інформації. Саме тому важливо повідомляти суду, де зберігається оригінал, і бути готовим надати його для дослідження. Положення статті 101 ЦПК України щодо зберігання та повернення оригіналів електронних доказів також мають практичне значення: оригінал необхідно зберегти так, щоб його можна було дослідити у процесі, не підмінюючи перевірку цифрового джерела лише візуальним сприйняттям роздруківки [1].

Обов'язок доказування за статтею 81 ЦПК України покладається на сторони щодо обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Отже, особа, яка використовує скриншот для підтвердження своєї позиції, має подбати про його належне подання та надати пояснення щодо походження матеріалу, тоді як інша сторона може конкретизувати заперечення й подавати докази на їх підтвердження. Практично доцільно не обмежуватися одним зображенням, а зберігати листування в самому застосунку, експортувати діалог, якщо така функція доступна, залишати оригінальні файли та фіксувати обставини їх отримання. Ці заходи не гарантують автоматичного визнання доказу достовірним, але створюють кращі умови для його перевірки та змагального обговорення в суді [1; 5; 6].

Все перелічене вище свідчить про те, що скриншоти листування в месенджерах є потенційно важливим засобом доказування у цивільному процесі, однак їх доказове значення залежить від дотримання правил подання електронних доказів і можливості перевірити походження, цілісність та контекст повідомлень. Перспективним є послідовне застосування судами статей 76–81, 89 та 100 ЦПК України, а також вироблення практичних рекомендацій щодо збереження повного електронного листування й подання його в доступній для перевірки формі. Сторонам доцільно зберігати оригінальні дані та зазначати місце їх зберігання, а судам - не відхиляти повідомлення лише через відсутність електронного підпису, але й не надавати скриншотам наперед установленої сили. Баланс між процесуальними вимогами та змістовною оцінкою цифрової

інформації сприятиме обгрунтованому встановленню обставин справи й ефективному захисту цивільних прав.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 1618-IV. ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 14.10.2026).
2. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду № 753/10840/19. ipLex. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=90385050 (дата звернення: 14.10.2026).
3. Відсутність кваліфікованого електронного підпису не зумовлює недостовірність певних даних в електронній формі і недостовірність електронного доказу – Верховний Суд. Судово-юридична газета. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/249098-vidsutnist-kvalifikovanogo-elektronnogo-pidpisu-ne-zumovlyuye-nedostovirnist-pevnikh-danikh-v-elektronniy-formi-i-nedostovirnist-elektronnogo-dokazu-verkhovniy-sud (дата звернення: 14.10.2026).
4. Васильєва-Шаламова Ж. В., Ковальчук І. А. Електронні докази в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 64–68.
5. Лакіс А. Месенджери, e-mail та електронні документи: як суд оцінює цифрові докази. 7eminar. URL: https://7eminar.ua/news/24618-mesendzeri-e-mail-ta-elektronni-dokumenti-yak-sud-ocinyuje-cifrovi (дата звернення: 14.10.2026).
6. Петренко В. С. Проблеми використання електронних доказів у цивільному судочинстві. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 59–69. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/167720f7-110c-4660-bcc4-6b584650a6c2 (дата звернення: 14.10.2026).

УДК: 342.9-057.36:342.78](043.2)

Катерина Чумаченко
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Ткаля
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного
права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРИТЯГНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИХ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану та проведення мобілізації суттєво посилили значення військової дисципліни й персональної відповідальності осіб, які проходять військову службу або залучені до виконання військового обов'язку. При цьому притягнення військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів до адміністративної відповідальності має відбуватися не лише з огляду на нагальні потреби оборони, а й із неухильним дотриманням принципів законності, юридичної визначеності, права на захист і презумпції невинуватості.

Правову основу притягнення зазначених категорій осіб до відповідальності становлять Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 (редакція від 10.09.2026) (далі – КУпАП), Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24.03.1999 (редакція від 18.03.2026) та спеціальні нормативно-правові акти. Відповідно до ст. 9 КУпАП: «Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [1]. При цьому порядок притягнення військовослужбовців до відповідальності має свою специфіку, визначену ст. 15 КУпАП. За загальним правилом ч. 1 цієї

статті, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів «несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами» [1]. Ця ж норма встановлює винятки, за якими вони відповідають «на загальних підставах»: зокрема, за порушення правил дорожнього руху, санітарних норм, митних правил, правил полювання та рибальства, вчинення корупційних правопорушень, домашнього насильства, порушення тиші в громадських місцях, недотримання законодавства про державну таємницю, ухилення від виконання вимог прокурора тощо. Окремо ч. 5 ст. 15 КУпАП закріплює, що за вчинення військових адміністративних правопорушень зазначені особи несуть відповідальність за спеціальною главою 13-Б КУпАП (статті 172-10 – 172-20), якщо ці діяння не тягнуть за собою кримінальної відповідальності [1; 3].

Особливість адміністративної відповідальності в умовах воєнного стану полягає в її безпосередньому зв'язку із забезпеченням обороноздатності держави та належного функціонування військових формувань. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 (редакція від 04.03.2026), воєнний стан є особливим правовим режимом, що передбачає надання органам державної влади та військовому командуванню повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [2]. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 3 цього Закону, військове командування в межах наданих повноважень видає обов'язкові до виконання накази й директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану [2]. За таких обставин дотримання військової дисципліни набуває особливого значення, оскільки порушення порядку проходження служби, невиконання законних наказів або недбале ставлення до службових обов'язків можуть негативно впливати на виконання завдань оборони. Водночас запровадження воєнного стану не скасовує вимог законності та необхідності доведення вини особи під час притягнення її до адміністративної відповідальності.

В умовах воєнного стану особливого практичного значення набуває правильне розмежування адміністративних проступків і кримінальних правопорушень у сфері військової служби. Зокрема, самовільне залишення військової частини або місця служби залежно від тривалості відсутності та інших обставин діяння може кваліфікуватися за ст. 172-11 КУпАП або ст. 407 КК України. Якщо ж залишення військової частини чи нез'явлення на службу супроводжується метою

ухилитися від військової служби, діяння може містити ознаки дезертирства, передбаченого ст. 408 КК України. Відмова від виконання законних вимог командира залежно від обставин також може тягнути адміністративну відповідальність за ст. 172-10 КУпАП або кримінальну відповідальність за непокору за ст. 402 КК України. Отже, кваліфікація діяння має ґрунтуватися на його фактичних обставинах, ознаках відповідного правопорушення та положеннях законодавства, а не лише на факті дії воєнного стану [1; 3].

Окремої уваги потребує становище військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів. Стаття 15 КУпАП визначає загальний підхід до їхньої відповідальності, однак конкретна правова кваліфікація залежить від статусу особи на момент події, характеру обов'язку та передбаченого законом складу правопорушення. Тому під час оформлення матеріалів важливо встановити не лише факт порушення, а й правовий статус особи та норму, яка підлягає застосуванню [1].

Процедура притягнення до відповідальності потребує належного оформлення матеріалів і дотримання процесуальних гарантій. Порядок складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення регламентовано Інструкцією, затвердженою наказом Міністерства оборони України від 23.10.2021 № 329 [4]. Відповідно до статей 251 і 252 КУпАП, докази мають підтверджувати обставини правопорушення, а їх оцінка повинна ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні справи. Статті 268 і 280 КУпАП гарантують права особи та зобов'язують орган, який розглядає справу, з'ясувати факт правопорушення, вину особи й інші істотні обставини [1]. Отже, необхідність оперативно реагувати на порушення дисципліни не виправдовує формального підходу до доказування.

Важливу роль у забезпеченні законності в умовах воєнного стану відіграє судова перевірка, під час якої суд оцінює сукупність зібраних доказів на предмет їх належності, допустимості та достатності. Необхідність підтримання військової дисципліни та боєздатності підрозділів не звільняє уповноважені органи від обов'язку належно оформлювати матеріали справи й доводити вину особи. Для встановлення істини необхідний комплексний аналіз доказів: актів чи висновків медичного огляду, письмових пояснень свідків і правопорушника, наказів по стройовій частині та інших матеріалів. За відсутності належним чином оформлених і взаємоузгоджених доказів провадження у справі підлягає закриттю, що повністю відповідає

принципу презумпції невинуватості та правилу тлумачення всіх сумнівів на користь особи [5].

Наочним підтвердженням значення повноти доказування є постанова Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 2 квітня 2025 року у справі № 3/639/919/26, у якій розглядалося питання про притягнення головного сержанта до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 172-15 КУпАП за недбале ставлення до військової служби, що полягало в невжитті заходів і недоповіді командуванню щодо підлеглого військовослужбовця у стані сп'яніння під час дії воєнного стану. Дослідивши протокол, витяг із наказу по стройовій частині, статутні документи, акт медичного огляду та письмові пояснення, суд визнав вину доведеною й наклав штраф у розмірі 17 000 гривень без стягнення судового збору на підставі п. 12 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [6]. Цей приклад демонструє значення належного документування порушень військової дисципліни та перевірки доказів судом. В умовах воєнного стану такий підхід дає змогу поєднати потребу в належному функціонуванні військового управління із забезпеченням законності притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності.

Своєю чергою, у постанові Новобаварського районного суду міста Харкова від 10 червня 2026 року (справа № 3/639/919/26) розглядалася справа за ч. 3 ст. 172-20 КУпАП стосовно військовослужбовця, який перебував на службі в умовах особливого періоду в стані алкогольного сп'яніння. Суд на основі протоколу, письмових пояснень особи та свідків, а також акта огляду, яким зафіксовано результат 1,875 проміле, встановив склад правопорушення, врахував обставини справи та наклав на правопорушника штраф у розмірі 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17 000 гривень) із стягненням судового збору на користь держави. Ці приклади переконливо демонструють вирішальну роль всебічної та взаємоузгодженої доказової бази в правозастосовній діяльності судів [7].

Практичний масштаб зазначеної проблеми та навантаження на судову систему підтверджуються офіційними статистичними даними. З 24 лютого до 16 грудня 2022 року судами першої інстанції було ухвалено понад 30 тисяч рішень у справах за ч. 3 ст. 172-20 КУпАП, а вже у травні – червні 2023 року кількість постанов за цією нормою перевищила 90 тисяч [5; 8]. Показники окремих судів також демонструють значну концентрацію таких справ: за даними Основ'янського районного суду м. Харкова, у 2024 році надходження

справ за ст. 172-20 КУпАП становило 2366 одиниць, що склало 50% від усіх адміністративних справ, розглянутих цією установою [9]. Отже, масовий характер притягнення до відповідальності додатково підкреслює критичну потребу в якісному та безпомилковому оформленні первинних матеріалів.

Поряд із процесуальними проблемами, залишається неузгодженим питання співвідношення нормативних актів. У науковій літературі слушно наголошується на тому, що пряме закріплення у ст. 15 КУпАП відсилання до глави 13-Б усунуло б законодавчу колізію щодо порядку відповідальності за військові адміністративні правопорушення та суттєво підвищило б рівень юридичної визначеності [10]. В умовах воєнного стану необхідність оперативного реагування на порушення дисципліни підрозділів у жодному разі не повинна призводити до нівелювання встановлених правових процедур.

Окремої уваги потребує забезпечення балансу між необхідністю підтримання військової дисципліни в умовах воєнного стану та гарантіями прав осіб, яких притягають до адміністративної відповідальності. Відповідно до ст. 268 КУпАП, особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право ознайомлюватися з матеріалами справи, надавати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання та користуватися правовою допомогою. Водночас згідно зі ст. 280 КУпАП, орган або посадова особа під час розгляду справи зобов'язані з'ясувати, чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна конкретна особа в його вчиненні та чи підлягає вона адміністративній відповідальності. Тому навіть в умовах воєнного стану необхідність оперативного реагування на порушення військової дисципліни не може виправдовувати формального встановлення вини або нехтування процесуальними гарантіями.

Отже, адміністративна відповідальність військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів в умовах воєнного стану є одним із засобів забезпечення військової дисципліни та належного функціонування військових формувань. Водночас ефективність цього механізму залежить не лише від невідворотності відповідальності, а й від правильної кваліфікації діяння, якості доказової бази та дотримання процесуальних гарантій. Доцільними напрямами вдосконалення є узгодження законодавчих положень, уніфікація підходів до кваліфікації військових адміністративних правопорушень і підвищення якості оформлення матеріалів. Такий підхід дає змогу враховувати потреби оборони держави, не допускаючи нівелювання принципів законності та захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1984. № 8073-X. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 12.10.2026).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 12.10.2026).
3. Адміністративна відповідальність військовослужбовців: види правопорушень і санкції. Міністерство оборони України. URL: https://mod.gov.ua/explanation/administratyvna-vidpovidalnist-viiskovosluzhbovtsiv-vydy-pravoporushen-i-sanktsii (дата звернення : 12.10.2026).
4. Про затвердження Інструкції зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення : Наказ Міністерства оборони України від 23.10.2021 № 329. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1622-21 (дата звернення: 12.10.2026).
5. Дурноп'янова О. Притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 172-20 КУпАП. *Військовий адвокат*. 19.12.2022. URL: https://pravo-ua.com/crime/prytyagnennya-vijskovosluzhbovcziv-do-administratyvnoyi-vidpovidalnosti-za-ch-3-st-172-20-kupap.html (дата звернення: 12.10.2026).
6. Справа № 346/1636/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126288648 (дата звернення: 12.10.2026).
7. Справа №639/4803/26. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/137255035 (дата звернення: 12.10.2026).
8. Дрозач С. О. Окремі питання притягнення до відповідальності за вчинення військових адміністративних правопорушень. *Сучасна доктрина права*. 2026. № 5(99). С. 33–39.
9. Статистичний огляд щодо розгляду деяких категорій справ про адміністративні правопорушення у 2024 році. Основ'янський районний суд м. Харкова. 08.05.2025. URL: https://cz.hr.court.gov.ua/sud2035/pres-centr/news/1806577/ (дата звернення: 12.10.2026).
10. Фівкін П. М. Проблемні питання у застосуванні на практиці статей 172-20, 266-1 КУпАП при притягненні військовослужбовців до адміністративної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 264–270.

УДК 347.73:336.711]:342.77](477)

Дар'я Юзьків
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Олена Волкович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та кримінального
права і процесу
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У ФІНАНСОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення та введення воєнного стану змінили умови функціонування фінансової системи й поставили Національний банк України (далі – НБУ) у центр антикризового управління економікою. Правове становище НБУ у цей період визначається поєднанням конституційних гарантій, спеціального законодавства та оперативного нормотворення, що породжує як ефективні механізми адаптації, так і низку правових колізій.

Ми ставимо за мету дослідити статус, повноваження та функції НБУ у фінансовій діяльності держави під час воєнного стану, а також виокремити проблемні аспекти правового регулювання.

Відповідно до ст. 99 Конституції України забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією НБУ, яку він виконує незалежно від інших органів державної влади, а ст. 100 закріплює роль Ради НБУ у виробленні засад грошово-кредитної політики [1]. Закон України «Про Національний банк України» (ст. 6) розвиває це положення: основною функцією визнано забезпечення стабільності гривні шляхом підтримання цінової стабільності, а в межах своїх повноважень, за умови що це не перешкоджає її виконанню, НБУ сприяє фінансовій стабільності, зокрема стабільності банківської системи, та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України [2, ст. 6]. Принциповими рисами статусу НБУ передбачено діяльність, що передбачає «без мети отримання прибутку», державна власність на статутний капітал, економічна самостійність та колегіальне управління (Правління та Рада НБУ).

Відповідно до статті 22 Закону України «Про Національний банк України», до структури НБУ входять центральний апарат, відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку України за кордоном) та юридичні особи, створені Національним банком для забезпечення його діяльності, які здійснюють діяльність виключно в межах завдань та функцій Національного банку, встановлених законом [2].

Воєнний стан не скасовує і не звужує цей статус: змінюється лише інструментарій реалізації функцій.

Стаття 7 Закону України «Про Національний банк України» наділяє його комплексом повноважень: розроблення та проведення монетарної політики; монопольна емісія національної валюти та організація готівкового обігу; функція кредитора останньої інстанції для банків та організація системи рефінансування; встановлення для банків правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку, звітності, захисту інформації, коштів і майна; регулювання платіжних систем, міжбанківських переказів і розвитку електронних платіжних засобів та банківських технологій; валютне регулювання, тобто сукупність заходів у сфері міжнародних економічних відносин, що проводиться НБУ; банківське регулювання і нагляд; ведення Державного реєстру банків та ліцензування банківської діяльності [2, ст. 7]. Ці повноваження конкретизовано Законом України «Про банки і банківську діяльність», який визначає порядок ліцензування, пруденційного нагляду й заходів впливу на банки [3].

Особливості правового режиму встановлює Закон України «Про правовий режим воєнного стану», ст. 9 якого є однією з підстав для спеціальних правил діяльності банківської системи, на неї НБУ посилається у преамбулах своїх постанов [4]. Дію воєнного стану започатковано Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX [5]. У день введення воєнного стану Правління НБУ ухвалило постанову від 24.02.2022 № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», якою зафіксовано офіційний курс гривні, обмежено валютні операції та зняття готівки, забезпечено підкріплення готівкою й бланкове рефінансування банків, спрощено вимоги до поточної роботи банків [6]. Подальше регулювання консолідовано в Правилах роботи банків у зв’язку з введенням в Україні воєнного стану, затверджених постановою Правління НБУ від 25.02.2022 № 23 [7]. Постанова від 04.03.2026 № 24 вносить зміни до цих Правил [8], що засвідчує динамічний характер регулювання: норми регулярно уточнюються залежно від безпекової, монетарної та валютної ситуації.

Адаптація правового регулювання відбувається у двох площинах. На законодавчому рівні воєнного часу вносилися зміни до законів, що регулюють діяльність НБУ, банків і фінансового сектору, зокрема щодо особливостей виконання зобов'язань, звітності, строків та процедур, обмежень на період дії воєнного стану. Вони мають тимчасовий характер, пов'язаний із дією правового режиму [4; 5]. На підзаконному рівні НБУ на підставі своїх повноважень оперативно змінює власні нормативно-правові акти – Правила [7], постанову № 18 [6] та інші положення про регулювання, звітність і нагляд. Такий дворівневий підхід забезпечує швидкість реагування, але зумовлює ризик розбіжностей між нормами законів та актів НБУ, що потребує систематизації.

Із 1 липня 2020 р. НБУ є єдиним мегарегулятором фінансового сектору: до його компетенції перейшли регулювання та нагляд за небанківськими фінансовими установами (страховики, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, постачальники платіжних послуг) та за ринком капіталу в частині, визначеній законом [9]. Таке поєднання функцій дозволяє здійснювати нагляд на консолідованій основі й оперативно реагувати на ризики в умовах війни, проте підвищує вимоги до внутрішнього контролю, розмежування функцій та підзвітності НБУ.

Банки складають фінансову звітність за міжнародними стандартами (МСФЗ) на підставі Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та вимог НБУ, який встановлює форми, склад і порядок подання регуляторної звітності [10; 3]. Звітність є основою дистанційного нагляду, оцінки достатності капіталу, ліквідності та якості активів, а правове забезпечення капіталізації банків, зокрема залучення капіталу на міжнародних ринках, залишається важливою умовою їх стійкості [11]. У воєнний час НБУ відтермінував і спростив окремі вимоги до звітності, оприлюднення інформації та проведення планових перевірок і оцінок, зберігши обов'язок банків своєчасно виявляти й повідомляти про кредитні та операційні ризики [6; 7]. Так, планові виїзні перевірки банків і небанківських установ у сфері фінансового моніторингу, санкційного законодавства та валютного нагляду було зупинено з 15.06.2022, а поновлено лише з 29.07.2023 постановою Правління НБУ від 27.07.2023 № 93; при цьому збережено практику дистанційних перевірок, а строк для ознайомлення з довідкою про перевірку та подання заперечень збільшено з 5 до 10 робочих днів [12]. НБУ також визначив особливості проведення позапланових виїзних перевірок підрозділів банків і установ у разі повітряної тривоги [13]. Спрощення стосувалися й внутрішньобанківського контролю: вимоги щодо

періодичної переоцінки та перевірки заставного майна було зупинено, а з 2023 р. поступово відновлено, за винятком територій бойових дій і тимчасово окупованих територій (постанова від 23.06.2023 № 83) [14].

Це дозволило поєднати захист фінансової стійкості з урахуванням обмежень щодо доступу до інформації та персоналу; у міру стабілізації регулятор поступово відновлює стандартні процедури й посилює прозорість банків. Так, постановою Правління НБУ від 22.09.2026 № 110, що набирає чинності з 01.11.2026, розширено перелік інформації, яку банки зобов'язані публікувати: з листопада 2026 р. – складові коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR), а до кінця року – індивідуальні вимоги до капіталу та ліквідності, встановлені НБУ [15]. Це наближає вимоги до практики ЄС і дає учасникам ринку змогу оцінювати запас капіталу та стан ліквідності конкретних банків. Контроль охоплює також валютний нагляд, дотримання вимог фінансового моніторингу та санкційного режиму, кіберстійкість платіжної інфраструктури.

НБУ забезпечує підтримання ліквідності та довіри до банків (бланкове рефінансування, підкріплення готівкою, безперебійні платежі), а також валютну стабільність: після фіксації курсу у 2022 р. регулятор поступово перейшов до гнучкішого режиму, а підвищення облікової ставки до 25% у червні 2022 р. мало забезпечити привабливість гривневих заощаджень [2; 6].

Фінансова діяльність держави під час війни супроводжується значним дефіцитом бюджету, що вимагає залучення зовнішнього та внутрішнього фінансування. НБУ виступає банкіром уряду, управляє міжнародними резервами, здійснює розрахунки за рахунками державного бюджету, забезпечує операції з коштами міжнародної допомоги та підтримує ринок державних цінних паперів [2, ст. 7]. Водночас закон і принцип незалежності обмежують монетарне фінансування бюджетного дефіциту; його використання у 2022 р. мало надзвичайний і тимчасовий характер, пов'язаний з ризиками інфляції та втрати довіри до гривні. Отже, критично важливою є правова межа між підтримкою державних фінансів і фіскальним домінуванням.

Проблеми правового регулювання охоплюють декілька напрямів: 1) Співвідношення надзвичайних заходів і верховенства права: обмеження прав клієнтів банків (ліміти готівки, валютні та транскордонні обмеження) запроваджені підзаконними актами НБУ, тому мають ґрунтуватися на законі, відповідати ст. 64 Конституції України та принципу пропорційності [1; 4; 5]; 2) Нестабільність і фрагментарність регулювання: часті зміни до Правил [7; 8] ускладнюють правову визначеність і підвищують комплаєнс-ризики; 3) Тимчасовість пом'якшень: відсутність чітких етапів виходу створює

ризик різкого повернення до звичайного режиму та накопичення прихованих проблем у банківських портфелях; 4) Розбіжності між нормами Закону України «Про банки і банківську діяльність та актами воєнного часу, що потребують законодавчого закріплення інструментів, які фактично стали постійними [2; 6]; 5) Потреба гармонізації з правом ЄС (AML/CFT, пруденційні вимоги, регулювання платіжних послуг і ринків) у ході європейської інтеграції та синхронізації внутрішніх ринкових трансформацій із процесами розширення ЄС [3; 9; 11].

Отже, у період воєнного стану правове становище НБУ визначається поєднанням конституційної незалежності з розширеною антикризовою роллю: регулятор не лише забезпечує стабільність гривні, а й виступає опорою банківської системи, валютного ринку та платежів, а як мегарегулятор – усього фінансового сектору. Воєнний стан не змінив статус НБУ, а змінив лише інструментарій реалізації його функцій. Гнучкість підзаконного регулювання забезпечила швидку реакцію на кризу, але водночас породила нестабільність норм, ризик їх розбіжностей із законами та обмеження прав клієнтів без достатньої законодавчої основи. Головний виклик – утримати баланс між оперативністю та правовою визначеністю, а також між підтримкою державних фінансів і незалежністю НБУ від фіскального домінування. На нашу думку, для цього необхідно закріпити на рівні закону критерії та строки дії надзвичайних заходів і чіткий порядок виходу з них; надати законодавчого статусу інструментам, що стали постійними; посилити гарантії незалежності, прозорості та підзвітності НБУ; запровадити обов'язкову оцінку впливу регуляторних змін на права клієнтів і конкуренцію.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України. (ВВР).* 1996. № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14

3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

5. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20

6. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : постанова Правління НБУ від 24.02.2022 № 18 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22

7. Правила роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану : затв. постановою Правління НБУ від 25.02.2022 № 23 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22

8. Про внесення змін до Правил роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану : Постанова Правління НБУ від 04.03.2026 № 24. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.09.2019 № 79-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20

10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14

11. Волкович О. Ю. Питання правового забезпечення України в контексті залучення банками капіталу на міжнародних ринках. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Право.* 2021. № 1. С. 127–133.

12. Нацбанк відновив планові виїзні перевірки банків та небанківських установ. LIGA:ЗАКОН. URL: https://biz.ligazakon.net/news/221243_natsbank-vdnoviv-planov-vizn-perevrki-bankv-ta-nebankvskikh-ustanov (дата звернення: 14.10.2026).

13. НБУ оновив правила перевірок щодо фінмоніторингу та валютного нагляду банків. Дебет-Кредит. URL: https://news.dtkt.ua/finance/bank-system/111547-nbu-onoviv-pravila-perevirok-shhodo-finmonitoringu-ta-valiutnogo-nagliadu-bankiv (дата звернення: 14.10.2026).

14. Нацбанк відновив перевірки банками заставного майна (постанова Правління НБУ від 23.06.2023 № 83). Дебет-Кредит. URL: https://news.dtkt.ua/finance/bank-system/84369-nacbank-vidnoviv-perevirki-bankami-zastavnogo-maina (дата звернення: 14.10.2026).

15. Про внесення змін до постанови Правління НБУ від 15.02.2018 № 11: постанова Правління НБУ від 22.09.2026 № 110; Нові правила публікації даних на сайтах банками у 2026 році. Дебет-Кредит. URL: https://news.dtkt.ua/finance/bank-system/114966-novi-pravila-publikaciyi-danix-na-saitax-bankami-u-2026-roci-risennia-nbu (дата звернення: 14.10.2026).

УДК: 340.15.047:”1648/1764”(477)(043.2)

Дар’я Юзьків
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна
Іванна Лісна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри історії та теорії
держави і права
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

СУДОВІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ У ДОБУ ГЕТЬМАНЩИНИ: СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦЬКОГО ПРАВОСУДДЯ

Формування та еволюція судової системи Гетьманщини (Війська Запорозького) у середині XVII-XVIII століть пройшли шлях від традиційного військово-адміністративного й звичаєвого судочинства до систематизованої та відокремленої від адміністративного апарату судової влади. Початок інституційного оформлення козацької судової системи припадає на період Національно-визвольної війни 1648-1657 років. У цей час правосуддя спиралося на козацьке звичаєве право, яке базувалося на високих морально-етичних і християнських засадах та суспільній довірі, а також на письмові джерела – Литовські статути, Магдебурзьке право та давньоруські правові традиції.

У перші десятиліття існування козацької держави функціонувала складна та багатоланкова судова система, у якій судові функції були безпосередньо поєднані з військово-адміністративним управлінням. Провінційну ланку складали сільські суди (отаманські для козаків та війтівські для посполитих), сотенні суди на чолі з сотником та полкові суди під головуванням полковника. До центральних державних судів належали Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія та Суд гетьмана, який володів найвищою та необмеженою судовою компетенцією. Паралельно функціонували станові міські суди (магістрати й ратуші), духовні, домініальні (панські) та спеціалізовані суди (цехові, ярмаркові, митні). Головними недоліками цієї системи були відсутність чіткого розмежування гілок влади, перевантаженість адміністративних органів судовими справами, надмірна кількість апеляційних інстанцій та тривала судова тяганина.

Знаковим етапом у розвитку вітчизняної правової думки стала Конституція Пилипа Орлика 1710 року, у якій уперше у світовій правничій практиці було проголошено принцип незалежності судової

гілки влади та її відокремлення від гетьманської виконавчої влади [1, с. 23–29]. У першій половині XVIII століття також здійснювалися важливі спроби систематизації українського права. Результатом п'ятнадцятирічної праці кодифікаційної комісії у Глухові стало створення у 1743 році кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ». Збірник об'єднав норми Литовського статуту 1588 року, Саксонського зерцала, Магдебурзького права та козацьких звичаїв. Хоч цей кодекс не отримав офіційного затвердження імперським Сенатом через прагнення царського уряду обмежити автономний устрій Гетьманщини, він активно використовувався судовими установами як авторитетний юридичний посібник і коментар.

Найвищою точкою розвитку судочинства Гетьманщини стала судова реформа гетьмана Кирила Розумовського 1760-1763 років, спрямована на європеїзацію судоустрою та реальне відокремлення судової влади від адміністративної. Універсалом від 17 листопада 1760 року було реорганізовано Генеральний військовий суд, до складу якого, крім двох генеральних суддів, ввели десять обраних від кожного полку депутатів. У листопаді 1763 року універсалом гетьмана на всій території Гетьманщини, поділеній на 20 судових повітів, запровадили станові шляхетські суди на основі Литовського статуту: земські суди для розгляду цивільних справ, підкоморські суди для розв'язання земельних і межових спорів та гродські суди для важких кримінальних справ. Ця реформа спростила апеляційне провадження до двох інстанцій, відмежувала цивільне судочинство від кримінального та запровадила принцип рівності громадян перед судом, що випереджало тогочасні європейські практики.

Після скасування гетьманства у 1764 році та остаточної ліквідації полково-сотенного устрою у 1781-1783 роках автономна судова система Гетьманщини була повністю ліквідована. Російська імперія заступила її власною становою та бюрократичною судовою системою [2, с. 26-52]. Проте історичний досвід формування судових установ Гетьманщини, спроби кодифікації законодавства та впровадження принципу поділу влад зафіксували глибину української державотворчої традиції й прагнення до розбудови автономних правових інститутів на європейських засадах.

Період Національно-визвольної війни середини XVII століття під проводом Богдана Хмельницького став переломним етапом у розбудові української держави та формування її правового устрою. У цей час відбувся остаточний злам давньої річпосполитської системи й скасування шляхетських судів, на зміну яким прийшло новостворене козацьке судочинство. Формування судової системи Війська Запорозького відбувалося безпосередньо у процесі військово-адміністративного будівництва нової держави та охоплювало як козацтво, так і селянство й міщан. Попри воєнні обставини, ця нова

судова мережа дала змогу створити доступний для населення механізм захисту прав, витіснивши іноземну адміністрацію та її юрисдикцію.

Ключовою рисою козацького судочинства на початковому етапі була тісна поєднаність судових, військових та адміністративних функцій у межах полково-сотенного устрою. Вся звільнена територія поділялася на полки та сотні, де командири – полковники та сотники – одночасно виступали очільниками місцевої військової адміністрації й головами відповідних судів. Сільські суди на чолі з отаманами розглядали дрібні цивільні й кримінальні справи місцевих жителів, тоді як сотенні та полкові суди слугували першою інстанцією для старшини й козаків, а також розмежовували загальнотериторіальні суперечки. Таке суміщення адміністративної і судової влади дозволяло оперативно реагувати на правопорушення в умовах війни, хоча й створювало передумови для залежності суддів від військового керівництва.

На вершині судової піраміди Війська Запорозького знаходилися Генеральний військовий суд та суд безпосередньо самого гетьмана. Генеральний військовий суд діяв при гетьманській резиденції за участі генеральних суддів і старшини, розглядаючи справи про державну зраду, важкі злочини, позови щодо генеральної та полкової старшини, а також виконуючи функції вищої апеляційної інстанції для полкових і сотенних судів [3, с. 101–129]. Найвищою ж судовою інстанцією з необмеженою компетенцією залишався сам гетьман, який затверджував остаточні рішення й вироки до смертної кари, міг витребувати будь–яку справу на власний розгляд або здійснювати вибіркову перевірку скарг на місцях. У виняткових випадках найважливіші державні та політичні справи також виносилися на розгляд Генеральної військової канцелярії або Старшинської ради.

Правовою основою функціонування судоустрою Війська Запорозького слугувала багаторівнева система джерел права, де провідне місце посідало козацьке звичаєве право. Воно базувалося на традиційних морально–етичних засадах та усних звичаях козацької спільноти і регулювало більшість побутових, цивільних та кримінальних відносин. Поряд із неписаним звичаєм активно застосовувалися нормативні приписи Третього Литовського статуту 1588 року, а в міських магістратах і ратушах продовжували діяти норми магдебурзького права. Поєднання цих традицій із гетьманськими універсалами створило унікальну правову систему, яка забезпечила життєздатність правосуддя в часи становлення козацької держави.

Першою суттєвою спробою впорядкування судоустрою Гетьманщини у XVIII столітті стало видання «Рішительних пунктів» 1728 року та наступні заходи гетьмана Данила Апостола [4, с. 440–446]. У межах цих перетворень відбулася реорганізація Генерального військового суду, який було перетворено на колегіальний орган у складі шести осіб – трьох українських і трьох російських представників під

очільництвом гетьмана. Крім того, гетьманські інструкції спрямовувалися на обмеження свавілля полковників і сотників у судових справах, запровадження вимоги обов'язкового ведення письмових протоколів засідань та встановлення чітких і регламентованих процедур подачі апеляцій.

Паралельно з цим Данило Апостол ініціював активну роботу із систематизації та кодифікації чинного права. Створена за його гетьманування кодифікаційна комісія розпочала тривалий процес узгодження та перекладу різнорідних джерел – Литовського статуту, збірників магдебурзького й саксонського права, гетьманських універсалів і місцевих козацьких звичаїв. Результатом п'ятнадцятирічної праці українських правників стало укладення у 1743 році фундаментального кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ». Попри те, що імперський Сенат так і не затвердив цей проєкт офіційно через його автономістський характер, збірник слугував авторитетним юридичним посібником та практичним керівництвом для судових установ Гетьманщини.

Найбільш комплексною та глибокою трансформацією правосуддя в козацькій державі стала судова реформа гетьмана Кирила Розумовського, проведена протягом 1760-1763 років. Головним її здобутком стало реальне відокремлення судової гілки влади від військово-адміністративної, внаслідок чого полковники та сотники втратили прямі судові повноваження, а розгляд справ перейшов до розгалуженої мережі спеціалізованих органів. Ключовим елементом реформи стала реорганізація Генерального військового суду у Глухові, який перетворився на вищу апеляційну інстанцію Гетьманщини із залученням обраних від кожного полку депутатів.

Важливою складовою перетворень стало відновлення станової системи шляхетських судів на основі Литовського статуту 1588 року та поділ території держави на 20 судових повітів [5, с. 65–70]. У межах створеної мережі за чіткою галузевою компетенцією запрацювали земські суди для розгляду цивільних і поземельних справ, гродські суди для провадження у найважчих кримінальних злочинах, а також підкоморські суди, які спеціалізувалися на вирішенні земельних і межових спорів. Така структура дозволила спростити апеляційне провадження та забезпечити вищий рівень правосуддя в козацькій державі.

Правовою основою судочинства Гетьманщини була складна та багатошарова система джерел, у якій поєднувалися писані закони, нормативно-правові акти та традиційні норми. Провідне місце серед писаних кодексів посідали Литовські статути, зокрема Третій Литовський статут 1588 року, норми якого регулювали цивільні й кримінальні правовідносини, судоустрій та процесуальний порядок у козацькій державі. У магістратських і ратушних судах міст діяло Магдебурзьке право, яке забезпечувало автономію міського самоврядування та регламентувало торгово-ремісничі й цивільні

суперечки. Важливим фундаментом слугувало козацьке звичаєве право, базоване на давніх традиціях, морально-етичних засадах та усних звичаях військового товариства. Окрім того, вагому регуляторну роль відігравали гетьманські універсали, які систематизували правові норми, підтверджували майнові права, встановлювали правила судочинства й легалізували правочини.

Судовий процес у Гетьманщині характеризувався демократичними засадами та юридичними гарантіями захисту прав учасників розгляду [6, с. 157–163]. Ключовою основою функціонування юстиції була виборність суддівських посад, яка передбачала обрання суддів козацькою громадою чи старшинською радою та складання ними присяги, що гарантувало підзвітність органів правосуддя. Розгляд справ відбувався на засадах гласності, коли засідання проводилися відкрито та публічно за участі представників громадськості. Фундаментальними процесуальними принципами виступали усність та змагальність сторін: учасники справи усно викладали свої вимоги й покази, а позивач і відповідач володіли рівними правами у наданні доказів та обґрунтуванні власних позицій перед судом.

Процес остаточної уніфікації та ліквідації судової автономії Гетьманщини розпочався зі скасування її полкового адміністративно-територіального устрою та створення наприкінці 1781 року Київського, Чернігівського й Новгород-Сіверського намісництв. Упродовж 1782-1783 років на землі колишньої козацької держави було остаточно поширено чинність загальноімперського закону «Установи для управління губерній» 1775 року. Це юридично закріпило демонтаж автономних державних інституцій та ліквідацію самобутніх судових органів, які функціонували на основі українських правових традицій.

У результаті поширення губернської реформи були остаточно скасовані створені за реформою Кирила Розумовського козацькі земські, гродські та підкоморські суди. Замість них імперська влада запровадила розгалужену та жорстко диференційовану за становим принципом систему судоустрою: повітові й верхні земські суди для дворянства, міські магістрати для міщан і купців, а також нижні й верхні розправи для селян. Вищими ревізійними та апеляційними інстанціями на рівні намісництв стали палати цивільного й кримінального суду, що остаточно інтегрувало українські землі в бюрократизовану юстицію Російської імперії.

Судові реформи в Україні за доби Гетьманщини демонструють високий рівень розвитку правової культури та послідовне прагнення до побудови правової держави [7, с. 145–150]. Формування судової системи козацької держави базувалося на синтезі вітчизняного звичаєвого права, загальнодержавних нормативних актів та європейських правових цінностей, успадкованих від русько-литовсько-польської традиції. Завдяки масштабній кодифікаційній діяльності та впровадженню демократичних засад судочинства українська правова

еліта XVIII століття створила життєздатну юстицію, що спиралася на принципи законності, гласності, змагальності та виборності суддів.

Найвищим здобутком правової трансформації Гетьманщини стало реальне відокремлення судової гілки влади від військово-адміністративного апарату в результаті комплексної реформи гетьмана Кирила Розумовського 1760-1763 років. Утворення мережі спеціалізованих земських, гродських і підкоморських судів, а також запровадження принципу рівності всіх громадян перед судом стали важливим кроком на шляху європеїзації вітчизняного судоустрою. Історичний досвід формування автономних судових інститутів Гетьманщини й сьогодні слугує вагомим фундаментом української державотворчої та правової традиції.

Список використаних джерел

1. Захарченко П. П. Судова гілка влади у договорах українських гетьманів з царатом у другій половині XVII ст. – одна із гарантій забезпечення прав і вольностей Війська Запорозького. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2026. № 1. С. 23–29.
2. Щербатюк В. М., Шкуратенко О. В., Курас Д. І. Судові та правоохоронні органи Запорозької Січі й Української Гетьманської держави (середина XVI – кінець XVIII ст.) в сучасній вітчизняній історіографії. *Сторінки історії*. 2025. Вип. 60. С. 26–52.
3. Засипко М. В. Політична і соціально-економічна діяльність Данила Апостола : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2014. С. 101–129.
4. Остапенко Т. О. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – важливий етап систематизації права України–Гетьманщини XVIII ст. *Правове життя України :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Юридична література, 2021. С. 440–446.
5. Козинець О. Г., Конопля Я. Ю. Судова реформа Кирила Розумовського. *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти* : матеріали міжнар. наук-прак. конф., м. Чернігів, 21 січ. 2015 р. Чернігів, 2015. С. 65–70.
6. Омельчук В.В. Судова реформа 1760–1763 років: основні етапи та наслідки. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія : Юридичні науки.* 2012. № 2(33). С. 157–163.
7. Бедрій М. М. Статути Великого князівства Литовського як джерела правового регулювання діяльності копних судів на українських землях (1529-1842 рр.). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 145–150.

Редактор *А. Фесенко.*
Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *Н. Гюльмамедов.*
Друк *С. Волинець*. Фальцювально-палітурні роботи *О. Мішалкіна.*

Підп. до друку 17.11.2026.
Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 15,81. Обл.-вид. арк. 15,31.
Тираж 10 пр. Зам. № 7021.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003 м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: +380 (512) 50-03-32, +380 (512) 76-55-81,
e-mail: rector@chmnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018